

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

PAP JÓZSEF, BÓKA MÁRIA ÉS MOLNÁR RÓZSA VERSEI
NÉMETH ISTVÁN TÉNYNOVELLÁJA
MILORAD PAVIĆ REGÉNYE
HARKAI VASS ÉVA ÉS BORDÁS GYŐZŐ NAPLÓJEGYZETEI
MÉREY KATALIN, GEROLD LÁSZLÓ
ÉS NÁRAY ÉVA ESSZÉJE
SZELI ISTVÁN, RÁCZ ELEONÓRA, PUSZTAI ILONA,
VARGA ISTVÁN ÉS GUELMINO JÁNOS TANULMÁNYA
A HÍD- ÉS A FORUM-DÍJ ÁTADÁSÁNAK DOKUMENTUMAI

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1999

Május–június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXIII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Pap József: Így a túlélő (vers)</i>	265
<i>Németh István: Egy másik pokol (ténynovella)</i>	266
<i>Bóka Mária: Májusi elégia (vers)</i>	275
<i>Molnár Rózsa két verse</i>	276
<i>Mérey Katalin: Lassan, tűnődve (esszé)</i>	278
<i>Milorad Pavić: A halbőr kalap (regény)</i>	280
<i>Harkai Vass Éva: Naplójegyzetek</i>	304
<i>Bordás Győző: Az ötvenedik napon . . .</i>	316
<i>Gerold László: Múlt és jelen</i>	320
<i>Náray Éva: Vallomások a városról</i>	324

ÍGY A TÚLÉLŐ

P A P J Ó Z S E F

Örüljön a Nap,
hogy naponta körüljárhat,
hogy bearanyozza
és cirógatja arcom.

Örüljön a Hold is,
hogy megbámulom,
és vágyakozva hagyom,
hogy elbűvöljön engem.

És örülhet az elem, mindahány,
mert nélkülem holtak lennének!

És örülhetsz Te is G.,
hogy kiskutyuskészséggel
várom és teljesítem
(hozd már! vidd csak!) parancsaidat.

Merthogy élek még
s hajt még szenvedélyem.

Újvidék, 1999 júniusa

EGY MÁSIK POKOL

Télynovella

N É M E T H I S T V Á N

Vittem a két nagy mellemet, fogtam, emeltem, tartottam a tenyeremben, mert fájt, mert nem volt kifakadva, így vittem, velem szemben meg jöttek a kozákok, jöttek lóháton, jaj, Ilon, ha ezek végigmennek rajtad! A szegedi országúton, Drea alatt voltunk egy tanyán, ott még Johann is velünk volt, senki se mondta nekünk, hogy menekülni, de hova is menekülhettünk volna, béresek voltunk, még a gazda se mondta, hogy szedelőzködjetek, menjetek, fussatok, mert a nyakunkon az orosz, még a gazda se mondta, pedig ő is sváb volt, de úgy gondolhatta, ha mi maradunk, megőrizzük neki a tanyát, mert fölbolydult ugyan a fél Szekics, mégis mindenki azt hangoztatta, hogy ha most el is megyünk, hamarosan visszatérünk, mert Hitler kezében már készen áll a csodafegyver. No, mi nem sokat törődtünk Hitlerrel meg a politikával, nem is értettünk hozzá, nem volt nekünk időnk politizálni, hanem amikor Mihály-napkor a Bekker Fülöp tanyájára kerültünk, közel a szenttamási határhoz, hát akkor történt, hogy amikor a piacról megyek vissza a tanyára: nincs Johann. Jön az ispán, ő is mondja, hogy Johannt elvitték. Ekkor már volt egy kisfiam meg a jányom. Mihály-napkor este fél kilenckor. November huszonötödikén? Pedig akkor már bent voltak a kozákok. A Johannt még a németek vonultatták be. Igen. Mert úgy volt, hogy egy évre rá kaptam a hírt, szeptember tizennyolcadikán, sose felejttem el, erre pontosan emlékszem, arra, hogy szeptember tizennyolcadika volt, mert egy napra rá, szeptember tizenkilencedikén meghalt a kisfiam, előző nap sirattam el az uramat, őt még el se sirathattam, másnap

meghalt a kisfiam hastífuszban, huszadikán eltemettük, mi csináltuk neki a koporsót, felszaggatuk a góré deszkáját, abból, alighogy hazaértem a temetésről, a kisjányom halt meg, frászt kapott, ő meg szeptember huszonegyedikén lett eltemetve.

No, ott hagytam abba, hogy vittem a mellemet, most is szúrászt érzek, ha rá gondolok, akkorára duzzadt a mellem, mint egy szakajtó, szerencsémre a kozákok nem hempergettek meg ezzel a nagy, dagadt mellemmel, pedig láthatták, ahogy a két tenyerebben cipelem a két nagy túrós zacskót, láthatták, mert még röhögtek is rajtam, kinevettek, de nem tepertek le, nem tepertek maguk alá, kiértem a tanyára, egy csurom víz voltam, rögtön hagymát a bögre alá, megsütöttem, hogy ez majd kifakasztja, megindítja belőle a tejet. A sült hagymát előbb az arcomon próbáltam ki. Jó. Kibírom. Kati, szoltam a jányomnak, te fogd a tikret, kendőt az ölembe, hogy ha megindulna a tej vagy a genny, arra folyjon. A Kati a mellem alá tartotta a tikret, hogy lássam, hova szúrjam a tűt. Ezt a lámpánál megtüzesítettem. Egymás után háromszor beleszúrtam. Az ölembe terített kendő tele lett gennyel. Mert ez feszítette, ezzel volt tele, ettől fáj oly nagyon, a gennytől, nem attól, hogy nem indult meg a tejem.

Csakhogy ezt most meg is kéne gyógyítani! Szerencsére volt otthon cinkvajszom, ezt kevertem össze disznózsírral, fehér hab lett belőle, ezzel kenegtettem, gyógyítottam. Mert nem volt nekem nagy iskolám, az én iskolám öreganyám volt, mindig őutána mentem, így használt is a cinkvajszos kenőcs.

Már itt voltak a partizánok is. Azelőtt, mielőtt ideérkeztek volna a kozákok, egyet se láttam belőlük, pedig suttogták, hogy tele van velük a határ, ott bujkálnak a kukoricásokban, de mifelénk egy se bujkált, a tanyáról hetente bejártam Szekicsre a piacra, soha eggyel se találkoztam, mégis félttem, mindig attól rettegettem, hogy kilép egy a kukoricásból, és elébem áll. Most már csakugyan itt voltak. Leginkább este állítottak be a tanyára. Néha öten is egyszerre. Lóháton jártak. Süssek nekik sonkát. Süssek nekik kenyeret. Hát a kenyérsütés nemcsak annyiból áll. Mondom nekik, itt a kenyér, tegnap sütöttem, nem, ők megvárják a frisset. Ott ültek éjfélig. Ez mind az enyém? – kérdezték. Nem, a gazdáé; én itt csak cseléd vagyok. Hol az urad? Elvitték. Kik vitték el? Elvitték katonának. A mieink? Elvitték még az ősszel. Ugye te sváb asszony

vagy? Én egy szegény cseléd vagyok. De, ugye, sváb? Az. Az urad is az volt? Nagyot dobbant a szívem. Tán csak nem fogták el, és ölték meg? Az, mondtam. A gazdád is az volt? Ez itt minden az övé – mondtam. Volt, nevettek, csak volt. Így diskuráltak velem.

A tanya akkor még tele volt jószággal. Én meg egyedül a gyerekekkel. Nappal a jószág körül, éjjelenként meg sütöttem-főztem a kósza partizánoknak. Mert mindig a tanyákon kószáltak. Lóháton. Már nem is tudtak mást, mindig csak azt, hogy süssek nekik sonkát, süssek kenyeret. Nekünk magunknak külön kenyeret már nem is sütöttem. Ettük a maradékot. Amikor besonkáztak, hoztam a bort. Azt nem adhatok, az bent van a faluban a gazdánál. Nem tudtam még akkor, hogy már se gazda, se bor.

Megmondom őszintén: félttem egyedül azon a nagy bolond tanyán! Már újév után voltunk: én itt nem maradok, tovább itt nem maradok. Bementem Szekicsre, megkerestem az öreg, szürke lovas bácsit, meg is találtam, a lova is megvolt még, mert olyan gebe volt szegény, hogy nem kellett a kozákoknak. Kifelé már kocsin, majd megfagytam, de örültem, hogy megszabadulok a tanyáról. Fölpakoltuk a kis szegénységünket, és a kendergyárnál leereszkedtünk a faluba.

A Baron Stadban még megvolt a házunk. Az volt az egyetlen vagyónk. Már az se sokáig. A Baron Stad, a mi nyelvünkön Paron Stad Szekics és Hegyes között, a két falut elválasztó domb alatt volt egy mesterséges szakadékban, ahonnan valamikor házépítéshez elhordták a hegyoldalt. A szakadékot magába foglaló földterület állítólag egy báróé volt, innen ennek a későbbi kis településnek a neve. A romjai még ma is láthatók. Tudom, mert tavalyelőtt Szabadkára utaztam, és bizony elszomorult a szívem, amikor a busz elsuhan az egykori fészünk felett. Mindenre tisztán emlékszem, pedig már több mint ötven éve . . . A mi házunk a sorban a hetedik volt, Oster Boris és Sára Jakab bácsi háza között. Jakab bácsi kőműves, a negyedik szomszédunk, a hegyesi Matyi bácsi sintér, a Guttwein meg napszámos volt. A Klemannéknak kocsmájuk volt, de galambokat is tartottak. Ott laktak még a Mollerék, a Labersperger család meg a Fülöpék. Az utcácska túloldalán egy oldalházban két öreg. Ez volt a Paron Stad. Mi leginkább tanyán éltünk, mert péresek voltunk, de saját házunk volt Paron Stadban.

Behozott bennünket a szürke gebe, a házunk még megvolt, de itt már se sonka, se liszt, pedig már negyedmagammal voltam, mert akkor már megszületett a harmadik gyerekem, Ilonka. Volt Szekics mellett egy dobrovojac falu, amikor bejöttek a kozákok, egy odavalósi fiatalember lett Lovtyenácon a főnök, persze akkor még nem Lovtyenácnak hívták Szekicset, csak azután, hogy megérkeztek a góracok, a telepések. Most még ez a fiatalember intézett mindent. Bementem hozzá az irodába, mert hallottam, hogy nála lehet íratni lisztet, krumplit, hát én is bementem. Elmondtam neki, hogy itt vagyok gyerekekkel betevő falat nélkül, meghallgatott, kikérdezett, még azt is megkérdezte, hol van az uram, szóval mindent elmondtam neki, de jószívű fiatalember volt, mert azt mondta, jöjjenek vissza dragaccsal, kaptam lisztet, krumplit, cukrot, még egy üveg mézet is. Ez volt áprilisban, negyvenöthen. Hány éve is? Istenem, hogy múlik az idő . . .

Aztán történt, hogy az otthon maradt nőket és férfiakat összeszedték, mindenkit, aki nem menekült el. Nem is kellett őket összeszedni, mert kihirdették, hogy tizennyolc és harmincöt közötti minden nő és tizennyolc meg negyvenöt közötti minden férfi jelenjen meg a tetthelyen, hát én is ott szorongtam a sorban, mert állandó rettegésben élünk, akkor jött az a dobrovojac fiatalember, és igen nyersen azt mondta, hogy akinek odahaza kicsije van, tűnjön el. Így maradtam otthon a három gyerekekkel. De nem sokáig. Mert jött egy másik parancs, oszt mindnyájunkat behajtottak a lágerbe. A falut két részre osztották. Egyik fele láger lett, a másik felében ott maradtak az üres házak. A Paron Stadot is kiürítették.

Volt otthon egy nagy, nyolcvankilós csalánszánkunk, telegyömösöltem a rongyainkkal, Ilonka vesszőkocsiját is megpakoltam, és búcsút vettem a házunktól, nem gondoltam, hogy örökre. Zuhogott az eső. A himi-humival megtömött csalánszák a hátamon, a kicsi jányom a babakocsiban, a nagyobbik lánykám előttem, a fiacskám a szoknyámba kapaszkodva. Egy partizán kísért bennünket. A nagyobbik lányom, a Kati, aki előttem kocogott, ki-kifutott a kocsiót közepére, a partizán rászólt, vagyis nekem mondta: azt a kislányt még elüti valami! Nagyon el voltam keseredve, az volt rá a válaszom: úgyis meg kell halni minnyájunknak. A katona erre méregbe gurult: megkapják, amit megérdemelnek!

Hát megkaptuk! Ha Hegyes felől közelítjük meg a falut, akkor a jobb felőli részében rendezték be a lágert. Egymás hegyin-hátán laktunk. Mert nemcsak a szekicsieket terelték ott össze, abban a szobasarokban, ahol nekünk jutott hely, volt velünk egy torzsa asszony is, a Kati néni. Bementettem magammal a vekkert, odaállítottam az ablakpárkányra. Egyszer megállt. Azt mondja Kati néni: téged itt, Helén, nagy nyomorúság ér. Ha nem lettünk volna abban a helyzetben, amiben voltunk, elnevettem volna magam: kell ennél még nagyobb nyomorúság?! Nem elég az, amiben vagyunk? Bizony nem. Később megtudtam, hogy szeptember tizennyolcadikán Oroszországban meghalt az uram, az épp arra a napra esett, amikor a vekker megállt. Ugyanaznap meghalt a kisfiam, nemsokára eltemettem a kislányom.

Még együtt voltunk mind a négyen, amikor, ha enni akartunk, lopni kellett. Krumplit loptam. Abroszért zsírt cseréltem. Ki-kiszökdöstünk a lágerből. Volt egy kevés elrejtett pénzem, kint a kisboltban paradicsomot, dinnyét vettem a gyerekeknek. Ha a boltos észrevette, hogy mi is befurakodtunk a boltjába, elkiáltotta magát: „Lógerosok kifelé!” Én az ajtó mögé húzódtam, és újra megpróbáltam: hátha sikerül vennem egy fél kiló paradicsomot. Nem állíthatok a gyerekek elé üres kézzel. De ki kellett még fundálni, hogy is szökök vissza a lágerba ép bőrrel.

Aztán az izomtífuszosokat átszállították a gákovai lágerbe. Minket meg áttettek a nagyutca másik oldalára, valami olyasmit kezdtek sutogni, hogy a lágert fölszámolják, eltüntetik a világ szeme elől. Akkor már csak ketten maradtunk a kisjányommal. Huszonöten szorongtunk egy szobában. Azt mondtam a kisjányomnak: anyuka mond neked valamit. Jól figyelj, kicsi kincsem. Megmagyaráztam neki, hogy itt a szomszéd faluban, Feketicsen, a zsidó temető mellett él egy nagynéném, az ura bunyevác volt, így őt megkímélték, nem bántották. Ha téged ezek a rokonok befogadnak, ne sírjál, mert anya jön érted, ahogy innen kiszabadul, jön érted. Jó. Megértette. Ha megértette.

De hogy szöktessem innen ki? Hogy szökjünk meg? Én már valahogy beletanultam a ki-be való bujkálásba, de most a kislánnyal? És ha épp ennek a szökésnek lesz az áldozata? Soha meg nem bocsátanám magamnak.

Pénteki nap volt, sose felejttem el, péntek éjjel, szuroksötét éjszaka. Hogy jutottunk át Feketicsre, nem tudom. Elfelejtettem, mint egy rossz

álmot. Csak arra emlékszem, hogy ott lapultunk a sógoroméék háza előtt. A kutyáik, ha kiszabadulnak, szétszednek bennünket. De amikor elindultunk, el voltam szánva mindenre.

Én többé a lágerba vissza nem megyek! Ott volt a sógoroméék kertje végében a zsidó temető. Beláttam, hogy náluk nem rejtőzködhettek. Azt mondta a sógorom, van a temetőben egy üres kriptá, ott meghúzódhattunk. Oda hordtak le inni- meg enivalót. Egyszer, hülye fejfel, fölmentem hozzájuk, a sógorom anyja magyar volt ugyan, de az ura szerb vagy bunyevác, följelentett. Szerencsére az öregasszony nem tudott a rejtékhelyünkről. Mert jöttek, kerestek, a sógoromat megszorongatták, azzal védekezett, hogy benéztünk hozzájuk, de hogy hova mentünk, nem tudja. „Nekem azt mondták, hogy kiszabadultak a lágerból.”

Kitalálták, hogy holttá nyilvánítanak. A Hartmann doktor úrral el is intézték, most már hivatalosan is halott voltam, az voltam, csakugyan az voltam már, élő halott.

Még ezután is vagy jó hónapig bújtattak, a kriptából átköltöztettek bennünket a halottasház fészerebe, a gyász kocsi aljában volt egy akkora hely, hogy ketten meghúzódhattunk benne. Egész nap bent rejtőztünk, mintha egy koporsóban lettünk volna, sötét volt, csak a réseken szűrődött be egy kis világosság. Csak éjszakánként mertünk előbújni.

Ekkortájt járt a sógoroméékhoz egy Ruzsicskáné nevű asszony, mindenki tudta róla a faluban, hogy kommandálással foglalkozik, de olyan ügyesen, hogy elmehetett volna, ahogy ma mondják, házasságközvetítőnek. Valójában az is volt. Csakhogy ő ezért a munkáért nem kért pénzt, szívességből csinálta, akkora kedvvel és élvezettel, hogy ha rábízák, összeházasította volna a fél világot.

Megpendítette nekem egyszer a sógor ezt a Ruzsicskánét. Nem bánom, találjon valakit, bárkit, hozzámegyek a kisördöghöz is, csak megszabaduljak végre ebből a pokolból, a kriptában való bujkálásból, a gyász kocsi ládájából, az örökös rettegetől. Mért ver engem az Isten? Mit vétettem? De amikor így sóhajtoztam, mindig eszembe jutottak azok, akik még mindig bent sínylődtek a légerekben, hát azokat mért veri az Isten? Nem láttam én akkor még semmit a világból, nem láttam túl a dreai határnál, csak azt láttam, hogy ez a Szekics többé már nem az, ami volt. Poklot csináltak belőle. Ha létezik, ilyen lehet a pokol tornáca. „Ezt ti kerestétek magatoknak, hát megkaptátok, élveztétek!” –

így beszéltek a részeg lágerőrök. – „Megérdemlitek a sorsotokat!” Egyszer az egyik őr minden ok nélkül belémrúgott, ültem a ház lépcsőjén, ölemben a kislányommal, jött föl az őr a lépcsőn, és belémrúgott: „Rohadt fasiszták!” Amikor ide betetereltek bennünket, akkor hallottam életemben először ezt a szót. Nem tudtam, mit akarnak ezzel mondani, de akkora gyűlölettel mondták, hogy első hallásra megdermedtem tőle. „Mi bűnhődünk meg Hitler gonosztetteiért” – suttozták a lágerosok, akik tudhatták, kik azok a fasiszták, mert akadtak közöttünk tanult emberek is, akik messzebb láttak Drea határánál, mégse menekültek el akkor, amikor még el lehetett menekülni. Emlékszem, az uramat megkérdezte egyszer a szomszédunk, egy magyar béres, a nevét már elfelejtettem: „Johann, ti nem mentek? Már a fél Szekics fölkerekedett! Tele vannak az országutak menekülő bánáti svábokkal. Ti nem mentek?” Az uram csak annyit mondott: „Hová mennénk? És minek? Jöhetnek ide akárkik, béresre mindig szükség lesz.” Még a Bekker Fülöp szavából is úgy vettem ki, mintha még örülne is, hogy mi maradunk; biztos arra gondolhatott, legalább lesz valaki, aki megőrzi a gazdaságot, a tanyát meg mindent, amit itt hagyott. Nem maradt abból egy tű sem. Akik idejöttek, mindent széthúztak, a parádés tisztaszobák parkettáját fölszaggatták, és azzal fűtöttek, még a templomunkat is leromboltatták, egy ittragadt szekicsi sváb kőművest bíztak meg vele. Amikor ennek híre ment Németországban, azt üzenték a kőművesnek az elmenekült szekicsiek, hogy ki ne merje tenni a lábát Németbe, mert agyonverik. Nem tudom, mi lett a sorsa . . . De nemcsak a templomunkat rombolták le, később a temetőnket is; ha Szekicsen átutaztam, mindig megsirattam. Ott volt a temető a Paron Stad alatt, csak át kellett menni a Nemzetközi úton. Nagyon szép temető volt, a domb lejtőjén. Ma gabonarakta van a helyén, vagy malom, nem is szeretek rágondolni.

Voltak a lágerőrök között olyan partizánok is, akik tudtak németül vagy magyarul. Az egyik, ha meglátott, mindig ezzel macerált: „Ez a por egy nagyon jó por!” Így mondta, svábosan. Ha nagyon mérges volt, mindig így kiabált: „Passza meg a kurfa Szúristen!” Ha elment mellettem, csak úgy odavetette: „Stikt!” Sajnos, mi már a saját bűzünket sem éreztük . . . De volt köztük egy, aki, ha nem látta senki, a kislányom markába savanyúcukrot nyomott. Volt ott mindenféle szerzet. Meg anyyi tetyű, hogy a falakat is ellepték.

. . . Hát megpendíti nekem egyszer a sógor azt a Ruzsicskánét. El tudná intézni, hogy férjhez adjon. Nem kellene többé bujkálnotok. De hogyan? Mert én már nem is vagyok a világon, élő halott vagyok, annál is több: holttá vagyok nyilvánítva. Ne törődj velem, Ruzsicskáné nagyon ügyes asszony, bízd csak rá. No, és ki az az illető? Erre rettenetesen dühbe gurult a sógor: hát neked az az első, hogy ki az az illető? Nem mindegy, hogy süket, sánta vagy púpos, csak ha végre megszabadít a gyászkoCSI ládájából? Különböen se nem süket, se nem sánta, még púpja sincs; ha akarod tudni, egy jó kiállítás, hozzád való férfi, egy özvegyember, akinek két mestersége is van. Ne sokat spekulálj!

Április huszonhatodikán indultunk el, este, éccaka. Épp most lesz, egy hét múlva, ötvenkét esztendeje. Megyünk, megyünk, de az út csak nem akar elfogyni a lábunk alól. Istenem, hova vezet bennünket ez az ember? Pokol sötét. Hallom a hangját, de semmit se látok. Olyan sötét volt, hogy neki lehetett volna támaszkodni. Még a halottaskocsi ládájába is beszűrődött egy kis világosság, most semmit se látni, még a házakat se, amik mellett elhaladunk. Megkérdezem az embert: van otthon valakije? Azt mondja, az édesanyám. Addig-addig, hogy végre odaértünk. Bent ég a lámpa. Majd elsírtam magam. Istenem, mióta nem láttam ilyet: barátságos szoba, az asztalon lámpa. „Jó estét, édesanyám, hoztam magamnak egy sváb menyecskét!” Ezt olyan boldogan mondta, hogy azt gondoltam, most ébredek fel, vége a gyönyörű álomnak. Nem bírtam tovább tartani a könnyeimet. „Rendben van, fiam, ha neked jó, legyen úgy” – mondta az asszony, aztán fölállt az asztaltól, és odajött hozzám: „Hogy hívnak?” – kérdezte. „Ilon” – mondtam. „És a kislányt?” „Mondd meg szépen a nevedet a néninek” – biztattam szegénykémet, aki jobban meg lehetett illetődve, mint én. „Ilonka” . . . „Nahát – mondta a néni, és még a tenyerét is összecsapta meglepetésében –, itt mindenki Ilon és Ilonka?! A fiam első felesége is Ilon volt.”

Attól fogva én csak a határt láttam, mindennap a határt jártam; Feketicse a Herojszkában laktunk, onnan jártam ki a földekre dolgozni. Azt kérdezte egyszer az unokavejem, hogy bírtam ki negyvenegy évig az öreg mellett. Kibírtam, mondtam, mert jó ember volt, igaz, szeretett parancsolgatni. Ő szabadított ki a pokolból. Azt nem nagyon kérdezte senki, hogy bírtam ki ott azt az örökkévalóságnak tűnő másfél esztendőt. Igaz, sokáig nem is volt szabad arról beszélni. Még odahaza se. Tudom,

jöttek az összeírók. A háború utáni legelső népszámlálást sose felejttem el. Mihozzánk egy hölgy jött. Úgy beszélt magyarul, mint maga vagy én. Csak úgy pattogtak belőle a kérdések.

- A neve?
- Németh Mátyásné – mondtam.
- A lánykori neve?
- Opp – szaladt ki a számon.
- Opp vagy Oppá? – nevetett föl a hölgy.
- Opp. Csak Opp.
- Vallása?

Nagyot dobbant a szívem. Most nem mondhatom a valót, nem mondhatom, hogy evangélikus. A hölgy megismételte a kérdést:

- Vallása?
- Római katolikus.
- Nemzetisége?
- Matyar.

Mert akkor még nagyon svábosan beszéltem magyarul. A hölgy ebből mindent sejthetett, ha volt füle hozzá. Nem a szégyen miatt tagadtuk meg önmagunkat, hanem mert féltünk. Aztán meg ezt szégyelltük, hogy annyira féltünk. Ilyen világ volt.

*

(Aztán vége lett mindennek. Opp Heléna egy kora őszi reggelen, jóllehet a végét járta, szokatlan frissességgel ébredt. Beteggyáéból, amit már hetek óta nyomott, ezekkel a szavakkal fordult a lányához:

- Ilonkám, fésülj meg.
- Mi jut eszébe, édesanyám?!
- Fésülj meg. Láthatod, hogy összekócolta a hajamat az ördög. Nem mehetek így az Úr színe elé. Pedig már nagyon vár.

Ez volt az utolsó szava.)

MÁJUSI ELÉGIA

B Ó K A M Á R I A

Milyen kék ott az ég,
hol nem tarkít felhők foltja.
Lassít a szél, földet ér,
földszagú haját kibontja.

Közelít, üzen a vég,
fehéredik foga . . .
Hol felsikolt a még,
lát-e fény be oda?

A fohász mennyit ér,
meddig ér el, hova?
Válaszutak mélyén
szavak buktatója.

Hol még fény araszol,
árnyék vetül oda.
Látható a zokszó
mosdatott fintora . . .

Rejteni nincs hova.

Palics, 1998

MOLNÁR RÓZSA KÉT VERSE

TEREMTÉS

. . . és zúdul, kavarog a fény,
a sötétet arcul üti.
Az kínjában reszketve fél.
A Napot pecsétül üti

hatalmas papírlapjára
szerződésének az Isten.
Furcsán néz haragjára
a gyűrődni kezdő nincsen.

Rég perelt már így az Úr.
Szégyenében az úr fakul.
Megadja magát? Miért ne!

Létkék szemet nyit az égre.
Szikrák gurulnak markából,
mát szül, idő a magvából . . .

ÁTÉBREDÉS

A vagyok és nem vagy
határáról mosolyogsz . . .
megtaláltalak, de te már
nem látsz engem . . .
nem tudom, mi a kicsi,
és mi a nagy,
ami merül vagy
amibe merülsz . . .
. . . és nem tudom, hogy te vagy,
vagy a mindig voltál . . .

LASSAN, TŰNŐDVE

M É R E Y K A T A L I N

HALÁLRAÓL, HAZÁRÓL

Két palack. Csöppennek a cseppek. Halál, háború eddig mindig mással történt.

Most itt vannak ezek a cseppek. Lassan, holtbiztosan, egymás után végig a csövön. Hiszen ez nagyon soká tarthat! Sikoly. Pedig ő már nincs is. Csak ösztönös reflex az egész. Egy ismeretlen.

Próbálok szólni hozzá. Beszélek, hátha nem tépi ki a túket, a csöveket. Nem ért. Szólok hozzá az anyanyelvén, hátha a rég elfelejtett szavak eljutnak valahova, mert mindig is ott lapultak tudatának peremén. Semmi. Szólok hozzá az én anyanyelvemen, amelyen a legszebben tudok beszélni. Semmi. Szólok hozzá a harmadik nyelven, amelyen a legtöbben beszélünk, kiáltok rá, parancsolok. Semmi.

Tartom a kezét, lesem a pici lángocskát, hátha föllobban. Nem lobban.

Tartom a kezét szorosan, nehogy kitépje a tűt, a cseppek meg csak csöppennek, csöppennek lassan, egymás után; keményen koppannak az agyamon.

Az idő áll, a sziréna megszólal: légiriadó, légiveszély, légelhárítás, felderítő repülés, bombázás, berepülés, zavaró repülés. A régi szavak, mint a kísértet, fölélédtek. Ő nem. Rajtunk múlik, hogy megél-e vagy sem. De az én szívemnek nincsenek segédigéi. És azt sem tudom, hogy szeretne-e meghalni, de nem bír, mert szívós, mint fán a kéreg.

A bombák robbannak, robbannak, ég a város pereme, lángol a hegy a Duna túloldalán, izzik a mazut, amiről itt nem tudják, hogy pakura; becsapódások, remegnek az ablaküvegek a rajtuk X alakban keresztbe

ragasztott szalaggal együtt, gomolyog a füst, vörös az ég alja. Odalett az emberek vetése.

A némaságra ítéltetett kiszolgáltatott a sziréna hangjára csak megvonnaglik. Nem tehet semmit, béna, meg sem szólalhat, de mintha szólni szeretne: figyeljünk rá.

Nem figyelünk. Otthagyjuk, lerohanunk a csattogások elől az óvóhelyre. Itt sokan búvóhelynek hívják, de végeredményben mindegy. Oda mentjük a bőrünket. Mint a patkányok . . .

Nem jól van ez így. Hogy az ember nem szólhat bele sem az életébe, sem a halálába. Végül pedig idegenek segítségére szorul aszerint, hogy mennyi pénze van. Mert a pénz az úr. Az ember majd csendben agonizál, mi meg rohanunk sorba állni kenyérért, vízért, gyertyáért; életért, halálért.

Otthon.

Haza.

Szülőföld.

Anyaföld.

Vége. Csak fekszik csendesen, tehetetlenül, míg idegenek rakosgatják ide-oda a testét. Nem tudom, akar-e élni. Akarja-e tenni, amit kell. Amit tennie kell embernek, állatnak, növénynek, rögnek. Annak, amit annyiféleképpen nevezhetünk, ami egyetlen, ami tulajdonképpen mi magunk vagyunk. Mert mi a haza? És mi a szülőföld? Mi magunk.

Nincs megváltás. A cseppek csak csöppennek egymás után, lassan, biztosan, mint a halál. Szükségszerűen, mint az idő múlása, mint a menetelő, akár üldözők, akár üldözöttek.

A hat gyereke közül kettő maradt, ezek most kapkodva keresik a segédigéket. De a szív segédigéit elnyelte a háborús világ. Most már csak azt szeretnék tiszta szívvel, hogy legyen vége már. Aki él, éljen, tegye a dolgát, mint azelőtt: emberként, gondolkodó értelmes lényként, nem ilyen akarattalanul rángatott bábuként.

Ósi rend, hogy ki kit temet. Baj akkor lesz, ha ez a rend megbomlik. Az nem lehet, hogy anya temessen fiút, hogy fiú öljön apát.

A bölcsességnek ára van.

Nagy ára. És ezt az árat mindenkinek meg kell fizetnie, aki végül homokos, szomorú, vizes síkra ér, szétnéz merengve, és okos fejével biccent, nem remél.

A HALBŐR KALAP

Szerelmi történet

MILORAD PAVIĆ

Arkhadiosz császári szabados a korai verőfényben fejébe nyomta halbőr kalapját, és nekilátott a vörösborból és olajbogyóból álló reggelijének. Rezzentlen szemmel figyelte a fa árnyékában lepkékre vadászó macskákat meg az előtte ülő öregembert, akinek paprikafüzér lógott a nyakában. Az öregember erős paprikával és ecettel ébresztgette érzékeit, hatalmas tagja jól kivethetően úgy fészkelte a köpenye alatt, akár az összetekeredett kígyó a homokban. Arkhadiosznak sehogyan sem jutott eszébe az öregember neve.

– Az emberek neve olyan, akár a bolha – gondolta, kiköpve egy olívamagot, majd folytatta a tanulást: az öregember olvasni tanította.

„Inter os et offam multa accidere possunt” – olvasta Arkhadiosz egy agyagmécses föliratát. Nőalakot formáztak meg rajta, aki egy férfin feküdt. A férfi két lábát a vállára emelte, arcát pedig a hasába fúrta. Hogy megértse, mit olvasott, Arkhadiosz a föliratot nyomban lefordította görögre:

„A száj és a falat között sok minden megtörténhet . . .”

A fiú már régebről tudott görögül olvasni, de most a latint tanulta. Vékony köpönyeget hordott, mintha a Naiszosz vizéből merítették volna, s igen fiatal volt, mindent összevetve alig egyévnynél több álom volt még csak mögötte, meg két fűszerető, és csupán egyetlen leány; könnyű feje volt, s legelőbb írni tanult meg, és csak azután olvasni. Kezdetben átmásolta a betűket, anélkül, hogy bármelyiket is értené, de most már egybe tudta őket olvasni. És ez szenvedélyévé vált. Elolvasott

mindent, amit csak olvasni lehetett. Előbb olyan szavak kibetűzésével kezdte, mint „Agili”, „Atimeti”, „Fortis” vagy „Lucivus” az olajmécsek bélyegzőiről, majd utóbb, mintha nyílt tengerre ért volna, a kőlépcsők, a triposzok, a szentélyek, a falak, a sírkövek, a kardok és a gyertyatartók, a botok és a gyűrűk föliratainak böngészésével folytatta; elolvasta, mit ír az ajtók homlokzatán, a pecséteken, a sziklákon, az oszlopokon, az asztalokon, a székek támláin, az amfiteátrumokban, a trónusokon, a pajzsokon, a mosdókon és a fürdőekben, a tepsikben, a függönyök hosszán és a ruhákon, a poharak üvegein, a színházak ülőhelyeinek márványán és a lobogókon, a tányérokban, a ládákon és a vérték alatt, az aranypénzekon és a mellszobrok talapzatán, a fésűkön és a kapcsolokon, az üstökben, a mozsarakon, a tálak alján, és elolvasta, mit ír a fibulákon, a késeken, a napórákon, a vázákon és öveken, a homokon és a vízen, a madarak röptében, a sisakokon és az álmokban. És legfőképpen a lakatokon és a kulcsokon.

Mert Arkhadiosznak volt egy titkolt szenvedélye: igen kedvelte a szép kulcsokat. Tekintet nélkül arra, hogy egy láda zárjából származnak-e, netán a városkaput nyitják vagy valami öreg lakatot, esetleg egy szentélyt – addig sertepertélt, míg lopva el nem készítette a kulcs viaszlenomatát, és azután fémből ügyesen kiöntötte a másolatokat. Alapjában véve szeretett és tudott is az olvadt fémekkel bánni. Ez gyermekkorára emlékeztette, amely egy bányavidéken telt, s a bányának saját, Aeliana Pincensia föliratú pénze volt forgalomban. Időnként olyan kulcsokra is szert tett, amelyek régóta használaton kívül voltak. Özvegy kulcsokra, zár nélküliekre. Hogy szebbé varázsolja őket, új szarát öntött nekik, csillag, rózsza vagy emberi arc alakút. Leginkább az volt a kedvére való, ha kulcsainak fogantyúja helyére a Philippus Arabs császár képével vert pénzérmét illesztett, vagy valaki máséval, amelynek hátlapján női alak volt látható, és az „Abundantia” vagy a „Fortuna” fölirat.

A tanítója, látván Arkhadiosz kézügyességét, egy napon ezt mondta:

- Ha elég hosszú utat teszel meg északi irányba, a limesig és egy folyóig érsz, amelyet Danoubioznak, vagyis Isternek neveznek. Annak a partján áll Viminacium, amelyben császári pénzverde működik. Ott majd megnézheted, hogyan verik a tőkéken a mindenkori rézpénzeket.

- Mi az az észak? – kérdezte Arkhadiosz.

- Az az irány, amerrefelé haladva a nap vagy az egyik, vagy a másik füledet melegíti.

Arkhadiosz nem fordított különösebb figyelmet ezekre a szavakra egészen délutánig. Tanítója ekkor így szólt hozzá:

– „Boldogok azok, akik hivatalosak a bárány mennyegzői lakomájára . . .”

E szavakra Arkhadiosz úgy érezte, hogy körötte az idő fergeteges sebességgel kiszélesedik, ő pedig ugyanezzel a sebességgel távolodik önmagától. Kétségeit félretéve távozott Medianából, ahol addig élt: elhagyta hajlékát a kúttal, amelyben mindig ősz volt, meg a majmát is, amely kockavető képességéről volt nevezetes, és pénzt tudott nyerni.

Ám távozásakor elfelejtette megkérdezni tanítójától, hogy mi is a neve. Csak a kulcsait vitte magával egy karikára fűzve. Meg fején a halbőr kalapot, amit az öregember ajándékozott neki.

II.

Mindegyik városban más-más évszak uralkodik, gondolta Arkhadiosz észak felé haladtában, miközben fülével váltig a napsütéshez igazodott. A Thesszalonikéből a limesre vivő utat járta, és nyomban nagy hévvel fohászkodni kezdett Hekatéhoz, aki az utak és az útelágazások őrizője. Ezt suttogta:

„A házi tűzhelyek fölött kavargó füstben madarak hangját hallani, és elolvadnak benne az első hópihék. Pilláimon a hó könnyekké válik, s ha lehunyam szemem, az arcomra pergett hideg csöppek tömbjén keresztül a fénytörést szenvedett messzeséget látom: a szél feketére vált, a szálfák akként közelítenek felém, miként vadak az ivóhelyükhöz, és egy sorba állnak körülöm . . .”

Valóban iszonytató halálokat látott ezeken a szálfákon meg az országutakon, és e halálok bármelyike az övé is lehetett volna, úgyhogy arra a következtetésre jutott, miszerint az egész élet, legyen bármily boldog is, nem éri meg az ilyen szörnyű és hosszadalmas halált a fán. És e halálok úgy termettek ott körötte, mint a gyümölcs. Fáradtsága és rémülete folytán kulcsait egyenként eladogatta, mert egyre nehezebben cipelte őket. Utazása immár elhúzódott.

Ám Arkhadiossal ekkor kellemes eset történt, ami fölbátorította abban a szándékában, hogy eljusson a pénzverdéhez. A távolban egy város tűnt föl, s már megörült, hogy vége hányattatásainak, amikor közölték vele, hogy az Singidunum, vagyis eredeti útirányától eltért

nyugat felé, és ahhoz, hogy Viminaciumba eljusson, tovább kell haladnia keletnek. Nem fogadta kiábrándultan a szavakat. Alig hallott belőlük valamit. Mintegy megigézetten nézte az útkereszteződésben fölállított pompás bronzdarabot:

Amikor később megérezte az illatát, majd utóbb meg is látta a hatalmas és rettentő Danöbioz folyót, amely morajlásával az éjszakát tépázta, az ottani kompon már nem volt a helyén a révész. Azt mesélték, hogy minden este szellemek támadnak az utasokra, amint a komp kiúszik a révből. Úgyhogy egyedül szállt a kompra, majd nekivágott vele a sötétségnek és a víz sodrának. Valahol az út harmadán azt érezte, hogy vedlik, mint a kutya, majd fokozódik férfiúi sóvárgása, végül pedig hogy idegen, méghozzá női haj női be a fejét. Amikor túljutott a folyó közepén, az égen előtűnt a hold, s ekkor egy sárga lepkére figyelt föl, amely a komp sarkába húzódott sötét jelenség fölött lebegett. Erre Arkhadiosz fölkiáltott, és a kísértetet a vízbe taszította, még hallotta is, ahogy csobban egyet a hullámok között, ő pedig hanyatt-homlok tartott a komppal a túlparti révbe, és bevette magát az első menedékhelyre, amelynek mécsvilágát meglátta.

Ült magában, és rágsálla a hatrétű háromszörsültet, amikor a menhelyen egy sáros és vizes alakzat jelent meg, a csontja velejéig áthatva a réműlettől, és Arkhadiosz mellé telepedett. A köntöse alatt reszketett a harmadik csecse, amely a bal felől levő fölött nőtt.

– A folyón épp az imént támadott meg egy kísértet, és a vízbe vetett! – kiáltotta az ismeretlen.

– Én is kísértetet láttam a kompon – mondta Arkhadiosz, de nyomban világos lett előtte, mi történt. Mindketten hangos nevetésbe törtek ki, amint fölismerték egymást.

– Gyenge kísértet vagy te, barátom! – közölte vele Arkhadiosz, és tréfásan meg akarta lökni a vállát, amikor észrevette, hogy a fölött a váll fölött még mindig ott repdes a sárga lepke, akár valami fénypamacs.

Arkhadiosz szemügyre vette a pillangót, el akarta kapni, de az nem hagyta magát.

– Hagyd csak rá, nem árt neked – szólt az ismeretlen – , itt röpdös már, azt mondják, évek óta. Engemet kivéve mindenki látja.

– Mid ez neked?

– Ki tudhatná? Én arra vélek, hogy a fény és a szerelem szelleme, a lélek formáinak kovácsolója, az én női démonom . . . A neve Erósz. Minden férfinak a válla fölött ott van a női démona, a nőknek viszont a férfidémon. Ezek a sóvárgás démonai. Azt mondják, az én démonom akkor is itt motoszkál köröttem, amikor az officinában dolgozom.

– De ki vagy te?

– Rabszolga, és tagja annak a személyzetnek, amelynek familia monetalis a neve.

– Az micsoda?

– Az a császári pénzverde.

– Te vered az ezüstöket?

– Nem, a nummi mixti az én dolgom. Ez a legrosszabb pénzverési mód az egész Viminaciumban . . .

– Viminaciumban?

– Igen.

– Most a víznek melyik partján fekszik Viminacium?

– Azon, amelyiket az imént hagytunk el a komppal.

– Tehát tévedésből keltem át . . .

– Ha Viminaciumba tartasz, vissza kell jutnod a túlpartra. A kompra holnap estig kell várnod, mert ezzel már mások visszatértek. Cras, cras, semper cras . . .

– Mit mondtál?

– Holnap, holnap, mindig holnap . . . Így van ez, fiú. A teljes emberélet összessége a holnap. És én, én holnap nem megyek Viminaciumba.

– Hanem?

– Engemet a procurator monetae más ügyben küldött útra, és csak hús nap múlva érkezem vissza.

– Ki az a procurator monetae?

III.

Úgyhogy Arkhadiosz eladta kulcsai közül az utolsó előttit, majd aludni tért, és csak másnap este szállt föl a Danoubiozon át tartó kompra, rettegéssel telve és női hajjal a fején.

Egyedül volt a kompon, már amennyire a sötétben ki lehetett venni, körötte dallamos csönd honolt, és hallotta, amint a hatalmas harcsák kimásznak a folyó partjára a füvet legelni, meg hallotta, hogyan zúg a füle, a bal mély hangon, a jobb a legmagasabbon. Hogy bátorságot merítsen, dalolni kezdett. A komp már megközelítette a túlpartot, amikor rájött, hogy az ő hangja mellett szinte hangtalanul még valaki ugyanazt a dalt énekli, itt, a közvetlen közelében, szinte a háta mögött. Nem volt mersze hátranézni, a jobb kezével nem lelte volna meg a balt, de egyszer csak fölördített, és támadásba lendült. Az ismeretlen teremtmény görcsösen szembeszegült vele, és hosszú hajzatával úgy fonta körül, mintha gladiátorhálót vetett volna rá. Mindketten végigzuhantak a komp padlatán, miközben Arkhadiosz megérezte, hogy női démon van alatta.

– Empuza! – gondolta iszonyodva. Akkor ez a női démon pofon vágta, ő viszont a magáévá tette több hónapja tartó, kivetetlen férfimenziseinek minden heveségével, majd a vízbe lökte, a part sarába, maga pedig elmenekült a révben levő menedékhelyre.

Amikor belépett, azt gondolta, istállóba került . . . Az odúban égő tűz körül mindenfelé malacok, ludak párban, nyulak, kakasok meg csirkék. Valamennyit fából faragták és kiszínezték, hogy az utasok tudják, mit szolgálhatnak föl nekik. Arkhadiosz épp héjában sült tojást fogyasztott, amikor az odúba egy sáros és víztől csöpögő lány lépett, odaült mellé a tűzhöz, hogy megszárogassa hosszú haját, és így szólt:

– Kísértettel találkoztam a kompon. Alig tudtam élve megszabadulni tőle. Belevetett a vízbe.

– Tudom – válaszolta Arkhadiosz. – Én meg női démonnal találkoztam, alig tudtam kitépni magamat a hajából. Elragadta a halbőr kalapomat, azt, amelyik most a te fejedben van.

És erre elnevelték magukat. Akkor a lány ezt mondta:

– Kísértetnek túl gyenge voltál!

Arkhadiosz így felelt:

– Te meg nőnek túl erős.

– Démont csak az lát, aki démont akar látni – fejezte be a lány, és visszaadta a kalapját. Távozóban megjegyezte:

– Hogyhogy épp halbőr kalapot viselsz? Tudod, mit jelent a hal?

– Nem.

Fölnevetett, és még hozzátette:

– Ha a napokban megfordulsz valamelyik piacon, vásárolj meg azt, amit elsőnek kínálnak. A többi az én gondom.

Reggel Arkhadiosz elfogyasztotta a szokásos bort meg olajbogyót, s úgy döntött, nem siet Viminaciumba. Elege volt az úton levésből.

Itt szeretett volna maradni egy időre, ahol volt, hogy kipihenje magát a nagy folyón. Ezt suttogta maga elé:

„Mosatlan edényből esszük a holdfényt és a fiatal kerteket, melyek meggyel és lombbal töltik meg árnyak csupaszát . . .”

IV.

Tavaszi volt, és a legelők a holnap reggel illatát ontották, majd érkezett a nyár, és a mezők illata a tegnapi napéval lett azonos. Arkhadiosz elment a piacra, hogy dardániai sajtot vásároljon. Mielőtt azonban talált volna, egy árus olyan dolgot kínált neki, amelyet azelőtt sohasem látott. Egy fiú fából ügyesen kifaragott, különös, szélesre tárt karú alakmása volt, amelyet színesre festettek.

– Mi volna ez? – kérdezte az árustól.

– Ez olyasmi, mint a kulcs.

– Fakulcs? – képedt el Arkhadiosz a szoborra meredve. Fogantyú helyett a széjjeltárt karok, két egymásra helyezett lábfeje pedig a kulcs tolla, az a része, amely a zárat nyitja. A kulcson négy nyílás volt, egy-egy a két kézfejen, egy közös a két egymásra tett lábfejen, és egy a bordák közt.

– Kicsoda ez? – folytatta a kérdezősködést Arkhadiosz.

– Jupiter fia. Az anyja meg egy zsidó nő.

– És milyen zárnak a kulcsa?

– Zárat ezután kell találni hozzá. Azt mondják, minden zárat nyit, de én még nem próbáltam.

Arkhadiosz fölnevetett, és megvásárolta a kulcsot.

– Még egy özvegy kulcs – gondolta, és vitte a hóna alatt a fakulcsot. Ám hamarosan észrevette, hogy nem egyedül megy. Valaki ott haladt a sarkában, és mindig a lába nyomába lépkedett. Hátrapillantott, és egy hollófekete hajú lányt látott, akinek hajfonatai szentélyforma valamit alkottak a fején. Kezében madárkalitkát vitt. A kalitka üres volt, de drótszálai úgy zengtek, akár a líra húrjai.

– Mit kívánsz? – kérdezte tőle, de verejtékének szagát ismerősnek találta.

– Semmit.

– Miért követsz?

– Nem téged követlek. Én a kulcshoz tartozom. Ha megvásároltad a kulcsot, engem is megvásároltál. Én mindenüvé a fakulccsal tartok, és nem válok meg tőle. Mikhainának hívnak. Ne félj tőlem. Nem leszek a terhedre . . .

Arkhadiosz arra gondolt, hogy nem nyúlt a kockához, amióta a majmát hátrahagyta Medianában, úgyhogy magával vitte a lányt.

– Jó lesz arra, hogy néha együtt vessünk kockát.

Az utolsó pénzén kiváltott, ideiglenes és szűkös szállásán a fakulcsot a piciny, földes helyiség falára akasztotta, és itt helyezte el Mikhainát is. Az aprócska zug jól a talajba volt ásva, a vizesedényben három napig friss maradt a víz, és itt a gondolatok nem merültek feledésbe.

Együttlétüknek ezekben az első napjaiban fölfigyelt arra, hogy ha szépen szól Mikhainához, valóságos szépség válik belőle, ha viszont megrója, elcsúful. A magával hozott kalitkát a bejárat fölé akasztotta, és nyomban nagyon szépen énekelni kezdett. Gyorsan és erőfeszítés nélkül váltott át a halk hangokról a lehangosabbakra, a leggyorsabbakról a lassúkra, s a magasakról a legmélyebbekre. Azzal még inkább meglepte, hogy úgy tudott főzni, mint más senki. Amikor ezt közölte vele, ezt mondta:

– Senki Odüsszeusz volt . . . Viszont minden nőnek kell hogy legyen egy „saját” étele, amit csak ő tud elkészíteni. Ugyanakkor minden ételnek megvan a saját dala. Például az az ikrás mártás borból és fokhagymából azt szereti, ha a készítése közben a halról énekelnek neki. Az ilyesfajta dal mellett sikerül a legjobban.

És megtanította a halról szóló dalra. Néha csókkal ébresztette, és megtanította, hogy minden embernek megvan a maga éjszakája.

– Ez azt jelenti, hogy a férfiaknak is, és nemcsak a nőknek megvan a maguk éjszakája a hónap folyamán. És azt is jelenti, hogy nem mindegyik éjszaka a tied – magyarázta –, úgyhogy neked magadnak kell eltalálnod, melyik éjszaka épp a tiéd valamennyi éjszaka közül. Azután azt is el kell találnod, hogy mihez kezdj velem, mire fordítsd – szerelemre, gyűlölködésre, tolvajlásra, csillagnézésre, álomban történő bosszúra és gyógyulásra, vagy utazásra és halászásra. Egy éjszakát ezerféleképp ki lehet használni, de, mint mondtam, a hónapnak csupán egy vagy két éjszakája a tied, és csak egy helyes módja van a kihasználásuknak. Akik elvétik, általában észre sem veszik, de ebbe belebetegsznek . . .

– Miért kellene eltalálnom, hogy mely éjszakák az enyéimék?

– Hogy megtisztulj. Csupán ezeken az éjszakákon tisztulhatsz meg.

V.

Egy este, amikor belépett, az aprócska helyiséget kitöltötte a holló-fekete haj, kibontva árasztotta el a sarkokat, Mikhaina pedig ebben az éppen megfésült hajában, akár a sátorban, úgy térdelt a falra akasztott fakulcs alatt, két tenyeréből kagylót képezve.

– Az összekulcsolt kéz az a betű, amelyet elfeledtünk – mondta, Arkhadiosz pedig fölismerte őt erről a hajáról. Mikhaina összezárt tenyerét odatartotta Arkhadiosz füléhez, ő pedig a tenyérből görög nyelvet hallott, kelta költeményt és olyan énekszót, mint a zsinagógában.

Amikor kibontotta Mikhaina összekulcsolt ujjait, a tenyerében zenélő tengeri kagylót talált. És ebben az érintésben forró bőrén megérezte a lány hűvös ujjait, ami vonzalommal töltötte el iránta.

– Cras, cras, semper cras . . . – suttozta a lány, arra készítve Arkhadioszt, hogy megtanítsa, hogyan öltözködnek a férfiak. Ekként vetkőztették és öltöztették kölcsönösen egymást, ő Mikhainát férfiruhába, Mikhaina viszont őt női ruhába. Akkor Mikhaina Arkhadiosz két lábát a vállára emelte, és fejét a hasába fúrta.

– A száj és a falat között sok minden megtörténhet – jutott eszébe Arkhadiosznak, és Mikhaina mellbimbóinak részéből két parányi dugót szívott ki, nem nagyobb, mint két homokszem. Ebből látta, hogy Mikhaina réges-rég nem szeretkezett. Végigzuhant rajta, és Mikhaina megérezte, miként növekszik és lélegzik Arkhadiosz gombája a szíve

alatt. Arkhadiosz kilövellte a reggelik olajbogyójával és borával etetett magot, és a hátára fekvé így szólt:

– Az örök, szennyes lélek fölfalja a testet.

A lány csak végigmérte. Arkhadiosz hasán megtermett, nyirkos pisztiráng fehérlett, fölpuftadt kopoltyújú, a hátára fordulva.

– Mi a lélek? – kérdezte Arkhadiosz.

– Hallottál már a krétai labirintusról? A lélek és a test labirintus – mondta halkán Mikhaina –, mert a labirintusnak is van teste meg lelke. A test a labirintus falai, a lélek pedig az útvesztők, amelyek elvezetnek vagy nem vezetnek el a középpontba. Bemenni a születés, kijönni – a halál. Ha lerontják a falakat, csak az útvesztők maradnak, amelyek elvezetnek vagy nem vezetnek el a középpontba . . .

Ott feküdtek a fakulcs alatt, és hallgattak. A fiú 1356 tengeri mérföld távolságra feküdt a lánytól, és Pathmosz szigete mellett fürdött a gondolataiban egy másik fiúval, akinek a haja fehér tollhoz volt hasonló.

– Te a női démon vagy a kompról – mondta ki végül. – Azt mondják, hogy az ilyenek, mint te, képesek megálmodni a holnapot. Mi is hát a holnap?

– Cras, cras, semper cras – válaszolta a lány.

A profetikus álmokra és a jövőre vonatkozó kérdésekre Mikhaina sokáig nem válaszolt. Vagy csak igen talányosan, például így:

– Menj és hallgasd meg, mi hallatszik az én kalitkából.

Ezen csak nevetett Arkhadiosz, mert a kalitka üres volt, ám időnként csakugyan úgy vélte, hogy a kalitkából jajveszékelést, vasak csörgésébe elegyedő kacagást hallani, azután szerelmes sikongatást, szél vagy víz neszeit. Ez azonban mégsem hangzott úgy, mint a jövőre vonatkozó kérdéseire adott válasz, amíg Mikhaina végül meg nem mondta neki:

– Minden álom mélyén, ha alaposabban elmerülünk benne, álmodója halála rejlik. Ezért, amint fölbredünk, elfeledjük, amit az álom legmélyén láttunk. Mert az ember múltja és jelene csak a titkokban él. Minden másban halott. A jövő pedig számunkra idegen, érthetetlen hangzású nyelv. A jövő egy óriási kontinens, amelyet ezután kell felfedeznünk, talán egy Atlantisz. Ott nem ér a pénz, amellyel mi fizetünk. A tekintetünk is érvénytelen. A jövő csak akkor lát bennünket, ha elmosolyodunk vagy sírva fakadunk. Különbözik egyikünket sem ismeri. De vigyázz, az, hogy én látom a jövőt, nem jelenti azt, hogy én is alakítom. Én csupán mint tükör látom, és nem vagyok felelős sem a jótéteményeiért,

sem a gonosztetteiért. Annyit mondhatok, hogy a jövő ugyanolyan undorító, amilyen a múlt, és én, habár vele foglalkozom, és állandóan a társaságában vagyok, nem állok teljességgel az oldalán . . . „Jaj nektek, akik a földön és a tengereken éltek, mert a Gonosz leszáll közétek, nagy haragvással, tudván, hogy kevés idő maradt hátra . . .”

– Ez a mai a te éjszakád? – kérdezte Arkhadiosz, mintha nem is hallgatott volna arra, mit beszél Mihhaina.

VI.

Másnap elővette dobókockáit, és elkezdtek kockát vetni. Mihhaina egyetlen alkalommal sem találta el, hogy mit mutat majd a kocka, és mindegyik játszmat elveszítette. Hogy megvigasztalja, Arkhadiosz neki ajándékozta a bronzkarikát a megmaradt legszebbik kulcsával. Mihhaina a nyakába akasztotta, és nekilátott varrni.

Varrás közben így szólt hozzá:

– Ha látnokká akarsz lenni, nem elegendő, hogy a magad férfiálmait fürkészd. Ha a jövő kulcsát óhajtod megszerezni, meg kell tanulnod mind férfi-, mind női álmokat álmodni. Rá kell jönnöd, miben rejlik közöttük a különbség.

– Mert milyenek a női álmok? – kérdezte.

– Gondolom, ez téged nem fog érdekelni. Neked az a dolgod, hogy kulcsokat kovácsolj és pénzeket verj, amelyek máról holnapra érvényesek, vagyis a következő császár trónra lépéséig. Ezért nagyobb hasznát látod, ha valami másra tanítalak meg. Nem szükséges, hogy te magad látnok légy. Nem kell a szemed fokhagymaborral, petrezselyemmel vagy másféle zöldséggel dörzsölnöd. A más álmából is kiolvashatod, hogy mi következik holnap.

– Cras, cras, semper cras . . . – mondta Arkhadiosz.

– Az álmot, akár csak valakinek a jövőjét, el lehet ragadni vagy el lehet lopni. Megtaníthatlak arra, hogyan lopl el a más álmát. Még az enyémet is, ha akarod. Az álmok legkönnyebben betegség során lophatók el, amikor mind a tolvaj, mind a leendő kárvallott gyöngélkedik. Leülsz egy alvó mellé, és megvárod, hogy az álma kiteljesedjék. Akkor szájon csókolod, hogy ezzel fölébreszd, és a csókkal magaddal viszed álmának megálmodatlan felét, akár a róka a tyúkot. Én az ellopott

álmokat a kalitkamba zárom, és időnként, jókedvemben szélnek csesztem őket, mint a fogva tartott madarakat. Egyformán vannak közöttük férfi- és női álmok. Mindegyiket egészen jól hallani . . . De a te álmaidat nem a kalitkában tartom. A te álmaid a kagylóba kerülnek . . .

– Miket varrogatsz? – kérdezte hirtelen Arkhadiosz.

A helyiség gyönyörű, különböző színű ruhákkal, vörös gyapjúval ki-varrott köpenyekkel volt tele. Volt köztük olyan színű, mint a nedves cimet, volt olyan, mint a friss moha, vagy mint a forró opál és az elhült vér. Csakhogy ezeket a ruhadarabokat nem önmagának varrta. Valamennyi hatalmas méretű volt.

– Ezek a mi házunkra való ruhák – mondta. – Szépen föl szeretném öltöztetni a házunkat, azt szeretném, hogy a legdrágább ruhákban pompázzon . . . Tudom, te hamarosan el fogod hagyni, de amíg itt vagy, hadd legyen addig a legszebbik a házak közt . . .

Mikhaina szemrebbenés nélkül nézett rá, miközben érezte, hogy pillantásának színétől, lábának mozdulatától vagy hajának illatától hogyan kavardul föl és sokasodik Arkhadioszban a mag. Meg azt is érezte, hogy az a mag, ami Arkhadioszban ébred, egy leánygyermek nemzése céljából serked. Arkhadiosz figyelmeztette:

– Ne hagyj az utolsó falatot a tányérodon, az a szegénység beköszöntét jelenti!

– Én szegény is akarok lenni! – válaszolta Mikhaina.

E pillanatban Arkhadiosz rápillantott a Mikhaina nyakában lógó bronzkarikára, amelyen a kulcs volt. A karika színe sötétre változott.

– Beteg vagy? – kérdezte tőle.

– Hát nem látod? Már két éjszaka azt álmodom, hogy valami keresztülfut a párnámon. És te?

– Már három napja halott vagyok.

Erre Mikhaina fölnevetett, és nekilátott fészüködni.

Miközben fészüködött, Arkhadiosz üszkös szénnel és árral lerajzolta egy cserépdarabra. A haja sisak formájúra volt összefogva.

– Én nem téged szeretlek, Arkhadiosz – mondta neki Mikhaina, miközben olajággal játszadozott –, mást szeretek.

– Kit?

– Nem tudom. Még sohasem láttam. Csak a hangját hallottam. Az álmodból ordít valami különös hangon, ami nem a te hangod, és rettentően félek tőle. Valamelyik este fölismertem ezt a hangot, miközben

szeretkeztünk. Ez a hang szólal belőled akkor is, amikor szeretkezünk. Én őt szeretem, és nem tégedet, Arkhadosz.

E szavakra Arkhadosz a cserépdarab másik oldalára lerajzolta teljes alakját, kezében olajággal.

Amikor látta, milyen szomorú, az ölébe vonta, és pénzérméssel vigasztalta. Megmutatta neki az ezüstpénzen az oroszlánt, ami azt jelentette, hogy az a pénz Singidunum területére szóló fizetőeszköz, ahol a IV. Flavius légió állomásozik, azután megmutatta neki, hol tüntetik föl a pénzen a helyi időszámítás szerinti évszámot, és hogy miről lehet megállapítani, hol verték a pénzt, vajon Siscia, Stobi vagy Viminacium pénzverdéjéből került-e forgalomba. Épp amikor egy rézermén látható bikát mutatott neki, magyarázva közben, hogy ez a VII. Claudius légió jele, Mihhaina arra gondolt, hogy az Oroszlán a Nap háza, a Bika meg a Vénuszé, majd elaludt.

Arkhadosz megvárta, amíg álmainak nekiiramodó csordája nyargalva el nem tér valamerre nyugat felé, s akkor egy csókkal kitépte Mihhaina testéből a végig nem álmodott álmot. Mihhaina sírásba tört ki és fölérredt, ám a zsákmány már Arkhadosznál volt, és mindent világosan látott:

Mihhaina álmában a hangok két elragadó cérnaszála lebegett, majd előtűnt egy ládika, és fölnyílt – a fedelén néhány aranyos szó és számjegy állt, amelyeket Arkhadosz ugyan elolvasott, de nem értett:

Reggel Mihhaina megkérdezte, hogy mit látott az álmában, de számára Mihhaina álmának semmi értelme sem volt. És ezt meg is mondta neki. Utána kinyitotta Mihhaina kalitkáján az ajtót, és valamennyi álmot világgá engedett. Velük ezt az utolsót is.

VII.

– Amíg gyorsan éltünk, időnk lassan telt, és mi gyorsabbak voltunk nála. Most lassan élünk, és időnk sebesen múlik . . . Elég volt a lustálkodásból, Mikhaina! Készülődj, holnap indulunk Viminaciumba! – szólt Arkhadiosz, amint elérkezett az ősz.

Leakasztotta a falról a fakulcsot, és kivitte a piacra, hogy eladja. Amikor hazaért, akkorra Mikhaina a káprázatos ruhákat, amelyeket a házra szabott, ráadta piciny lakukra. Arkhadiosz szólongatni kezdte, ám válasz nem jött. Föltépte a szövetet, és belépett a házba, de ott sem lelte. A lány egyszerűen eltűnt. Csupán a bronzkarikát találta az ágyra dobva. Csak most nyilallt belé, hogy mit tett, futott vissza nyomban a piacra, de az embert, akinek a fakulcsot eladta, már nem találta ott.

Két napon át hiába kérdezősködött utána, a harmadik napon azt mondták neki, hogy az az ember, aki a fakulcsot megvásárolta, alighanem fölszállt a kompra. És hogy valami lány is volt vele. Arkhadiosz nyomban a folyó felé vette útját, ám látta, hogy az emberek csapatostul futnak tova a vízparttól. A Danöbioz túlsópartján a barbárok tömött menetoszlopokban vonultak föl, és átlépni készültek a limest. Jól kivehetőek voltak ők maguk is, meg a lovaik és a kutyáik is. Sőt, az asszonyok is, akiket zsákmányukként magukkal hurcoltak. Az a hír járta róluk, hogy nem tudják, mi a háború. Egy időben raboltak és gyűjtogattak egy keveset, ugyanakkor kicsit vadászgattak, kicsit gyilkoltak, kicsit háltak az asszonyokkal, akik útközben a fogságukba estek. Mindegyikük azt tette, ami épp az eszébe ötlött. Képtelenség volt harcolni ellenük, valóságos áradatként tódultak elő, csak futni lehetett előlük, majd megvárni, amíg maguktól visszavonulnak.

Arkhadiosz még egy napig maradt itt, maga sem tudván, mire vár, majd úgy döntött, hogy a helyzet ellenére átkel a folyón, és fölkereszi Mikhainát, akár a barbárok között is. Tudta, hogy a IV. Flavius-légiónak nem áll szándékában védeni a limes e részét, mégis abból a pénzből, amit a fakulcsért kapott, vásárolt magának egy kardot, és lement a partra. Át akart volna kelni a folyón, de a komp a túlsóparton állt. Egy maroknyi emberrel, aki még nem menekült el, ott állt a sárban, és tekintetüket észak felé meresztették. Akkor látták, hogy a túlsó, barbár oldalon egy lovas a parton lefelé megsarkantyúzza hátasát, és fölkényszeríti a kikötött kompra. Le sem szállva a lóról, a komppal nekivágott

a folyó sodrának, s épp arrafelé haladt, ahol, egy csomó embertől körülvéve, Arkhadiosz állt a karddal. Látszott, hogy a kompot és rajta a magányos lovast hogyan hozza magával az ár. Akkor egyszeriben a lovas a ló füle fölött előrenyújtotta kivont szablyáját, és Arkhadiosz megértette, hogy a barbár tüzet hoz át a vízen. A lapjával fölfelé fordított szablyán hét meggyújtott faggyúgyertya égett. Amint a római partra ért, sarkantyúját a ló oldalába nyomta, és lassan leléptetett a kompról az emberek közé, mindvégig megtartva a hét lángot a szablyája lapján. Érezték, hogy körötte disznósír szaga terjeng. Amikor Arkhadiosz elé ért, aki kardját készenlétben tartotta, a barbár így kiáltott: „Hopp!”, és kikapta szablyáját a gyertyák alól, egy suhintással valamennyit kettévágta a levegőben, majd a gyertyák égő felét ismét felfogta a szablya lapján, anélkül, hogy egy is kialudt volna.

E pillanatban Arkhadiosz meg mindenki eleven a part mentén fejezve futásnak eredt, és senkinek közülük eszébe sem jutott megállni, amíg Viminaciumba nem ért.

– Az ilyen kétbalkezes, mint én, még a kenyérhéjban is képes megvágni magát – suttogetta maga elé a menekülő Arkhadiosz.

Viminaciumban ráakadt a kompon szerzett ismerősére, akit kísértetnek nézett. Válla fölött még mindig ott libegett a sárga pillangó.

– Cras, cras, semper cras – mondta a rabszolga nevetgélve, és elvezette Arkhadioszt az officinátorhoz, akinek megmutatta az általa öntött kulcsot, és így a jövevényt fölvtették a pénzverdébe, mérték után rézlapkákat szabni, amelyből majd a rézpénzeket verik.

Arkhadiosznak megfelelt ez a munka. Simulékony volt, és ismerősének halála után azzal bízták meg, hogy a megboldogult helyében ő készítse az ezüsthártyával bevont bronzérméket. Ezeket hívták nummi mixtinek.

Ám amikor idejéből futotta, Arkhadiosz a piacokat járta, és hallgatta az emberek meséit, és afelől kérdezősködött, nem látott-e valamelyikük valamerre egy fakulcsot. És egy lányt hosszú, hollófekete hajjal. A Mihhaina után való nyomozás során mindenféle emberrel összehozta a sorsa. Az egyik képes volt nagyszerű történeteket kitalálni, de ügyetlenül adta őket elő. A másik képtelen volt bármit is kitalálni, de kitűnően mesélte a mások történeteit. A harmadik sem egyikhez, sem másikhöz nem értett, de amit az előbbi kettő mesélt szerte a piacokon, az mind erről a harmadikról szólt. Épp egy ilyen, tompának számító egyén, de hírneves és mindenféle történetek hőse, aki halbőr kalapot viselt, mond-

ta végül Arkhadiosznak, hogy valahol a Pontus partján egy szentélyben látott a falra fölakasztott fakulcsot.

Ebben az időben Arkhadiosz már házasember volt, egy kislány apja, akit Flacillának hívtak. Véletlenül esett meg ez vele. A szűk utcason egy lány kapkodásában kitolta elé a hátsóját, elzárva előtte az utat, ő pedig, görög szokás szerint, a seggébe csípett. A lány elejtette a lelkeket őrző párnát, amit vitt, és pofon csapta Arkhadioszt. Úgy sejtett föl előtte, hogy e pofonban arra a pofonra ismer, amit Mikhainától kapott a kompon. Idő szűkében ezt nem volt módja ellenőrizni, mivel már a lányon feküdt, és csinálta neki Flacillát. Azóta hármásban Viminaciumban laktak, ahol Arkhadiosz ahhoz az officinához tartozott, amely öntőformákban készítette a pénzérméket. Ez nem volt valami érdekesítő mesterség. Ezen a módon gyakran inkább másolatok készültek meg hamis pénz, emellett az érmék fölirata is rosszul olvasható volt, és Arkhadiosz nem szerette az ebben az officinában folyó munkát . . . Így nem kellett sokáig töprengenie. Elbúcsúzott a családjától, és a folyón lefelé a Pontus Euxini felé hajózott, hogy ott keresse Mikhainát.

VIII.

A kétkormányú hajón a halról szóló dalt dúdolta, amikor egy halbőr kalapot viselő lány odalépett hozzá. Mintha a dal vonzotta volna. Arkhadiosz mindjárt észrevette, hogy mellének óriási bimbói vannak, amelyek, mintha ujjak volnának, gyűrűt visel. Ezeken a gyűrűkön keresztül kék könnyekben tej csöpögött. Kísérletet tett, hogy megölelje, de a lány kitért előle, mondván, hogy őbenne vér van. Arkhadiosz azt gondolta, hogy érti, de a lány még hozzátette, hogy papnő, és Isten vére van benne.

- Sangreal – mondta, és kivett a szájából egy aprócska vörös követ.
- Ugyan mi ez? – kérdezte Arkhadiosz.

A papnő akkor elmondta a kicsiny kő történetét. Ez „királyi kő” volt, voltaképpen Isten vérének egy megkövült cseppje. A papnők ezeket a köveket nemzedékről nemzedékre örökítették egymásra már majd háromszáz esztendeje. A szentélybeli szertartások alkalmával a szájukban tartották őket, és rajtuk keresztül mondták föl az imákat. Ettől némelyik kő igencsak kopott volt és egészen apró, míg más darabok, amelyeket

ritkábban használtak, nagyobbak voltak. Legtöbbször egy picinyke vörös követ értékeltek, amelyet egy palesztinai szentélyben őriztek. Azt tartották róla, hogy egy Magdaléna nevezetű papnőé volt, aki már rég meghalt Galliában, de mielőtt a nyílt tengerre szállt volna, szülőföldjén elhelyezte a követ, amelyen keresztül imádkozott . . .

Amikor Arkhadiosz meghallotta a történetet, érdeklődni kezdett a lánytól a szentély után, amelynek a falán fakulcs függ, mire azt felelte neki, hogy tud ilyen szentélyről, és hogy jó úton jár.

Amikor leszálltak a hajóról, útitársnője egy hegyet mutatott Arkhadiosznak, amely alatt álmában is el tud aludni.

– És aki álmában elalszik – mondta –, az egy másik életben fog fölébredni.

Azután ittak a földomborodó víz forrásából – a megismerés vizéből, látták az ajtót, amelyen ha valaki belép, negyven nap múlva meghal, és a rézszerűt, amelyen tíz ló nyomtatta a búzát. Amikor búcsút vett útitársnőjétől, a víz fölött a levegőben már ezer éve lebegett a szikla, mert Salamon elrendelte a démonoknak, hogy ott tartsák. Az ugyanilyen szikla a parton pedig ontotta magából a vizet, akárhová is helyezték.

Arkhadiosz azonban nem annak az eligazításnak az alapján lelt rá a szentélyre, amelyet kapott. Az említett parton semmiféle szentély sem állt. Bizonyos úton járók közölték vele, hogy a szentély a föld alatt van. Amikor leszállt, látta, hogy a szentély falán valóban ott függ a fakulcs. Csak ez itt sokkalta nagyobb volt annál, mint amelyiket Viminaciumba való indulása előtt eladott. Előbb a környéken kérdezősködött, majd magában a szentélyben a papnőktől, hogy nem él-e közöttük egy Mikhaina nevű lány. Közölték vele, hogy nem él, és hiába is keresi, ha a lány papi fogadalmat tett. Meg azt mondták még, hogy adnak neki enni.

Kiábrándultan és fáradtan égő áldozatot mutatott be a szentélyben, ahogy mások is tették, majd odaült a fából ácsolt asztalhoz, és megvárta az ebédidőt. Legelőbb a tetraposzt hozták ki, rajta égő mécszet. És egy pohárkában búzát, és a búzába hét gypjával bevont pálcikát állítottak. Akkor egy tálat nyomtak a kezébe, ebbe borból és fokhagymából készített ikrás mártást tölthettek. Már az illatáról fölismerte.

– A száj és a falat között csakugyan sok minden megtörténhet – villant át rajta, mert ez az étel Mikhaina főztje volt. Mint az őrült futott a papnőhöz, aki azt állította, hogy Mikhaina nincs a szentélyben, és kérlelte, engedje őt ahhoz, akit keres. Amikor látta, hogy a könyörgés

mit sem segít, a nevéen kezdte szólongatni Mikhainát, majd elénekelte a halról szóló dalt is, végül pedig fáradtan leroskadt egy fa árnyékába, még mindegyre a tálkát szorongatva a kezében.

A szentély többi látogatója furcsállkozva nézte. Ekkor egy embert vett észre köztük egy kislánnyal, akiről úgy találta, hogy Mikhainára hasonlít, és egy pillanatra azt gondolta, hogy talán ők is Mikhainával szeretnének találkozni.

– Nem Mikhaina embere és kislánya lehetnek ezek? – merült föl benne a kérdés. A kislány mosolyogva nézett rá, de ez a mosoly valahogy idősebbnek tűnt, mint ő maga. Arkhadiosz épp meg akarta szólítani őket, ám az idegen hirtelen fölkiáltott: „Né!”, és lehajolva, Arkhadiosz lába előtt egy nagy zöld kővel ékesített gyűrűt kapart ki a homokból.

– Ez a jó ember és én egy gyűrűt találtunk – mondta a mellette álló kislánynak, majd így szólt Arkhadioszhoz:

– Felezzük el! Te fogd a gyűrűt, mivel a te lábad előtt hevert, nekem pedig adj egy ezüstöt.

Arkhadiosz zavarba jött, mivel értett az ötvösséghez, s ahogy rápillantott a gyűrűre, nyomban látta, hogy értéktelen utánzat, amit az idegen a markában hord, s azzal csalja lépre a hiszékenyeket, hogy úgy tesz, mintha megtalálná a lábuk előtt a homokban.

Ez elszomorította, mert rádöbbsent, hogy ekkora csalóból, még ha valóban Mikhaina embere is volna, úgysem szedhet ki hitelt érdemlő értesülést.

Ekkor haladt el mellettük az a papnő, akivel mér két ízben is beszélt. A fején halbőr kalap volt. De csak ezt közölte vele:

– Ne aludj el az alatt a fa alatt. Aki ott elalszik, hetven esztendeig fog aludni. És ne járjon az eszed többé a te Mikhainádon! Ha ő Isten fiát követi, akkor boldog, és az Ő menyasszonya lett.

És a papnő a fakulcsra mutatott, amely ott függött az altemplom falán.

– Az Ő jele a hal, és ezért Mikhaina halbőr kalapot tett a fejére, amelyet mi valamennyien hordunk, és soha többé nem lesz Mikhaina. És nem lehet többé a te menyasszonyod. Most maga Isten az ő vőlegénye, aki a király és a jövődj kulcsa . . . Én nem tudom, hol van most a te Mikhainád – mondta végül a papnő –, de az bizonyos, hogy másképpen hall, mint te . . . És sebesen néz, mint valamennyi asszony. Sebesebben néz nálatok, embereknél. Mert látja a jövőt. Ezért úgy gondolj Mikhai-

nára, mint arra a fügefára, amely mesére tanít: amikor ágai megújulnak és kizöldellnek, tudhatod, hogy nincs messze a nyár . . .

– És én? Velem most mi lesz?

– Tegyél te is halbőr kalapot a fejedre, és szenteld magad Mikhaina Istenének.

– De én Mikhainát keresem, és nem Istent. Ugyan mi lehet Isten?

– Isten a szeretet.

– Mióta vált Vénusz férfitársa? – méltatlankodott Arkhadiosz, és lement a partra, hogy hajót keressen, amely visszavinné.

A hajón ott volt az az ember is a kislányával, akivel a szentélynél találkozott. Arkhadiosz ekkor kitervelte, hogyan szerez az idegentől és a kislánytól értesülést Mikhaináról, anélkül, hogy bármit is kérdezne. Megsimogatta a gyermek fejét, és meg akarta szagolni a tenyerét, vajon nem ismeri-e föl a gyermek vagy az apja tenyerének szagában Mikhaina verejtékének szagát vagy olajának illatát, ám igencsak elképedt, mert a kislány Arkhadiosz köpenye alatt kitapogatta a férfiaságát, és egy szempillantás alatt ügyesen megmerevítette.

– Most menj apácskámhoz – súgta neki –, de utána gyere vissza hozzám, mert mindannyian rögtön apácskámhoz mennek, engem pedig faképnél hagynak . . .

E pillanatban Arkhadiosz kemény férfikéz szorítását érezte a vállán: az idegen volt, aki kérdőre vonta, hogy mit akar a kislányától. Ettől Arkhadiosz egészen összezavarodott, és alig volt képes kinyögni:

– Mondd, jóember, ismerted te Mikhainát?

Erre elkezdett kacagni, de úgy, hogy a kacagástól szétállt a füle:

– Talán igen, de ki tudja? Ha jó leszel hozzám, és alaposan beakasztasz, akkor talán megmondom.

És az ő keze is behatolt Arkhadiosz köpenye alá.

– Én biz kétfalás vagyok – mondta, kezével összeviessza matatva –, úgy hajkurászom és töröm be a teret, akár a vad lovat . . .

Arkhadiosz, miközben az idegen alatta lihegett, megkísérelte hajában, ruhájában és a testén fölismerni Mikhaina váladékát és verejtékét, eltökélten arra, hogy ha megérzi a szagát, nyomban visszatér a Pontusra, vagy elmegy bárhová másfelé, amerre az idegen mondja, ha csupán egy reménysugár is létezik, hogy találkozhatson Mikhainával.

Ám minden hiábavaló volt. Az idegenen nem lelte Mikhaina nyomait, sem illatát. Ez az ember másokra szaglott, és nem Mikhainára. Arkha-

diosz itt sem kapta meg, amit keresett, míg az a másik azt kereste, amit meg is kapott. Arkhadiosz ellökte magától, mire az idegen feddő hangon mondta neki:

– Hát nem ismertél meg? Én vagyok Mikhaina! Übikosz, a férjem, annak a kislánynak az apja, fejét vesztette, levágták a barbárok. És én leszálltam az alvilágba, amelynek lejárata az Ister torkolatánál van. Épp ezen a helyen, ahol most a hajónk elhalad. És Hadész istenétől kértem a férjem fejét . . . Mire ideadta. És akkor az alvilágból visszatértem gyermekemhez, de a nyakamon a magamé helyett szeretett férjem fejével. Amit hordok, ez Übikosz feje. Az enyém, vagyis Mikhaina feje az alvilágban maradt . . .

Ekként hazudozott ismét az ismeretlen.

Éjszaka volt, hallatszott, ahogy a parton a kutyák álmukban összezárt állkapoccsal ugatnak. Úgy tanyázva fájdalomában, akár a hajóban, a hajóban pedig akár a bélpoklosságban, Arkhadiosz arra gondolt, hogy az ember lelke ugyanolyan, akár az étel – létezik többféle, hideg és forró, némely lelkek erősek és levecsesek, akár a bab, mások mint a nyúl zöldséggel, megint mások pedig mint a lépes méz . . .

Az övé ebben a pillanatban közönséges moslék volt. És Mikhaina épp ekkor jelent meg álmában, átölelte, ismét hímmé változtatta, és valamennyit magához vett a férfimagjából.

– Lehetséges – gondolta reggel megkönnyebbülten – , lehetséges, hogy abból a magból valahol most a gyermekeinket formálja.

IX.

Arkhadiosz, amikor hazaérkezett Viminaciumba, a pénzverdét zárva találta. Többé nem működött. Gallienus római császár, uralkodásának második évében, bezáratta. Mivel az officinában a következő évben sem fogtak hozzá a pénzveréshez, Arkhadiosz családjával együtt Stobiba költözött, ahol helyben forgalmazott pénzt vertek. Most fogóval dolgozott. A fogó alsó pofájába az érme hátlapját formázták meg, míg a felsőbe a címlapját. Miután előkészítette a megfelelő méretűre vágott rézlapkákat, valamennyit egészen olvadékonyságra hevítette. Ekkor sorra berakta őket a fogó pofája közé, a két szárát összeszorította, majd fölülről sulykolni kezdte, így kovácsolva a pénzt.

Úgy tűnt, hogy rendben van a szénája, de a felesége tudta, hogy a férje álmában néha egy pillanatra tisztára megöszül, majd kisvártatva újra visszatér az eredeti hajszíne. Mintha az öregedés szempillantásnyi ideig tartó dagálya öntené el, valami álombeli múltó félelem visszhangja, amely sehogyan sem tudott felszínre jutni, és a valóságba áttörni.

Egy éjszaka elszörnyedve ébredt. Ez alkalommal Mikhaina jelent meg álmában, hogy megkérdezze tőle:

– Összesen hány évesek vagyunk mi ketten?

Kiszámította, hogy mindketten pontosan százévesek, de ez nem rémisztette meg. Felfogta, hogy többé nem Viminaciumban van, hanem Stobiban, és Mikhaina most, még ha valami szerencse folytán meg is akarná keresni, nem lesz képes rátalálni. Mivel többé nem tudhatja, hogy ő hol is tartózkodik.

Ekkor Arkhadiosz nyomban tenni kívánt valamit. Azért folyamodott, hogy ő mintázhassa a pénzérmékre kerülő ábrákat.

Maga elé tette azt a cserépdarabot, amelyre valaha árral és üszkös széndarabbal rárajzolta Mikhaina alakját, és ezt a rajzot nekilátott átvinni a verőformákba. A Stobiban vert rézérmékkel birodalomszerte áramlani kezdtek Mikhaina alakmásai, különféle nőalakok formájában testesítve meg az Egyetértést (Concordia), a Szerencsét (Fortuna) vagy a Bőséget (Abundantia).

Amikor meghallotta, hogy Viminaciumban újra beindították a pénzverést, visszatért oda a családjával, és nyomban rábízták a Traianus Decius császár feleségének arcmását viselő pénzérme megformázását. Herenia Etruscilla Mikhaina arcvonásait kapta, még a haját is úgy viselte az érmén, mint Mikhaina:

Arkhadiosz az érme peremén, miként szokás volt, föltüntette a pénz kibocsátásának helyét. Így Mikhaina, fölismervén arcvonásait a pénzen, tudhatta, hogy a pénzt Arkhadiosz veri, arra az esetre pedig, ha vissza szeretne térni hozzá, a pénzverde után tudhatta, hol találhatja meg őt.

Ezek az üzenetek azonban mintha nem jutottak volna célba. A Mikhaina arcmásával vert pénzérmék szerteszéledtek Stobiból, majd utóbb Viminaciumból az egész birodalomban, de minden hiábavaló volt. Múltak az évek, és Mikhaina nem adott életjelt magáról. Arkhadiosz tíz évvel idősebbnek látszott annál, mint amennyi valójában volt, de tovább nem változott, mintha valahol a jövőben állapotodott volna meg, arra várva, hogy önmaga és az évei utolérjék. Nyakában erős paprikából fűzött paprikafüzért viselt, és sűrűn folyamodott egy különleges gyakorlathoz. Arra tett kísérletet, hogy minden gondolatát, amint fölmerült benne, a gyökerében megszakítsa. Egyik, épp csak megszületett gondolatával ölte meg a másik, alig valamivel idősebb gondolatát. Mintha kővel zúzná szét a követ. Így lassanként meztelen maradt érzékei számára. Ekkortól az illatok, a képek, a hangok és az érintések ölték meg gondolatait . . .

– A gondolatok csak a lélek lúszere – hangzott a következtetése, és újra, akárcsak ifjúkorában, elkezdett olvasni. Mint aki keres valamit. És meg is találta. Egy fürdőmedence mozaikján a következő szavakat olvasta:

„Sic ego non sine te, nec tecum vivere possum.” És csak este értette meg ezt, amikor lefordította görögre:

„Így én nem tudok élni nélküled, sem veled.”

Egészen megrendült. A mozaik szavai kifejezetten neki szóltak, és az ő végzetéről beszéltek.

Ekkor Arkhadioszsal olyasmi történt, amit ő nem láthatott. A bal válla fölött megjelent egy piciny, vörös pillangó. És többé nem akart elrepülni. Úgy követte, akár egy kutya, de Arkhadiosz nem vette észre, mert a pillangót egyedül csak ő nem láthatta. De a lánya, Flacilla fölfigyelt rá.

Nem sokkal ezután egy ember egy gombolyag vörös gyapjúfonalat adott át Arkhadiosznak. Tavasz volt, és éjszaka, nem hallatszott más, csak ahogy egy rabszolganő valami madarat tanított beszélni. A madár tehetségtelen volt, s nehezen és hibásan ismételte a föl adott szavakat.

– Ezt a gyapjúgombolyagot Mikhaina küldi neked – mondta az ismeretlen –, mindössze ennyi az, ami maradt utána. Ugyanis tíz nappal ezelőtt meghalt.

– Hol? – kérdezte Arkhadiosz, de választ nem kapott. Az ismeretlen maga sem tudta. Csak egy barátja utasítását teljesítette, aki megkérte erre a szívességre, ha már Viminaciumba megy . . .

X.

Arkhadiosz nyomozása ekként önmagától hamvába holt. Elment a Danoubioz partjára, arra a menedékhelyre, ahol Mikhainával üldögélt a kompon lejátszódott esemény után, nézte a kacsák, tyúkok és nyulak faszobrait, a fatojásokat, a fából faragott fogolymadarakat és malacokat, amelyek kocsmaszerte álltak, hogy hirdessék, milyen ételekhez lehet itt hozzájutni, és vigasztalhatatlan volt. Kitartó és hosszú volt a szomorúsága, akár a betegség, még munkáját is elhanyagolta miatta a pénzverdében.

– Cras, cras, semper cras – suttozta.

Végül családjával visszatért Medianába, és megérezte, hogy a léleknek nincs súlya, nem zuhanhat le, akár a kő, ha elejtik, és nem szállhat föl, mint a dárda, ha az ég felé hajítják. Nem tudta, mihez kezdjen a lelkével. Néha kiment Naisusnál a folyópartra, és megvárta, hogy a délután negyedik órájában a szélfúvás egy pillanatra elakassza a víz folyását. Itt búslakodott, majd elővette a fejfájás, kevéssel azt megelőzően, amikor a pocsolók meg a mocsarak ontani kezdik a halott füvek szagát. Kezébe vette az egyik, Mikhaina arcképével verett pénzermét, és kettévágta, hogy Mikhainának is legyen pénze, és elköltesse a túlvilágon, mert ami ezen a világon összetört, az a túlvilágon egész. Ott Mikhaina a halálában is tudhatta, hogy Arkhadiosz várja.

A kétségbeeséstől meggyötörtén és tönkretetten, egy este megérezte, hogy az „ő éjszakája” köszönt be, ahogyan Mikhaina mondta volna. A megtisztulásának éjszakája. És azonnal tisztában volt vele, mire fogja használni. Ősz volt. Nézte, hogyan hullanak lába elé a levelek, és hallotta, hogy ugyanezek a levelek mint susognak hulltukban a háta mögött. Ismét útelágazásban állt, és újra Hekatéhoz, a Hold istennőjéhez fohászkozott:

„Félek a szívemben elveszett üres kertektől, mert nem ismerem hozzájuk az utat. Mert nem én választom ki a madarakat, amelyek le fognak

oda szállni, és emlékeim idősebbek lesznek nálam, a múltba merülnek, és nem áll hatalmamban, hogy megtartsam őket . . .”

Akkor fölfedezte, hogy az emberben leggyorsabban a verejték öregszik, és leglassabban a lélek vénül. A lelke legalább tíz esztendővel fiatalabb volt a testénél. Ő maga ötvenéves volt, a lelke pedig még csak negyven körül járhatott. A lelke számára életben voltak még mindazok, akikről ő maga tudta, hogy rég meghaltak. A lelke még mindig nem tudta, hogy Mihhaina nincs többé. És akkor egyszeriben Arkhadiosz úgy kezdett viszonyulni Mihhainához, mintha élne. Mérhetetlen gyűlöletet érzett iránta. Boldogtalan életéért, elhagyott munkájáért, földúlt családi tűzhelyéért. E gyűlöletnek köszönhetően egy reggelre úgy elszállt a bánata, mintha betegségből gyógyult volna föl, mint aki téli álomból ébredt. Fölfrissülten, szinte örvendezve nézett szét környezetén, látta feleségét, aki annyira megváltozott, hogy már-már alig ismert rá, és szaladt megnézni a lányát is.

Szobácskájának ajtajában azonban szinte kövé dermedt. A szoba telve volt hollófeke te hajjal. A hajtól teljesen elborítva, miként valami sátorban, egy nőalak térdelt, és kezét kagyló formájúra kulcsolta össze. A fején halbőr kalap volt, előtte a falon pedig ott függött a fakulcs. Arkhadiosz fölkiáltott, széjjeltúrta a hajzatot, és alatta Flacillát találta, a lányát.

– Az összekulcsolt kéz az a betű, amelyet elfeledtünk – szólta Flacilla, és elmosolyodott. Szemrebbenés nélkül nézte a pillangót, amely Arkhadiosz válla fölött fénypiheként lebegett.

Ekkor szétnyitotta Flacilla összezárt tenyerét. Egy gombolyag vörös gyapjúfonál volt benne. A lány apja szeme előtt lassan legombolyította, és amikor a fonál végére ért, hét pénzérme maradt a kezében, amit Mihhaina rejtett a gombolyagba. Az a hét római pénzérme, amelyet Arkhadiosz a szerelmének arcmásával látott el.

Összesen hat rézpenz, meg egy ezüst. Rajtuk a jel, hogy melyik pénzverdében készültek.

BRASNYÓ István fordítása

NAPLÓJEGYZETEK

Részlet

H A R K A I V A S S É V A

I.

*Galambok, mackók, hidak . . . – háború
1999. ápr. utolsó–május első hete*

1.

Tegnap éjjel galambbal álmodtam.

Milyennel, kérdezi Á., s látom a tekintetéből, pontosításra vár: Csak egyszerűen egy galambbal, vagy azzal a sérült szárnyú magasröptűvel, amelyet nagyanyjával talált az udvaron, s amelyre naponta vár az erkélyen, hogy visszazálljon, akár egy percre is?

Nem tudom, mondom neki, álmunkban nem látunk egészen pontosan, de ma éjjel majd megpróbálom újraálmodni az álmot.

Nem próbáltam meg. Éjfél előtt volt egy nagy dörrenés, s anyámmal és a gyerekekkel lementünk a pincébe. A fiúk túl lehettek első álmukon, félig nyitott szemmel, értetlenül hunyorogtak. Pedig több mint egy hónappal ezelőtt, amikor elkezdődött a bombázás, megbeszéltük, ha közelebről hallatszik a dörrenés, elővigyázatosságból a pincében fogunk aludni. De, mert eddig nem kellett, elfeledték, s én sem akartam, hogy erről gondolkodjanak.

Mi a közel és mi a távol? Hol kezdődik a veszély, és mi a tétje? Az ablakok? A háztető? A ház? Mi mindannyian?

Megvéd bennünket a pince? – kérdezem I.-től. S ha ránk dől a ház? Ha dől, valamelyik oldalra dől, s a másik oldalon mindig ki lehet jutni

– ha másként nem, hát valamelyik pinceablakon –, mondja egy építész higgadtságával.

Megint velem van baj, mint mindig. Félek, pedig milyen egyszerű az egész. Ha nyugati irányba dől, mondjuk, a keleti oldalhoz odatesszük a létrát, s hason csúszva, egyesével kimászunk a pinceablakon. Egyszerű és hátborzongató.

Holnap meg kell tennem, ami ellen eddig teljes lélekkel védekeztem, bár sokan mások már rég megtették: be kell csomagolnom a legszükségesebb dolgokat. Mi a legszükségesebb, tűnődöm, amíg a párnákat, paplanokat lopkodom a tetőtérből. Néhány alsónemű, pizsama, egy-két ruhadarab, igazolványok, pénz, elemlámpa, zsebrádió, gyertya, tartósított élelmiszer, víz, gyógyszer . . . A múltkor Zs. elém tette előkészített utazótáskáját, s a rosszullet kerülgetett. Egy hónappal ezelőtt, amikor a képernyőn a késő esti órákban először láttam pót kocsi zsúfolt, síró gyerekeket, üveges tekintetű nőket és idős embereket, s a hírekből vészjeleket olvastam ki, pánikba estem. Elhatározván, hogy másnap reggel útnak indulunk, csomagolni kezdtem. Alsóneműk, pizsamák, egy-egy váltás felsőruha . . . s a könyveimmel mi lesz? Örülne-e B. P., ha tudná, hogy épp az ő új teknőcs verseskönyvét tettem a táskámba? Meg az enyémet, persze; egy kis önhittség még ilyen pillanatokban is marad bennünk. De nem indultunk útnak, mert I. és L. azt mondta a telefonba, a környékünkön nem lesz semmi, maradhatunk. Messziről minden biztosabb – és hihetlenebb – annak, aki éjszakánként nem hallja a fejünk felett vonuló repülőgépek gyomrot marcangoló zúgását, gondolom.

A pince hideg, huzatos, a bőröm alatt is érzem a port, még másnap, zuhanyozás után is. Nem egy városban már hetek óta oda vonulnak a lakók, vannak, akik egészen kis gyerekekkel. A fiúk méltatlankodnak, hogy fáznak, kemény az ágy, de miután állig betakaróznak s bevacokolják magukat, beáll a csend. Az idősebb ágya felől nemsokára egyenletes lélegzést hallok, elaludt, a kisebb fejét jobbra-balra ingatva ringatja álomba magát. Kiszuperált kihúzható ágyon, elnyűtt ülőgarnitúra darabjain alszunk. H. néha horkant, Á. a fogát csikorgatja, az anyám olykor felnyög, én pedig állítólag a kását fújom, mondják másnap, amikor az éjszaka történekről beszélgetünk. Pedig úgy éreztem, mintha csak rövid percekre aludtam volna el, a szívem zakatolása csak órák múltán csende-

sedett el. Távoli puffanásokra is ösztönösen felriadok, s még mielőtt gondolkodni kezdenék, tapasztalom ezt az iszonyú gyors szívverést. Ha napközben teherautó zúg, összerezzenek, nem repülő hangja-e.

Reggel kóválygunk a kialvatlanságtól – mintha lakodalom után volnánk, mondja az anyám. Csak épp nem alhatunk sokáig, mert ünnep van, május elseje, kötőzésre kell vinnem a nagyobb fiamat, s az egészségházban csak reggel kilencig van ügyelet. A nővér kedves, türelmes, mindenki meglepően az, tegnap az egyik orvosnőnek még a humorérzéke is működött, orvostársa meg csak úgy beült hozzánk a kötözőbe, hogy megnézte a fiamat, s megkérdezze, a kisebb jól van-e. Gyógyszerrel átítatott gézt, angoltapaszt viszunk magunkkal, mert az egészségházban elfogyott, jódjuk, hidrogénjük, kötszerük még van. A napokban csak ezt csinálták, mondják fanyar mosollyal – sebeket kötöztek. A tanítás több mint egy hónapja szünetel, a gyerekek kerékpároznak, fára másznak, gyakoriak a sérülések. Múltkori utazásom legfájóbb élménye: egy hónap után az enyémekekhez hasonló korú gyerekeket látok a pályán egyforma mezben, tornaóra van. Fülkénkből öt nő nézi szótlanul és keserűen az elsuhanó, valószerűtlennek tűnő képet.

Az ilyen üresjárat elfedésére és kitöltésére volt jó a talált galamb. Lehetett etetni, napjában többször megszemlélni zöldben-lilában játszó tollazatát, s nézni, mit csinál a rendbe hozott régi kalitkában. Alszik-e vagy ébren van, gyógyul-e a szárnya, mi a kedvenc eledele, hogyan reagál az elröpülő madarak szavára. Rögtönzött természetismereti órák, amelyekből tanulni lehet. Egy új családtag, akit örömmel befogadtunk. Tandori-helyzet.

2.

Tandori egyébként is, úgymond, a levegőben van. A galambhoz ugyanis egy játékmackó is társult, amelyet alvás közben szorosán át lehet ölelni.

Amikor néhány napra elutaztunk otthonról, kisebb fiam vendéglátó-inknál rátalált a Coccolino-hirdetés mackómására. Az üzletekben hiába kerestünk, nem találtunk ilyen kedves macit. Bár sajnáltam, mégsem bántam túlságosan: minden garasunkra vigyázni kell. Vigasztalásul megígértem a gyerekeknek, otthon mosógépbe tesszük a régi mackót, mint É. néni tette a Coccolino-macival. Nagy élmény volt, hogyan forgatja a gép

dobja – hol az orra látszott, hol piros talpa, hol gombszemei. Rögtönzött fizikaóra, a centrifuga kéméletből elmarad. A hófehérre mosott játék-mackót fülénél fogva akasztjuk a szárítókötélre. A gyereket zavarja a morbidnak tűnő látvány, de a tökéletes szárítás érdekében egyetért velem. Már másnap este vele alhat, nagy az öröm.

3.

Tandori-helyzet az is, hogy az országból kijutni nem tudó munkatársaim közül az egyik, B. J. arra kér, hozzak neki a legújabb Tandori-könyvből, s szerezzem meg a *Liget* legújabb számát, amely Tandori *Költészet-regényét* kezdte közölni. Aznap veszem meg a Tandorikat, amikor B. J.-nek az Év Könyve-díjat kellene átvennie. Másoknak *Holmit*, magamnak Marnót, Karafiáthot, Domonkos-kötetet, folyóiratokat hozok.

„Újvidék az olyan város, minden ablaka lekváros” – írta egyik gyermekversében Domi, mielőtt végleg Svédországba vette volna az irányt. A költői megállapítás helyébe, mint mindig, a praktikus, költőietlen valóság lép – de most döbbenetesen. Újvidék lakóházain az ablaküvegek vastag barna ragasztószalaggal vannak beikszelve. A külvárosi Klisa bombázás sújtotta részét elkerüli a busz, amelyen utazom, törött ablakokat, légnyomás következtében szétszállt tetőcserepeket, foghíjas háztetőket nem látok. Csak óriási átalakított, NATO-ellenes reklámtáblákat és feliratokat, kávéért, cigarettáért sorban álló embereket. Az egyik fotószaküzlet előtt üveg alatt a lerombolt régi híd kinagyított képe. Képeslapok a lerombolt hídról, a néhány oldalasra vékonyodott *Magyar Szóban* több száz, kompon utazó ember szívszorító képe.

A három lerombolt újvidéki Duna-híd közül egyiket sem láttam, nem akartam élőben látni. Pedig a régi, amelyre egykori albérleti lakásom ablaka nyílt (vajon ép maradt-e a robbanás következtében?), s amelyen ilyenkor, tavasszal gyalog jártunk át Péterváradra, egészen közel van az egyetemhez. Egyetemista korunkban a másíkról, a Zeželj-féle hídról az a mítosz élt, hogy meredek félkörívére egy bajsai fiú kerékpárral felkariázott. Hittük is, meg nem is; most már a híddal együtt a mítosz is a vízbe hullt. Fiaim az Újvidéket Kamenicával összekötő, legújabb hidat kedvelték, a túloldalon fűrt alagút nappal is égő, meleg, narancssárga fényű lámpái miatt. Ezen át jártunk majáliskor a Fruška gora-i Testerára,

a kis patakhöz, míg a boszniai háború után – miként a topolyai művésztelepre, az andrevljei szállodába, s ki tudná felsorolni, még hová – oda nem telepítették a menekülteket. Különbőféle háborúk különbőféle menekülteji ország- és világszerte.

Aki valamelyest is kötődött Újvidékhez, mindig fájó hiánnyal fog gondolni a három hídra. A városbeliek, mint egy halotthoz, virágot visznek a megmaradt hídlábakhoz. A régít ódon egyszerűsége, a Žeželj-félet monstruózus tömege, a legújabbat korszerűsége miatt szerettük. Mindháromnak arca, lelke, sajátos aurája volt.

A régi híd robbantásakor megrepedeztek a Bölcsészkar földszinti központi könyvtárának nagy üvegfelületei. A Magyar Tanszék könyvtára a harmadik emeleten, a raktár a padlástérben van, ott még épek az ablakok, remélhetőleg épek is maradnak.

Amikor Szabadka külvárosát találata érte, Magyarország rémült hangon üzent (Veled vagyunk, Vajdaság!), s együttérzését fejezte ki a vajdasági magyarok iránt. Fájó felismerés, hogy a jóval előbb vízbe hullott hidak és az addig s azóta is szinte szüntelenül bombázott Zomborban és Újvidéken élő magyarok (és más nemzetiségiek) s a vajdasági magyarság ottani intézményei kapcsán ez eszébe sem jutott.

4.

Egy óra után mindenki tűnjön az egyetem épületéből, mondják munkatársaim. Egy telefonhívás miatt mégis tovább maradunk, s ízelítőt kapunk az elhárító rakéták éles pufogásából. Ez itt mindennapos jelenség, s mi, nyugodtabb vidékről jövők, rémültebbek vagyunk, mint az edzettebb városbeliek. Lehet-e edződni a félelemben? Amikor otthon az éjfélel dűbörgés után a pincébe menekültünk, lelkiismeret-furdalással gondoltam az újvidékiekre: ők több mint egy hónapja minden éjszaka ezt élék át, csak jóval nagyobb robajt, s több felvonásban. Azok sem tudnak aludni, akik nem félnek – ha vannak ilyenek –, mert a becsapódások zajára folyton felriadnak. Az olajfinomító – ki tudja, hanyadszori – s a tévéépület robbantásába az egész város beleremegett, mondják.

Amikor néhány évvel ezelőtt ellopták a gépkocsinkat, arra gondoltam, ennél már csak az a félelmetesebb s a nagyobb tragédia, ha a házunk vagy mi magunk kerülünk (élet)veszélybe. A Balkánon minden bejön.

5.

Áramszünet van és vízhiány. Se tévé, se rádió, előkerülnek a walkmanek. (Este tíztől Szabad Európa, tizenegyedtől Amerika Hangja, napközben, mértékkel – hogy az elem ne merüljön ki gyorsan – Balašević.) Üresen szortyognak a csapatok, két napja csak helyben van telefonkapcsolat, az internet sem működik. Egy nagy, elhagyatott ürességben és sötétségben vagyunk. Eszembe jut, hogy Szarajevóban télvíz idején dült a háború, s az ottaniak napokig (hetekig? hónapokig?) áram, víz és fűtés nélkül voltak. Abban az időben nálunk is sorozatos áramszünetek voltak, akkor tanultam meg két gyertya mellett olvasni.

Délelőtt megtudom, hogy fél egytől fél kettőig lesz áram. Mint egy gondos háziasszony (pedig nem vagyok az), mindent előkészítek az ebédhez, hogy az alatt az egy óra alatt csak sütni, főzni kelljen. A fiúk teljes erővel vetik magukat a számítógépre. Megfő a leves, kisül a pizza, kattannak az elektromos készülékek, újra elveszik az áramot. A mélyhűtőben olvad a jég, az a kevés bekészített hústartalék is veszélyben van.

Délután kerékpározunk, ez az egyetlen kikapcsolódásunk. Az arcunkba csapódó tavaszi levegő, a virágillat, a teljes napsütés feledtetni az éjszakákat és a nappali üresjáratokat. A cukrászdákban az egész napi áramszünet miatt nincs fagyfalt (az üzletekben a gyárit kedvezményes áron árulják), egyben csodával határos módon mégis találunk. Hogyan csinálták? Tartom a hűtőláda tetejét, amíg a cukrászlány a tölcsérünkbe kanalazza.

Most még nappal van, világos, süt a nap, de estére elő kell venni a gyertyát, az elemes lámpát és rádiót. A fiúk a betervezett filmek elmaradása miatt szomorkodnak, a kicsi unatkozik, megsajnálom, gyertya mellett mesét olvasok neki. A félhomályban sejtelmesen suhannak a megéledt mesealakok, az ablakon kívül óriások vicsorítanak.

6.

Nap nap után egészen köznapi, földközeli dolgok és gondok kötik le figyelmünket. Étolajat, kristálycukrot, lisztet, mosóport szerezni, sorban állni pénzért, kávéért, cigarettáért, benzinjegyért és benzinért, ha lesz . . . Holnap gyufát kell venni a piacon . . . Versenyfutás az idővel: mennyit tudok begépelni a számítógépbe egy óra alatt?

Pedig olvasni kellene – Márait, Jerofcjevet és másokat. *Törökfürdőt*, *Nappali házat* . . . Nem megy az olvasás, csak a szememmel olvasok, nem jut el a tudatomig, napokig tart, amíg nagy kínnal átrágom magam egy-egy tanulmány szövegén, s mire a végére érek, fogalmam sincs, mit olvastam. Döbbenetesen hat egy-egy Nemes Nagy Ágnes- vagy Pilinszky-vers, Radnótira, Déry ostromnovelláira gondolni sem merek. Új hermeneutikai helyzet: most mindent másként olvasunk, mindenbe mostani önmagunkat olvassuk bele. Különb is, persze, de most minden élesbe megy. S a filmek is: a háborús vagy durva jelenetek felzaklatnak, a líraiak valószerűtlenül illuzórikusak.

Leginkább még fordítani tudok. A fordításhoz mindig járul egy bizonyos mechanikus attitűd: szótárforgatás, nem nekem kell kitalálnom, csak meg kell szólaltatnom a mondatot. Örülök, hogy erre is képes vagyok.

És (verset) írni volna jó, készül a *Híd* háborús száma, remélhetőleg nem vetik újra a szemünkre, hogy háború ideje alatt is verset írunk, irodalomra gondolunk. Írni is nehéz. Leredukálódnak a szavak, a mondatok, mintha csak a nyelv alapszókincsét birtokolnám, egészen egyszerű szavak jutnak az eszembe, elkerülnek az árnyalatok. Valamiféle szólam-és mondatlejtést vélek hallani, csak kereteket, amelyeket nem tudok kitölteni. Kéreg alatt rejtőznek a szavak. Ez a napló is ilyen – szükség-szerűen lakonikus, kihagyásos és néhol rejtjeles, s a több napos áramszünet közepette csak az első bejegyzéstől számított egy hét után tudom gépbe írni.

7.

Ez a hatodik hét. Idegileg feszültek, a fáradtságtól egyre ingerlékenyebbek és zaklatottabbak vagyunk. Lassan szellemi rokkantak leszünk. A napok folynak; napközben szellőző tavasz, napsütés (tegnapelőtt szalonnát sütöttünk a kertben), mintha egy feledni való, rossz álom után volnánk, azután éjszaka újra ránk borul a sötétség és a félelem.

Kilenc óra körül légiriadó, felbúgnak a szirénák, a kutyák az állat szigeri riadalmának hangján ugatnak. Miközben a zsalugátereket csukom be, kitekintek: tiszta az égbolt, csillagos éjszaka van. Tudathasadásos pillanatok. Tehetetlenül araszolunk és őrlődünk a kegyetlen néprirtás s az egyre elkeseredettebb bombázások borzalmi között. Sekély vigasz, hogy egyiket sem akartuk.

A csendet mostanában repülő hangja helyett a mind erősebbé váló becsapódások robaja hasítja fel. Megremegnek az ablakok. Reszket a balkán éjszaka.

II.

*Kert, barátok, híradók . . . – háború
1999. május második hete*

1.

Nem tudom, hány napja tart, már nem is számoljuk a napokat. Lassan nemcsak a napok (hetek, hónapok?) száma, hanem az újonnan, az előző éjszaka lerombolt épületekről szóló híradások is könnyen teltenek el bennünket. A tehetetlenség közönye. S a borzalommal szemben – bármily hihetetlen is –, mintegy szívós révolte-ként, mindinkább élesedik a szép iránti érzékünk és igényünk. Á. kilencéves gyerekarcát nézem az ablakon át beszűrődő fényben: szempilláját, a száj szabályos, kirajzolt vonalát, azt a pici, szépítő szabálytalanságot az orrán . . . A tavaszban tomboló kertet: szinte harsogva nő a fű, roskadozik a cseresznyefa koronája, még soha nem volt rajta ennyi virág. Életosztón és életveszély dichotómiája? A friss saláta nagyon zöld, a retek nagyon piros. Az utcán belenézek egy mozgósított katona arcába, s megcsodálom, *milyen szép* – alig lehet harmincéves.

A szombati irodalmi műsorban egy szerb író a boszniai háborúban porrá égett szarajevói egyetemi könyvtárról beszél, s ő is arról, hogy a háború legközepén csodálatosmód mennyire fogékonyak voltak a szépség és harmónia iránt. A háborút sokkal borzalmasabbnak érzik azok, akik távolból szemlélik, mondja, mint akik benne vannak, mert ha az utóbbiakban tudatosodna az őket körülvevő rettenet, beleőrülnének.

Maga e bennelét is milyen viszonylagos . . . Az első tíz napban alig aludtam, rettegtem a repülő zúgásától, holott a környékünkön nem történt semmi. A tegnapelőtti éjszaka nyugalma viszont szinte gyógyírként hatott; mintha valami szépet is álmodtam volna – pl. azt, hogy I. hazajön . . . Ugyanakkor másnap azt hallom a tévéből, hogy a legátutóbb és legkeményebb támadás éjszakája volt, sok halálos áldozattal.

2.

Miközben benzinjegyekért állok sorba, a hivatal falán nagy, kétnyelvű plakátra figyelek fel. Unalmamban olvasni kezdem békéről, egyenlőségről, emberi méltóságról szóló mondatait. Láttá ezt a szöveget? – kérdezem a mellettem állótól. Nem is rossz, mondja, de miután felvetem, hogy nem mindegy, ki írta, mindketten elhallgatunk.

A bőség zavara: Mivel vidékre nemcsak a korlátozott benzinmennyiség miatt, hanem biztonsági okokból is alig utazom gépkocsival, helyben nem tudom elfurikázni a tartályba férő benzinmennyiséget. Háromnegyed órai sorban állás után (szabályos déjű vu: mintha már egyszer, évekkkel ezelőtt végigcsináltuk volna ezt . . .) kiderül: csak tizenhárom liter üzemanyag fér a tartályba. Egy öt literre szóló jegyet visszkapok, a fennmaradt két liter kárba vész. Intek a mögöttem álló gépkocsi-tulajdonosnak, vegye át, de a benzinkutas legény, aki a múltkori sorban állás credójaként saját – állítólagos – ellenállhatatlan szépségéről és vonzerejéről győzögetett sikertelenül, leint bennünket, hogy más nem veheti át a fennmaradt benzinmennyiséget. Rend van, ugyebár, itt vigyáznak a szabályok betartására. Vajon mindenhol így van? – tépelődöm, miközben azon tűnődöm, végül ugyan kinél köt majd ki az a két liter otthagyt üzemanyagom.

3.

Nap mint nap újabb és újabb paradoxonok. Mindenki feltűnően kedves, előzékeny, figyelmes. Élőben tapasztalom, amit a háborúról mondanak: hogy közelebb hozza egymáshoz az embereket. Jólesik másokkal – ismerősökkel, barátokkal, még idegenekkel is – találkozni, beszélgetni, szükségünk van egymás közelségére. A piacon R.-rel találkozom, s azt meséli, el akart hozzám jönni, mert padlón volt a rossz hírektől. Felváltva esünk pánikba, s ilyenkor mindig jó valakihez elmenni, aki akkor épp a helyzet magaslatán tudja magát tartani, s józanságával – mint az öngyilkosjelölteket – ki tud húzni a hullámvölgyből. Este L. hív telefonon, szokatlanul mély és színtelen a hangja, kiborult, sokáig beszélgetünk. Ismerős helyzet, időnként én is ezt teszem.

S ugyanakkor a helyzet fonákja: A háború legelején fényképészhez viszem a gyerekeket, útlevelet csináltatunk. A fényképészkisasszony, miután kieszelte, hogy máshol is megérdeklődtük a mostani körülmé-

nyeinkhez képest méregdrága gyorsfénykép árát, faggatni kezd, hogy a másik fotósnál ugyanez mennyibe kerül. Kínosan, szándékos kerülőkkel válaszolgotok, de heveny kíváncsisága közepette nem veszi észre, hogy nem óhajtok erről beszélgetni vele. Végül, mivel nem tágít, s felettébb erőszakosnak vélem, kereken ki kell mondanom: kínos nekem erről beszélnem, miért avatkozik az ügyfelek magánügyeibe? A hölgy arca színt vált, s azt mondja nekem, erre a háborúra is a hozzám hasonlók miatt került sor. Otthon sokáig méregetem magam a tükörben.

4.

Nem múlik el nap, hogy ne gondolnék S. J. építészre. Aznap, amikor az újvidékiek a régi híd megsemmisítésére ébredtek, folyóiratot küldött, benne egy levéllel, amelyben azt írta, hogy tegnap Újvidék nehéz napot élt át, de megyünk tovább . . .

Mindkét elutazásom előtti éjszakán egy-egy újvidéki híd omlott a Dunába. Előbb a legújabb, majd a félköríves vasúti híd lett a robbanás áldozatává. Útnak merjek-e harmadszor is indulni?

5.

Az utazások . . . A vonat mindössze két szerelvényből áll, az utasok kizárólag nők és gyerekek. Négy nővel utazom egy fülkében. Az egyik útlevelét sokáig és tüzetesen vizsgálják a határon, s miután a beosztott elhagyja a fülkénket, a hölgy zavartan jegyzi meg: macedón férfihoz ment feleségül. Minden másság gyanús.

A célállomáson egy csoport férfi várakozik, tekintetét a lassan begördülő jármű ablakaira szegezve. Visszafelé menet ugyanez játszódik le, csak fordított dramaturgiával. Balkáni anziksz, országok kívül is.

6.

A főváros azon részéhez, ahová utazom, közel van a ferihegyi röptér, a fejem felett zúgnak el a gépek. Minden alkalommal összerezzenek, s csodálkozom, hogy közben milyen rendíthetetlen nyugalommal homokoznak a játszótéren a gyerekek.

Este I.-vel moziba megyünk, a *Shakespeare szerelmei* helyett olyan olasz vígjátékra (?) kapunk jegyet, amely gyűjtőtáborban végződik. A

moziból kijövet sírva fakadok; hogyan fogok hazautazni, ha már délután is lesz riadó? I. tehetetlen szótlansággal méreget, nincs mit válaszolnia.

7.

Adalék a közép-kelet-európai groteszk természetrajzához: Ugyanebben az időben az anyám, akit egyedül hagyunk otthon a házban, éjszaka, a szokásos légiriadó idején robbanás zajára ébred. Az éj csendjében érzékelhető, hogy a dörrenés valahol a közvetlen közelben történt. Átkutatja a házat, sehol semmi nyom, a sötét udvarba nem mer kimenni, az ijedségtől hajnalig nem jön álom a szemére. Másnap reggel a konyhaszekrényünk előtti szőgyeg nedves foltja vezeti nyomra. A szekrényben egy szénsavas üdítővel teli literes üveg robbant szét, ez okozta a rémületet keltő éjszakai zajt.

8.

Napok, hetek óta nem merem telefonon felhívni Belgrádba települt rokonaimat. Egyik unokatestvérem két apró gyerekével a szüntelenül bombázott Batajnicán lakik (úgy hallottam, a pincében éjszakáznak), húga Belgrádtól valamivel délre, a szintén gyakran támadott Šabac közelében él, férjét behívták katonának. Unokaöccseiket is az elsők között mozgósították. Mit mondhatnék nekik?

9.

A híradók hadijelentései nap mint nap magánföldrajzom színhelyeiről számolnak be: Belgrád, Újvidék, Zombor, Szabadka . . . Egyik éjszaka Bar volt a célpont, ahol nyaraltunk, majd Gnjlane, ahol a békebeli ifjúsági költészeti fesztivál egyik költő résztvevője él . . . „*Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj . . .*”

A Radnóti-vers újabb – számomra eddig ismeretlen – olvasata: *A Nem tudhatom . . .* stratégiai szempontból is olvasható.

10.

Márait olvasok, s nem tudok szabadulni az újabb, kísérteties déja vutól: lebombázott hidak; amin az egyik hős áthalad, másnap már romokban hever; romok alól kinyúló emberi kéz . . . Előző este éppen ezt a képet láttam a tévé képernyőjén. S ki értené nálunk mélyégeseb-

ben az író végkövetkeztetését, amikor Budapest ostroma kapcsán a műveltség megszűnéséről beszél?

11.

Továbbra is paradoxonokkal, ambivalenciákkal teli napok: tökéletesen elkészített reggelik, ebédek, vacsorák; ez a legtöbb, amit tehetek, s míg tehetem, nagy buzgalommal gyakorlom is. Friss bundáskenyér, hónapos retek, mézes tej, rubinpiros tea, gőzölgő leves, Krúdy és Kosztolányi is megirigyelné . . . Vacsora után puha párna és mese: Balázs Béla, La Fontaine és a többiek, igényesen összeválogatott társaság. Te vagy a legjobb anyuka, mondja Á., és átölel. Mozdulatlanul és szótlanul tűröm a kis kezek szorítását.

A gyerekekkel egészen összemelegedtünk, soha ennyire nem éreztem közelségüket.

12.

(Szándékos kihagyás: az öncenzúra helye.)

13.

Arról vitázunk, lehet-e, kell-e, szabad-e írni most, amikor sok mindent (a lényegét?) nem lehet elmondani. Mindkét tábornak vannak, lehetnek érvei. Egyáltalán: kinek jó, ha elnémulunk? Nem mást, legfeljebb más-ként írunk.

Navigare necesse est.

AZ ÖTVENEDIK NAPON . . .

B O R D Á S G Y Ő Z Ő

*Zentai Péter Lászlónak, a Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesü-
lete igazgatójának – Budapest*

Újvidék, 1999. május 15-én

Ezt el kell hogy meséljem. A bombázások pontosan ötven napja tartanak. A napokat nem is volna oly könnyű észben tartani, még akkor sem, ha mi, itt a családban, kisebbik fiunk huszonegyedik születésnapjától számítjuk, mert mindez az ünnepi vacsora gyertyalángjánál kezdődött. De a Forumban, a *Magyar Szó* mellett nyomtatunk egy belgrádi napilapot is, a *Danast*, amely a háború kitörése óta kimondottan rendkívüli számokat ad ki, s a fejlécén ott egy naponta változó szám, ami viszont számunkra azt is jelzi, hány napja nem alszunk nyugodtan. Hogy is aludhatnánk, amikor bármely pillanatban légiriadót fújhatnak, s ez tapasztalatom szerint annyit jelent, negyven percen belül történhet valami. Ennyire van ugyanis Aviano, ahonnan fölszállnak. Már élcelődünk, hogy Taszárról nyilván gyorsabban itt lesznek.

Szóval, az ötvenedik napnál tartunk. Már van némi tapasztalatunk, tudjuk, mennyi vízre van szükségünk egy-két napra. Ivásra, mosdásra, vécéhasználatra. A konyhában tele a kancsók és colás üvegek, a fürdőszobában két lavór és – lám, sosem gondoltam volna, hogy egyszer erre is használjuk majd – a szennyesláda. Pedig mennyire tiltakoztam, hogy

azt a szétesett fonott kosarat ne erre a műanyag valamire cseréljük föl. A végében pedig a fölmosó- és a tisztavödör, meg a húszliteres ballon, a boros. Annak idején Baranyából rendszeresen ebben hoztuk Schremm Béla vörösmarti gazdától a jó suvignon-t, s ebből töltögettük kisebb üvegekbe. Most mindez vízzel van tele. A csapról engedjük, amikor van, mert nem szeretnék sorba állni, itt lent, ennél a nyilvános városi kútnál, ahol mégiscsak sűrűbben csordogál, mint nálunk a tizenharmadik emeleten. Mert az első víz nélküli reggelen csak le kellett mennem, hogy legalább a fogmosáshoz. S amíg váraкоztam a sorban, voltunk vagy harmincan-egyvenen, tehát annyian, mint amennyien ma is minden trafik előtt a cigarettáért állnak, egyszer csak megszólal a hátam mögött egy középkorú férfi. – Összeesek, olyan fáradt vagyok. – Miért nem aludt? – szól oda egy hasonló korú, jól öltözött asszony, akinek, ez már kiderült, az unoka tisztába tevésehez kell, ha majd fölébred a gyerek, a borotválkozásnál bizonyára nagyobb mennyiségű vízre. A lányát a szülés után három órával küldték haza. – Mert nem fújtak légiriadót – válaszolja a férfi, ugyanolyan keserűséggel és rekedten, mint ahogyan először megszólalt.

S ez az igazság. Ha bombáznak, attól nem lehet aludni, ha nem, akkor meg a feszült várakozástól. Először is, ma mi lesz a célpont? Aztán minden pillanatban fönnáll annak a veszélye, hogy nem éppen azt találják el, amit fönről megcéloznak. Még ha a CNN állandóan azt hangoztatja, és a brüsszeli szóvivő, Jamie Shea is csak azt szajkózza, hogy a civileket nem, azokat semmiképpen sem. A kőolaj-finomító a városon kívül van, de a hidakra meg a Báni Palotára rálátunk. Eltévedt lövedék csapódott már ide a hozzánk nagyon közeli Heréskert negyedbe. Négy nagy épületen vitt ki minden ablakot, azt a tűzemeletest pedig bontani kell.

Újvidékre eddig több mint hatvan gránátot lőttek, Szabadka attól a négytől is állandó rettegésben él, tegnap pedig szülővároskám, Verbász is kapott a Ferenc-csatorna vashídjára, úgyhogy ezentúl csak kerülő úton juthatunk majd el a szülői háztól tíz kilométerre levő feketicsi, nagyszülői örökségül maradt rancsunkra. Ha egyáltalán eljuthatunk még.

Nagyon kevésbé vagyok jártas a hadászati szakmában, de ha az volt az elképzelés, hogy a Bácskát el kell vágni Szerémségtől – ezért bombáztak

le valamennyi Duna-hidat, ami megintcsak egy külön történet –, miért ne szakítanak el Észak-Bácskát Dél-Bácskától?

Tavaly emlékeztünk meg a csatornaépítő Kiss József születésének kétszázötvenedik évfordulójáról. Nyilván ennek a katonai elképzelésnek tett annak idején eleget, s azért temettette el magát éppen a verbászi zsilip fölötti birtokán, ott a Telecskai-dombokon, hogy ne azt lássa, miként lett elképzelése nyomán termővé e lecsapolással az egész Bácska, és hogyan rövidült le a vízi út Erdély és Bécs között nem kevesebb mint kétszázharminc kilométerrel, hanem, hogy sírjában is hallja a művét pusztító robbanásokat. A zsilipet százötven évvel ezelőtt sikerült megmenteni. Helyi történetírók szerint a hegyesi csata idején – s ennek éppen ez év augusztusában lesz az évfordulója –, Jelasicsék föl akarták robbantani, de egy bizonyos Keiper Péter tüzmaster vezette csapat a zsilip tövéből olyan oldaltűzzel fogadta őket, hogy azok „meg sem mertek állani Kátyig pihenőre”.

De mindez távoli történet immár, mi meg most itt vagyunk, ezenfölül én, mint mondtam, igen magason. Sokszor úgy érzem magam, mint a falusi tűzoltó a templomtoronyban, aratáskor. S most jó, vagy sem, hogy negyven-negyvenöt méter magasságból szemlélem az eseményeket a koromsötét éjszakákon? Egyrészt igen, mert legalább azonnal látom, tudom, hol és mi történik, mármint a közelünkben, mert hát Belgrádig, Nišig, no meg a Rigómezőig csak nem látok el, pedig arrafelé is történik egy s más. De azért van a rádió meg a televízió. Pontosabban csak volt, mert azt is lebombázták. Belgrádban tíz halott is volt, az újvidéki tévéstudió meg kétszer is megkapta a magáét, azóta üszkökben hever. Borzasztó látvány! Sajnálkozom és siránkozom, mert eszembe jut, annak idején egyetemistaként a magyar nyelvű szerkesztőségnek bedolgozó munkatársa voltam, ott valamikor a hatvanas évek végén, s mivel akkor adó itt, Újvidéken még nem volt, innen vittük kazettában a kész filmanyagot Belgrádba, ott szerkesztettük hozzá a napi híryananyagot és sugároztuk híradóinkat. Emlékszem, Szeged, sőt Kecskemét is nézett bennünket.

Másért is jó, hogy ebből a magaslatból szemlélődhettek. Azonnal telefonálhatok be a cégbe, a Forum Kiadóházba, ez meg ez történt, csináljátok tovább. Merthogy ott éjjel is folyik a munka, ha azt akarjuk, hogy ameddig csak lehet, mindennap legyen *Magyar Szó*, jelenjen meg

a *Családi Kör*, néhanapján a *Jó Pajtás* és a *Képes Ifjúság*. Ez utóbbit, igaz, már be kellett olvasztanunk a napilapba. De mindez eddig sikerült, amire ebben a percben szinte büszke is vagyok. Mert most itt gyakorlatilag ennyi maradt a magyar szóból. A könyveket és a folyóiratokat már sokkal „kényelmesebben”, nappal nyomtatjuk, de úgy, mint a legutóbbi *Híd*-számot is (a március–áprilisit), hatszori nekifutással, mert hol nem volt áram, hol meg a feszültség olyan alacsony, hogy nem indult be a jó öreg Heidelberg.

De akik „lent” laknak, éppen azt bizonygatják már századszor: borzasztóbb érzés nem tudni, mi történt és várakozni a hírekre, mint azonnal informálódni, méghozzá saját szeműleg. Átélni, robban-e a fejünk felett, vagy akárcsak a közelünkben is, mint mikor az öreg vashidunk a Dunán, vagy a Báni Palotánk, amelyek után a repeszek nemcsak hogy a fejünk felett repültek, hanem szerkesztőségeink ablakait verték be, amelyeket azóta is csak ofszetlemezekkel pótolunk, ideiglenesen, remélem.

Intézkedünk, rendelkezünk, parancsolgatunk – elvégre háború van, mégha az ellenséget soha senki nem látta. Mert – nem láttuk! Csak néhány lelőtt gépét, meg föl- és föl nem robbant lövedékeit. De az ellenség sehol, csak a telepi gyerekek versengenek azon, kinek van már több marék repesze, amit többnyire a kertekben szednek össze. A klikkerek már nem is érdekesek.

Csak ezt kellett hogy elmeséljem!

MÚLT ÉS JELEN

Slawomir Mrozek: Emigránsok
Újvidéki Színház

GEROLD L Á S Z L Ó

Mrozek kétszemélyes színpadi műve, az *Emigránsok*, huszonnégy év után ismét látható az Újvidéki Színházban. A két megjelenítés azonban merőben különbözik, nem azért, mert más színészek játszanak egy másik közönségnek, hanem mert negyedszázad múltán az emigránsorsról szóló előadás, a valóság hathatós közreműködése folytán, szükségszerűen másról szól, mint amiről szólt egykoron.

Amikor 1975-ben itt (s nemcsak Újvidéken, hanem Belgrádban az Atelje 212 színpadán is) az *Emigránsok* műsorra került, a Mrozek-mű két szereplője közül a gazdasági emigráns sorsa dominált (Domonkos István 1971-ben írta döbbenetes Gastarbeiter-poémáját, a *Kormányel-törésbent!*), a mostani változatban pedig az értelmiségi emigráns sorsa áll az előadás homlokterében. S egyáltalán nem azért, mert az emigráns értelmiségit alakító Csernik Árpád játéka erőteljesebb, jobb lenne az emigráns munkást alakító Balázs Áron színészi teljesítményénél. Ha mégis inkább rá emlékezünk, az éppen szerepének megnőtt időszerűségéből következik. Hogy az írói szándék a mű melyik szerepét, a gazdasági vagy a szellemi emigránsét részesítette annak idején előnyben, az nem tudható. Nyilván nem tett különbséget a kettő között, nem tehetett, mert akkor maga borította volna fel azt a belső egyensúlyt, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a kétszemélyes dráma működjön. A mű mindenkori színpadra állítói azonban ettől függetlenül saját egyéni olvasatuk alapján részesítették előnyben az egyik vagy a másik szereplő jelképezte sorsot, annak függvényében, hogy ott s akkor, ahol s amikor

a mű közönség elé kerül, melyik volt időszerűbb. Sőt, az is természetes, hogy talán nem is előadás mutatja, hanem csak a néző érzi magához közelebb az egyik vagy a másik szereplőt, saját tapasztalata, hajlama szerint.

Amikor Mrozek a hetvenes évek elején (1973-ban) megírja ezt az emigráns-libikókadramát, akkor errefelé a gazdasági emigrálás volt divatban, mostanában, mintegy tíz éve pedig inkább a szellem emberei, a tudósok, művészek, filozófusok emigrálnak, s nem is csak amiatt, hogy a gazdasági emigránsok előtt bezárultak a Nyugat kapui, inkább, mert a be nem vallott, majd pedig a bevallott háború kiváltotta, a tudományos munkát egyre nehezebbé tevő nincstelenség, valamint a szellem szabadságát mind jobban korlátozó légkörben képtelenek (voltak) élni, s tudósi karrierjüket és a vágyott szellemi függetlenséget másutt, az emigrációban látták/látják megvalósíthatónak.

Az *Emigránsok* előadása most Újvidéken (legalábbis számomra) ezért a szellemi emigrálásról szól.

És ezt az előadás drámai menete, a kétkezi és az értelmiségi vérre menő vitái, összetűzései éppen úgy tanúsítják, mint az előadás tragikus vége, amikor kiderül mindkét ember teljes elveszettsége, tehetetlensége, kiszolgáltatottsága. Mert az élet apró reáliáiból építkező *Emigránsok* végső soron olyan nagy és megkerülhetetlen kérdésről szól, mint az emberi szabadság, illetve azokról a körülményekről, amelyek között a szabadság ellehetetlenül.

Hogy a mostani *Emigránsok* sokkal szegényesebb, a valósághoz koszlott lépcsőház alatti színhelyen játszódik, mint a negyedszázaddal előbbi változat, az a kornak (már a nyugati alagsorok sem azok, amik egykor voltak?!), s a korban a színház mérhetetlen elszegényedésének a következménye, de lepusztultság egyszermind (mint minden hátrány, ez is előnnyé változtatható!) hitelesíti azt a gesztusokban is, hangban is felfokozott, szélsőségesen intenzív játékot, amely jellemzi ezt az elementáris erejű előadást.

A két fiatalember, az alig pályakezdő Csernik Árpád és a szereppel most diplomáló Balázs Áron, korát meghazudtoló hitelességgel éli a két emigráns életét. Balázs Áron az inkább ösztönlény kétkezit állítja elénk, aki illúziók rabja, kezdve attól, hogy megálmodja az állomási első osztályú vécében a vonattal érkező gyönyörű hosszú hajú színésznővel

folytatott szeretkezést, addig, hogy elképzeli, milyen lesz, amikor majd egyszer temérdek pénzzel, gazdagon hazatér. Saját illúziót kergető szempontjából joggal vádolja meg társát, hogy mindent elront, minden illúziót lerombol, nem gondolván arra, hogy a Csernik Árpád alakította észlény tudja azt, amit ő még nem tud, hogy az illúziók sohasem vál(hat)nak valóra, s hogy leleplező, mindent elrontó magatartása nem megátalkodott luciferizmus, hanem az értelem figyelmeztetése.

Az *Emigránsok* előadásának csak akkor lehet elementáris ereje, ha a két színész nem egymás ellen, hanem egymást segítve, kiegészítve játszik. Most ez történik. A kétkezi (történelmileg indokolt) félszegségét Balázs Áron mozdulatlansággal megbúvó belső feszültség érzékeltetésével hordozza és fejezi ki, Csernik Árpád magatartását viszont az értelmiségi idegessége jellemzi. Mindkettejük erénye, hogy magatartásukat nem tekintik kizárólagosnak, egyedülinek. Az előadást át-átszövik Balázs már-már ellenőrizhetetlen eruptív kitérései és Csernik magára erőltetett nyugodtsága. S ezek a váltások, akárcsak a fel-felcsillanó humor és a kirobbanó agresszivitás egymást váltó pillanatai az előadás lélegzésének hiteles, drámaisággal telített ritmust kölcsönöznek.

Az Újvidéki Színház-beli *Emigránsok*, amit rendezőként maguk a színészek jegyeznek, elismerve tanáraik, Hernyák György és László Sándor korrektori segítségét, tartalmaz néhány, őszinte emberi viselkedésből következő, magas hőfokú jelenetet, amelyek az előadás záró pillanataiban kulminálnak. Akkor, amikor az egymással összebékíthetetlen, de elválaszthatatlan két világ mindkét képviselője ráébred tehetetlenségére. A kétkezi (logikus, hogy ő, az ösztönlény cselekszik először s meggondolatlanul) felindultságában eltépi féltve gyűjtött pénzét, az értelmiségi pedig (arra hivatkozva, hogy a számára modellül szolgáló társa ezzel a gesztusával, ami a hazatérés lehetetlenségét jelenti, de lényegében mintegy felismerve sorsuk teljes kiegyenlítődsét) összetépi készülő művének jegyzeteit, és ezzel mindketten elismerik vereségüket. Belátják önnön tehetetlenségüket.

És igazuk van, tettüket ugyanis az élet igazolja.

De ezt már nem az előadás mondja ki, hanem az a tapasztalat, amire az előadás épül, de még inkább, amelyről mi nézők tudunk.

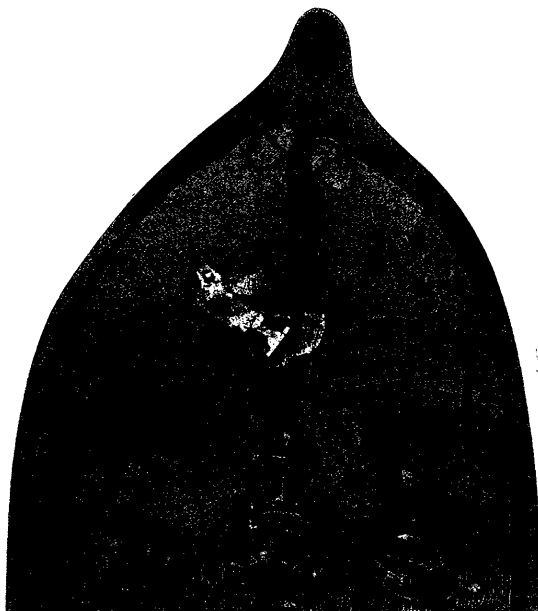
A kétkezi hiába jött volna haza, építette volna fel többszintes, kertes, medencés házát, ha jöttek volna mások, akik az egy élet nélkülezéséből

létrehozott ingatlant felgyűjtják, kirabolják vagy csak beköltöznek, ami lényegében egyre megy, az értelmiségi hiába írná meg művét, ha az ügysem kell(ene) senkinek, ha a szónak, a gondolatnak nincs értéke.

Az egyik nem térhet vissza, mert nincsen hová. A másik pedig mert tudja, rá nincs szükség, mi több, visszatérése egyenesen zavarná azokat, akik számára az erőszak és hatalom gyakorlásában az értelem, a gondolat teljesen szükségtelen.

Nekem, miközben az előadás zárójelenetében az egyik emigráns az egyik, a másik a másik ágyon zokog, 1999 májusában, egy háború negyven-ötven-hatvan . . . edik/adik napján erről szól Slawomir Mrozek a *Három nővér*hez, a *Godot-ra várva*hoz, a *Nem félünk a farkastól*hoz vagy a *Tóték*hoz hasonlóan, mert olyan örök emberi viszonyokat artikulál művészi formában, amit az élet szüntelenül hitelesít, alapműnek tekinthető drámájának ez az előadása.

Mert mostanában itt, ahol ez az előadás történik – erről szól az élet.

VALLOMÁSOK A VÁROSRÓL

Újvidék – a város, ahol a Duna a hidak fölött folyik

Martin Candir fotói

N Á R A Y É V A

Ha szavakkal el tudnám mondani a történetet, nem kellene fényképezőgépet hurcolnom magammal.

(Lewis Hine)

A hetvenes évek közepén a *The New York Times* hasábjain arról tudósított, hogy Észak-Írországbán, Belfastban az emberek tucatjával vásárolták a város kinszenvedéséről készült képeslapokat. „Azt hiszem, ezek érdekes mementói korunknak, s szeretném, ha mindkét gyerekemnek meglenne, ha majd felnő”, nyilatkozta akkoriban egy belfasti lakos.

Negyed századdal később, Újvidéken, az emberek tucatjával vásárolják a város kinszenvedéséről készült képeslapokat. Míg ott, abban a másik világban a legnépszerűbb kép az volt, amelyen egy fiú kövel dob meg egy angol páncélautót, addig itt a képeslapok egészen másfajta jelentéssel bírnak az itt élő emberek számára. Szerencsénkre. Talán. Ugyanis az itt élők a lerombolt hidak képét szeretnék majd egykoron gyerekeiknek megmutatni. Az újvidéki fotósok 79 napig járták a várost, a pusztítást örökítették meg. Hogy ez megmaradt-e a puszta dokumentálás szintjén, vagy ennél többet is tudott nyújtani, fotósa válogatta.

Martin Candir (1958) a Duna újvidéki partján született, s pétervárad felén él. Fotós. A látványra úgy érzékeny, ahogy a fotópapír a fényre. A városa rezzenéseire kiváltképp. *Újvidék – a város, ahol a Duna a hidak fölött folyik* címmel gyűjtötte össze egy kiállításra való anyaggá az elmúlt egy évben készült fotóit (a legutóbbiak nem kerülhették el

sorsukat, képeslap is készült belőlük). Mondhatnánk, dokumentumkiállítás, ha nem éreznénk minden egyes képet Martin Candir személyes vallomásának is. S ez többé teszi e képeket az események pusztá rögzítésénél. A pillanatot adja át nekünk, de nem foglal állást, nem sugall, nem magyaráz. És ettől minden sokkal szívszorítóbb. Jó ez a kiállítás, mert hiteles. Nemcsak azáltal, ahogyan a tényeket ábrázolja. Nem is csak azáltal, hogy elkerülve a pillanat kínálta aktualitást, nem kizárólag az elmúlt két és fél hónap során készült fotókat, a „pusztítás képeit” nyújtja át a szemlélőnek, hanem a „Város képeit”. A pétervárad-i háztetők képét '98 decemberéből, a napfelkeltét a Dunán '98 májusából, s aztán persze a '99-es képeket. Immáron a városról, ahol a folyó a hidak felett hömpölyög. Candir révén a kiállítás minden megtekintője „elzarándokolhat” minden egyes „történelmi” helyszínre, megnézheti a foghíjas háztetőket, a lerombolt hidakat, a derékba tört hatalmas fát. Mindez persze ettől még pusztá dokumentálás is maradhatna. Candir objektívje azonban meglátta azt, amit saját szemünkkel talán soha nem fedeztünk volna fel, s nem okvetlenül azért, mert alkalmasint nem jártunk akkoriban Újvidéken. Meglátta, mert meg akarta láttatni a szépséget, amelyet a város lerombolásával sem lehet elpusztítani (ez lenne az életösztön?). Van Candirnak egy fotója, amelynek előterében a folyó nyugodt tükre feszül, szép, tüzes fények villannak meg rajta, a háttérben a folyópartot övező fásor. Olyan az egész, mint a naplemente egy giccses képeslapon. Csakhogy itt nem a lenyugvó nap fénye adja ezeket a lázas, meleg fényeket, hanem az égő olajfinomító. Candir képei becsapják a szemet, a fantáziát hívják segítségül, hogy a vízbe taszított híd, az infernó látványát idéző, lángokban álló olajfinomító rémképeit valamiképpen „emberi” közelségbe hozza. A naplemente színeiben fürdő víztükör látványától – noha tudjuk, honnan e fény –, a képzelőerőnk kiragad bennünket a mindennapok elviselhetetlenségéből, elvonja a figyelmünket félelmeinkről. De nem téveszt meg, nem áztat bennünket. Hiszen, ha még egy, nem is túl alapos pillantást vetünk a képre, látjuk, tudjuk, hogy ott hátul, nem a lenyugvó napkorong van. Ám ezeknek a fotóknak az ereje abban is rejlik, hogy nézve őket, Susan Sontag szavaival „hozzá tudjuk szoktatni szemünket ahhoz, amit lélektanilag képtelenek vagyunk elviselni”. Olyan látványképek ezek, amelyek éppen a látványok hiányáról, pusztulásáról, eltűnéséről tudósítanak. De Martin Candir képei nemcsak önmagukról, nemcsak a lerombolt

hidakról, az égő finomítóról, a bomba ütötte, vízzel telt kráterről szólnak. Hanem ennél jóval többről. Candir a körülmények folytán egyetlen fotó, egyetlen kiragadott látványrészlet határai között megfogta, felfedte az adott helyzet lényegét. Alighanem ez minden fotós álma.

Ez a tárlat, az igen visszafogott, jó ízléssel kivitelezett rendezése (ez fontos: a kiállítás egy természetes időrendet, s nem az erőltetett, „ilyen volt, ezé lett” elrendezését követi), s az ebből adódó egységes vizuális szerkezete révén nemcsak a 79 napot átélők szorongásait tükrözi, hanem egyúttal arra is törekszik, hogy ezeket a szorongásokat megszelídítse, feloldja, az elviselhetőség szintjére helyezze. Candir a lerombolt Újvidéket rögzítve a hidak, épületek *emberi tartalmát* szabadítja fel, egyszersmind emberséggel ruházza fel a körülötte lévő embertelen világot, s valahol itt, a humánumban felbukkanásánál válik tettenérhetővé (s talán magyarázhatóvá) e fotók szépsége. Felmerülhet a kérdés, a három lerombolt hidat, az összedőlt házakat ábrázoló képek kapcsán beszélhetünk-e szépségről? Igen, mert ezek a fotók tárgyuktól függetlenül szépek, a fotografikus látásmód következtében vált széppé az, amit korábban riasztónak, félelmetesnek, ijesztőnek véltünk. A fényképezőgép kegyetlensége, ahogy egy sebész precizitásával örökíti meg a pusztítás képeit, szépséget szül.

A fényképész az objektívén át többet, de mindenképpen mást lát, mint a köznap halandó. Így kapnak Candir fotói is többletjelentést, elvonatkoztatnak és általánosítanak, a dokumentálás valahol itt, ezen a ponton válik művészetté. S ez az a ritka pillanat, amikor az ember hajlamos azt érezni, hogy „nincs eszköz a fényképezőgépen kívül, amely képes volna ilyen összetett és illanó jelenségek regisztrálására, a pillanat tökéletes fenségének kifejezésére. Nincs kéz, amely ezt ki tudná fejezni, hiszen az elme nem képes a pillanat változatlan igazságát annyi ideig megőrizni, amennyi elegendő lenne, hogy a lassú ujjak lejegyezzék az odatartozó részletek hatalmas tömegét” (Paul Rosenfeld).

(A Híd előző, március–áprilisi számát Martin Candir fotóival illusztráltuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

EMLÉKSOROK TÓTH HORGOSI PÁL RÓL

S Z E L I I S T V Á N

Aki sokáig él, az sokakat eltemet – tartja a népi megfigyelésen alapuló mondás. Azt már én teszem hozzá, hogy a dolgok természetéből és az élet könyörtelen logikájából kifolyólag egyre kevesebb magánál öregebbet s egyre több magánál fiatalabbat. Minthogy az előbb említettek már nagyon kevesen vannak. S ez teszi a hosszú élet szomorúságát még szomorúbbá, a sors igazságtalanságát még kirívóbbá. Különösen a kiszolgált pedagógusét, ha bennük – akiktől búcsúzik – volt diákjait gyászolja. Igaz, Palihoz fűző kapcsolatomra (mint ahogy egyikhez sem az ő nemzedékének tagjai közül) nem a tanár–diák közti – egy kicsit mindig feszélyezett – viszony volt a jellemző. Ennek okát pedig nem abban kell keresnünk, hogy a most ötven éve érettségizettek között akadt nem egy katonaviselt, sőt harctereket megjárt, alig hat-hét, de legfeljebb tíz esztendővel nálam fiatalabb „hadfi”, mint pl. emlékezésünk tárgya, Tóth Horgosi Pál is. Inkább abban, hogy a hirtelen ránk szakadt újszerű demokrácia fölborított minden addigi viszonyrendszert, merev generációs elkülönülést, beidegzett érintkezési szokást, hivatali, foglalkozásbeli és társadalmi hierarchiát. Kettőnkre például ez olyképpen volt érvényes, hogy 1949-ben még diákom volt, ugyanebben az évben, a gimnázium titkáraként, már munkatársam, legfőbb támaszom és kalauzom az iskola igazgatójának a vállára nehezedő hivatali teendők labirintusában, a bürokrácia kacskaringós útvesztőin, alig öt év elteltével (a járási oktatásügyi titkárság vezetőjeként) meg már főnököm mintegy két éven át, én pedig mint ugyanennek a szolgálatnak a tanfelügyelője: az ő beosztottja. Hivatali kapcsolatainkat e mintegy tíz esztendő alatt azonban sohasem az egymásnak alá- vagy fölérendeltjeként éltük meg, hanem mint jó barátok, amit az ugyanezzel a jellegével lebonyolított közös irodalmi vállalkozásunk is bizonyít. A Palicson tartott legutóbbi érettségi találkozáson alkal-

mából meg is mondtam neki: ha az én igazgatói funkcióm végzése idején nem ő lett volna az iskola adminisztrátora, akkor az én ügyvitelben, pénzügykezelésben, hivatali tennivalókban szinte közmondásosan ismert járatlanságom, sőt ügytelenségem következtében a felsőbb iskolai hatóságok hamarosan bevezették volna a kényszerigazgatást (ami, persze, az én megszabadulásomat is jelentette volna a nem kívánt tisztség terhétől). Így azután egyidejűleg kell hálát mondanom s megrónom is azért, amit tett.

Együttműködésünk egész ideje alatt ő képviselte – más téren is – a reális, a gyakorlati, a tényekkel mindig messzemenően számoló gondolkodást, jómagam meg – ahogyan ma, fél évszázad távolából látom – mindennek igen gyakran éppen az ellenkezőjét: az elméletiség és töprengés felé hajló, az elvontságok csábításai iránt esendő ember típusát és magatartását, de akik aztán végül is éppen ezek folytán válhattak egymást kiegészítő, komplementáris személyiségekké.

Az itt jelzett emberi viszonyoknak meghatóan kedves emlékét őrzi egy közösen vállalt irodalmi kalandunk, amelynek motívumai között ismét csak ezek az említett, egymást korrigáló karaktervonások játszottak szerepet: az ő magabiztossága, vállalkozó szelleme és gyakorlatisága, illetve az én meditáló-tűnődő, „ráérős” gondolkodásom. Ő figyelt fel a Vajdasági Magyar Kultúrtaács felhívására, amely irodalmi alkotások dramatizálására hirdetett pályázatot. Rögtön elő is állt az ötlettel: Pályázzunk! Tartózkodásomra és érvelésemre, hogy mint tanárnak és mint az iskola irányításáért felelős személyeknek egyéb fontos dolgunk is akad, azzal tromfolt le, hogy nekem, aki magyarórákon oly meggyőzően mutattam rá a drámai mozzanatokra Móricz Zsigmond regényeiben, kutya kötelességem, hogy be is bizonyítsam állításom helyénvalóságát. Végül is hát ráálltam, de azzal a feltétellel, hogy vállalja a társszerző szerepét. Így került sor arra, hogy „Jóbarátok” jellegével benyújtsuk pályázatunkat: Móricz *Sárarany* című regényének színpadra alkalmazott változatát.

Elgondolásának megvalósítása érdekében Pali mindenre hajlandó volt: vállalkozott, hogy legépeli, sokszorosíttatja, határidőre elküldi a pályázati zsűri tagjainak a címére, nekem „csak” a műfajváltás elméleti kérdéseire s azok megoldására legyen gondom. Meg hát a nyelvi megmunkálás követelményeire . . . Rajtam azonban (ezúttal is) leküzdhetetlenül úrrá lett a pedagógustermészet: társszerzőm ám teygen tanúságot arról, hogy felfogta és megértette, amit anno dacumal mondtam Móricz regényeinek drámaiságáról, s azt szövegszerűen is bizonyítsa: előszóként írjon egy tanulmányfélélt, amelyben megindokolja témaválasztásunkat, eljárásunk módszerét, kifejti Móricz drámai látásmódjáról szerzett tapasztalatait s mindazt, ami indokolja részvételünket a pályázaton. Megállapodtunk a teendőnkben is: az én dolgom, hogy a regényben megjelöljem a leendő dráma szerkezeti egységeit (felvonás, jelenet, kép), a drámai fordu-

latokat, csomópontokat; hogy egységekre tagoljam és párbeszédekre bontsam a cselekményt, ő pedig a képszerű megjelenítés, a színpadi kivitel, a megvalósítás feladatait vállalta magára. S ekkor, a munka folyamán ért a pedagógus igazi és őszinte öröme: egykori tanítványa nem csupán színpadtechnikai feladatként fogta fel teendőit, hanem a dráma mibenléte, külső és belső ismérvei, műfaji törvényei: kvintesszenciája felől közelítette meg a tárgyát. Megérezte, hogy az epikum átmentése a dráma nyelvére nem egyszerű technikai vagy rendezői rutinfeladat, hanem a lélek- és jellemábrázolással szorosan összefüggő valami, az író valódi közölnivalójának eszköze és támasza rejlik benne. Társszerzőm dramaturgiai fölfogásának igazi próbatételét a regénycselekmény zárszakasza jelentette: a hős összeütközése ellenfelével. Itt kerül sor Turi Dani és Karay gróf egymással való fizikai leszámolására, ami azonban az író ábrázolásművészetének a csúcspontja is. De itt nemcsak a prózáíró vizsgálzik, hanem sokkal inkább az, aki arra szánja el magát, hogy a regényből drámát írjon. Jól mondja Féja Géza, amikor arra figyelmeztet, hogy: „Móricz Zsigmond a kényes, rémregényszerű befejezésben mutatja meg igazán művészi erőit. Ezt a részt csak a legnagyobb lélektani biztonság, a művészi önmérséklet avathatta tiszta irodalomná. A »Sárány«-ban így történt. Nem ragadta magával a társadalmi hév, de a hatásvadászat sem. A regény a századforduló idején föllobbanó népi lázadásnak, népi hatalomvágnak időtlen hőskölteménye.”

Daniból ebben a jelenetben szinte lávaszerűen tör ki a Dózsa György óta egyre gyülemelő, de személyi motívumoktól is fűtött indulat, ami aztán elsöpör és széttép minden gátat és féket, beteljesítve nemcsak Karay gróf, hanem saját végzetét is. Teljes mértékben indokolt hát Móricz írói koncepciója: Dani nem egyszerűen *megöli*, hanem valósággal *megsemmisíti* ellenfelét. Ez a regényben akként történik, hogy a vadászatból hazatérő László gróf, vállán vadászpuskájával, belép kastélya kapuján, s szembe találja magát a grófné hálószobájából kilépő Turi Danival, a nőre éhes Parasztkirályllyal, a falusi Don Juannal. E pillanattól kezdve nemcsak a labanccá lett földesúr kései sarja s a kuruc jobbágyivadék néz farkasszemet egymással, hanem a két szerelmi vetélytárs is. Szembe kerülésüknek tehát többrendbeli ösztönzője is van, amit a jelenetezésnek is éreztetnie kell. De míg a regényíró az epikai közlés-elmondás-leírás eszközeivel élve fönn tartás nélkül az olvasóra bizza az előadottak elképzelését, a paraszti őserő és indulat kirobbanását, aminek folytán eszközeiben sincs korlátok közé szorítva, addig a drámának nem az *elképzeltetés*, hanem a *bemutatás*, a *megjelenítés* a szinte egyedüli művészi eszköz: ugyanezt a lélektani pillanatot nem a képzelet határtalan térségeiben kell elhelyeznie, hanem a színpalak által határolt valóságos tér lehetőségei közé szorítva kell ábrázolnia. Konkrét feladatként a dramatiszálónak a regény alábbi fantáziaképet kellett a színpad valóságában megjelenő képpé transzponálnia:

„Turi Dani lángot vetett, az arcába ugrott, szembe, vadul, vicsorgón, s mint az éhfarkas ragadta torkon s tiporta a hóba. – Arccal vágta le a testét és arccal gyúrta bele a hóba, és vasmarokkal szorította a torkát és a boldogtalan tetemet hagyta, hogy gyászosan vonagoljon, rugdosson, vergődjön, kinyúljon. És irtózatosan rövid volt a küzdelem. A büszke emberállat olyan rövid ideig tombolt a markában, mint egy tyúk a gazdaasszony kezében. S a paraszt, aki a vértolulások szenvedély irgalmatlanságában is tisztán figyelte a nagy test vonaglását, türelmetlenségében már meglazította ujjai kapcsát. S ahogy újra megmozdult és újra kapálni kezdett sarkával az égre, eleresztette a jobb tenyérrel, hogy balba fogja a nyakát, a jól megfogható gégejét, és a jobb öklével üthesse-vághassa, és ütötte-vágta, ütötte-vágta.

És olyan volt, mintha megbomlottak volna az izmai, és szabályosan kezdett sújtani a csontos bunkóval a puha, szakállas és véres és szétlapított fejre, és ütötte-vágta, és cafatokban verte le róla a húst, és málasztotta le a lógó porcogóst. És ütötte-vágta, és amikor ez is kevés volt, felugrott, két karba kapta a lábszáraknál fogva is úgy csapta a kapuállványhoz a fejét, hogy szétment és újra kanyarított a nyomorult tetemmel és paskolta vele a kőfalat, mintha az volna az ősi ellenség, amit egy hitvány húsostorral, nyavalyás szétfolyó húsoszloppal kellett volna szétvernie.

És mikor már rongy volt alaktalan, haszontalan tömeg volt csak a kezében, és mikor eldobta a hóba, hát keveselte a munkáját, ökölbe szorította az öklét, és fújt és toporzékolt és nem bírta kilihegni a vad tüzet.”

Talán mondani sem kell: *így s mindezt* a fellángoló szenvedély önkívületi fokának fentebb leírt gesztusaival a drámába egyenesen átvinni: *színpadi nonszensz*. Ezért aztán, jóval a pályázati izgalmak elültével, a darab bemutatójának előkészületei során, nagy tapasztalatú rendezőnk, Nothof Károly azt javasolta, hogy a zárójelenet igencsak összetett problémáját oldjuk meg a gróf puskájának a segítségével, ami már egyébként is a „színen van”, hisz Karay vállra vetett puskával jelenik meg a színen, s még csak nem is kell holmi deus ex machinához folyamodnunk, elővarázsolnunk a megoldás eszközét, mint a görög drámaíróknak. Meg aztán régi dramaturgiai igazság, hogy mindennek, ami a színpadon fizikai valóságában jelen van, szerepet kell kapnia a darabban, tehát semmi sem lehet fölösleges . . . Ha a dráma első felvonásában egy puska ott lóg a falba vert szögön, akkor annak a puskának a harmadik felvonásban el kell sülnie. Ilyesmit tanácsol Gyárfás Miklós is a *Tanuljunk gyorsan és könnyen drámát írni* című könyvében, de az még nem járulhatott hozzá a mi drámaírói tapasztalataink öregbítéséhez, mert jó tizenöt évvel a mi vállalkozásunk után jelent meg. Ő ugyan nem puskáról értekezik, de példázataiból ugyanez a főnti tanúság vonható le: „Az első felvonás első jelenetében megjelenik a függővasút alkotója, és elmondja, hogy ez a függővasút élete egyetlen büszkesége és

értelme. A közönség ebből mindent sejt . . . Tudniillik azt, hogy az utolsó felvonás végén ennek a függővasútnak le kell szakadnia.”

A pályázat és a bemutató közötti „lappangási idő” alatt alighanem jócskán átruháztam Palira az én teoretikus természetemből, mert rendezőnk egyébként egészen logikus megoldási javaslatát, nevezetesen azt, hogy Turi Dani csavarja ki a puskát a gróf kezéből, s egyszerűen löje vele agyon, Pali azzal az esztétikai és drámaelméleti érvelésével hátrította el, hogy ez egyszerű nyílt színi gyilkosság lenne, nem pedig egy féktelen indulat drámai kitörése. Márpedig Turi Dani nem gyilkos, hanem saját, sokszorosán motivált indulatának a rabja, illetve áldozata. S az sem megoldás, hogy a két férfi dulakodása során véletlenül elsült puská oltja ki Karay életét, mivel a *véletlen* fogalmát a dráma nem ismeri. Meg aztán a kifejtlet ily módon nem a drámai összeütközés természetes következménye, hanem transzcendens erőké, azaz drámán kívüli tényezők játszanának szerepet az emberi sorsok alakulásában, ami megint a művésziatlenség veszedelmeit rejti magában.

Noha legjobb tudásunk és valóban sokfelé tekintő elméleti tájékozódásunk szerint próbáltunk eljárni, hogy eleget tegyünk a dráma írott és íratlan törvényeinek, kényszerből és szükségből mégis az elsőként fölmerült (s már eleve drámaiatlannak minősített) munkaváltozatot fogadtuk el. Amit azonban jócskán korrigált a jótékony véletlen – noha, teljes joggal, azt már kirekesztettük dramaturgiánkból.

Történt ugyanis, hogy a bemutaton, amelyen nemcsak a város és a járás tekintélyei jelentek meg, hanem a magyar művelődési élet tartományi korifeusai is, minden a legnagyobb rendben, zökkenőmentesen zajlott – egészen a puskajelenetig. Ott aztán a mitológiai Párák és Moirák, a Végzet istennői vették a kezükbe jobb sorsra szánt drámánknak további irányítását. Az annyszor vitatott, a darabba hol be-, hol kiiktatott színpadi rekvizitum, Karay gróf puskája ugyanis megmakacsolta magát: semmi áron nem volt hajlandó teljesíteni rendeltetését a színpadon. Elfelejtette szerepét. Magyarul: csütörtököt mondott. (Az is lehet, hogy éppen a sok ki- és beiktatás ártott meg neki.) Hála azonban a mi Turi Daninknak, ennek a tagbaszakadt, keménykötésű s épp ily mértékben talpraesett Döme Gyuszi barátunknak, mégis megoldódott a drámai csomó: miután látta, hogy a puská többszöri nógatas ellenére sem óhajt engedelmessé válni, a „legkézenfekvőbb” megoldáshoz folyamodott. Mennyboltrepesztő hangján rákiáltott riválisára: „Meghalsz!!!”, s buzogányökével lesújtott rá. Gyakorlott műkedvelő lévén tudta, hogy kell „halálos” csapást mérnie ellenfelére, az pedig – szintén régi színpadi bútordarab – rögtön vette a lapot: fölfogta, mit jelent a forgatókönyvben nem olvasható s a próbákról sem ismert fenyegetés, s azonnal eleget is tett a parancsnak: a másik sújtásra szabályszerűen „meghalt” a társszerzők nagy megkönnyebbülésére,

lehetővé téve a darab előírásos befejezését. Történt pedig mindez anélkül, hogy a gyanútlan néző bármit is megsejtett volna ebből a második szálon futó drámából. De még mindig nem ért véget a színpadi játék, mert miután a függöny legördült, s elült a taps, a közönség meg elégedetten vonult kifelé a színházteremből, a függöny mögül felcsattanó hatalmas durranás jelezte, hogy Turi Dani megtalálta a módját, hogy szóra bírja a rakoncátlan néma szereplőt. Ily módon nyert darabunk még egy *felvonásvéget*, egy *utójátékot* anélkül, hogy azt Móricz, a Jóbarátok, akár pedig az előadást rendező Nothof Károly bátyánk műsorra tűzte volna.

Mindezek után el kell mondanunk még valamit, ami azonban valójában „mindezek előtt” történt. Mint már szó volt róla a fentiekben: Palinak volt az érdeme, hogy egyáltalán létrejött a *Sárarany* dramatizált szövege; az ő módszeressége, kitartása, következetessége kellett hozzá, hogy mindenféle határidős és egyéb feltételnek sikerüljön eleget tenni, de igen nagy részt vállalt a dramatizálás lényegi feladataiból is: a megszerkesztés, szövegformálás, színszerűség drámapoétikai követelményeinek megfelelő színpadi alkotás létrehozásából. Jórészt tehát neki köszönhető, hogy a „Jóbarátok” kapták a legsikeresebb pályaműnek odaítélt második díjat (az első díjat nem osztották ki), abban viszont, hogy csak a másodikat, nyilván engem illet a felelősség. A *Magyar Szó* 1953. július 5-i (vasárnap) száma terjedelmes cikkben számolt be a színműpályázat eredményéről, s a *Sárarany*ról, mint a „viszonylag legjobb pályázati munkáról” beszél, de szóvá teszi, hogy a harmadik felvonás a többihez mérten túl rövid, holott – mint a bizottság tagjaival később lezajlott beszélgetésekből megtudtuk – szerintük éppen ez a cselekményrészlet lett volna alkamas arra, hogy Dani és László gróf szembekerülésének szociális hátterét részletezőbben is bemutassa, hogy ellentétes társadalmi pozíciójukat széles ecetvonásokkal rajzolja (szerintünk pedig: hogy legtöbb drámaiatlan elemmel terhelve szövegünket). Ugyanis Danit itt elkerülhetetlenül valamilyen eszmének a képviselőjeként kellett volna felléptetnünk, holott minden tette, mozdulata, gesztusa az ösztönösen cselekvő emberé. Ezért akartuk mindenképpen elkerülni, hogy egyéniségével nem összhangzó, hozzá nem illő vonások kerüljenek színpadi figurájára. Emiatt aztán osztályának a képviselőjét sem ruházhattuk rá, s ebben – meggyőződésünk szerint – Móricz koncepciójához is hívek maradtunk. Nem beszélve arról, hogy a társszerzőm bevezető szövegében is idézett Kemény Zsigmond is hangoztatja annak a szükségességét (amit magunkra nézve kötelezőnek véltünk), hogy „. . . a főjellem cselekvő legyen, s hogy a katasztrófában jellemző, erős és valami *tényleg* mutatkozó költői igazságszolgáltatást lássunk” (Kemény Zs.: *Eszmék a regény és dráma körül*).

Emiatt nem lehetett hát Danit ráérősen, epikus bőséggel megrajzolt, elvi álláspontjához következetesen ragaszkodó (s azt terjedősen fejtegető) figu-

ráként bemutatni. Ez volt hát az oka a kifogásolt rövidségnek a harmadik felvonásban. A bírálóbizottság azonban nem méltányolta kellő módon, hogy mi nem kívánjuk Móricz felfogását korrigálni, mert azt nehezményezi a dramatizálók munkájában, hogy „... a maga korában kétségtelenül haladó szellemű nagy magyar író egy-egy művének színpadra ültetésénél valahogy kiejtették a merészebb szociális szembefordulást, mert azt esetleg betű szerint nem találták meg a műben – vagy nem látták meg benne (. . .) elfelejtették, hogy a dramatizálás bizonyos fokig szerzőtársá avatja a regény és általában az irodalmi mű feldolgozóját, és hozzá kell nyúlni bizonyos színházi eszközökhöz, hogy a szerző nyilvánvaló szociális tendenciáit, a közélet és bizonyos életjelenségek elleni tiltakozását kifejezésre juttassák. Ez áll általában, a legtöbb értékesnek elbírált műre, a legtöbb pályaműre, sőt a jutalomban részesített pályamunkákra is.”

Mi Palival fegyelmezetten vettük tudomásul a bizottság (az írók közül: B. Szabó György, Gál László, Majtényi Mihály, Német P. István) véleményét, sőt igen hízeltartottuk ránk nézve a második díj odaítélését. Még csak a megítélésünk szerint merev elvi-eszmei és drámaelméleti álláspontját illetően sem tettünk semmilyen megjegyzést, noha kétségbevonhatatlan ellenérvek szóltak eljárásunk igaza mellett. Nem így azonban minden pályázó. Főleg azt kifogásolták, hogy a legjobbnak tartott pályamunka nem kapta meg az első díjat (ami a helyezések további fokozatában is valószínűleg előbbrelépést eredményezett volna). Folyt tehát a szóváltás, a perpatvar, a huzakodás a nagy nyilvánosság előtt az ilyenkor elmaradhatatlan „mélyütések”, rágalmozások és sértegetések kíséretében, amitől mi messzemenően távol tartottuk magunkat. Mindaddig, míg egy jeles írónk (noha mint mondta, nem olvasta egy pályázó munkáját sem, de minden bizonnyal az írói mundér becsületének védelmében) olyasmiket kezdett mondani, hogy a pályázók ilyen követeléseivel mellett „... végül nem lehetne lasszóval sem olyan bírálóbizottsági tagokat fogni, akik már előre elkötelezik magukat arra, hogy esetleg rossz, művészietlen fércmunkához adják elismerésül a nevüket, a presztízsüket, az irodalmi élet tisztaságába vetett hitüket”. Amit aztán akár egyenesen utalásként, allúzióként lehetett érteni a *Sárarany* dramatizálójára: „Ilyesmivel megvádolni őket körülbelül ugyanaz lenne, mint amikor az elfogult szülő részrehajlással és rosszindulattal vádolja meg a tanárt, amiért négyes helyett hármast adott a gyermekének. S ha már színvonalról és kritériumról van szó, miért ne fordulnánk példáért valóban az iskolához, ahol szintén van egy általános színvonal s a tanár ahhoz mérten adja az osztályzatot . . .” Majd mindennek a betetőzésével: „A hoppon maradt pályázók eddig csak magukban dörmögtek el sérelmüket. Most már nyilvánosan tiltakozhatnak, vádolhatnak, prejudikálhatnak. Hová jutottunk? . . .”

Ezen a ponton a vitázók felek már-már tanári hivatásuk erkölcsi tisztaságába vetett hitünket vonták kétségbe, s ingatták meg. Mi is nemegyszer kerültünk olyan helyzetbe, ui. hogy diákjaink vagy szüleik kérdésére kellett magyarázkodnunk, bizonygatván, hogy személy szerint sem közvetlenül, sem pedig a háttérből nem vettünk részt e dicstelen háborúskodásban. Mivel azonban a vitázók már pedagógusvoltunkat kérdőjelezték meg, és funkciónk betöltésére való alkalmasságunkat vonták kétségbe, megírtuk nyilatkozatunkat a kérdésben, de annak közlése helyett Steinitz Tibor 1953. augusztus 24-i válaszát hozta a posta: „Megkaptuk Tóth Horgosi Pállal közösen írt válaszotokat, amit a Nyílt színtér rovatának szántatok. Engedd meg, hogy baráti magyarázattal szolgáljak, mert, úgy vélem, hogy félreértettétek H. J. hozzászólását. H. nem a pályázók műveit, sem pedig őket, így természetesen benneteket sem bírál, illetve illet a tengernyi kifogásolt jelzővel. Azt hiszem félreértés lenne, ha ti most nekirugaszkodnátok, mert senki nem értelmezi a ti elképzeléseitek szerint a kérdéses H. cikket.”

Ezzel aztán véget is ért a mi nagy kalandunk, s a következő fél évszázadban ki-kite tette a maga dolgát, tettük és tesszük, míg el nem jutunk vagy már el nem jutottunk Móricz Sáraranyának végső konzekvenciájáig: hiábavalóságunknak, de önértékünknek is a felismeréséhez:

„Mi az élet?

Sár.

És az ember benne?

Arany a sárban.”

IDEGEN EREDETŰ SZAVAINK

R Á C Z E L E O N Ó R A

IDEGEN EREDETŰ SZAVAK, AVAGY IDEGEN SZAVAK ÉS JÖVEVÉNYSZAVAK

Kosztolányi Dezső akképpen vélekedett, hogy az idegen szó hosszabb idejű használata az adott szó jövevényszóvá válását eredményezi. Efelől azonban kétségeink lehetnek, hiszen hosszú ideig használta nyelvünk pl. az *appetitus*, az *univerzitás*, a *nótárius* és a *fortuna* szavakat, de mára ezek a szavak a szókincs peremére szorultak. Más szavak viszont, mint pl. az *atom*, *film*, *rádió* és *sport* a magyar szókincs nélkülözhetetlen tagjai.

Bence István arra a megállapításra jutott, hogy „a jövevényszavak köznyelvek, az idegen szavak ellenben nem”.¹ E szerint egy szó idegen voltát használati köre szabja meg. Az a szó tehát, amely széles körben ismeretes és használatos jövevényszónak számít (pl. *malter*, *lakáj*, *óccán*, *kadét*, *balkon* és a *divatszavak*), a különböző szakterületek szavai pedig az idegen szavak kategóriájába tartoznak. Tudjuk viszont, hogy a szó gyakori használata adott esetben elsődlegesen a nyelvbe való beolvadást segíti elő, és nem azt jelzi, hogy idegen szóval van-e dolgunk vagy sem.

Zolnai Gyula az idegen szavak kapcsán a nyelvérzékre hivatkozik. A művelt ember megérzi, hogy mely szó idegen eredetű. Ez a vélemény viszont annak a veszélyét hordozza magában, hogy különböző személyek különböző kategóriákba sorolhatják ugyanazt a szót. Azok számára, akik gyakran használják az adott szót, elhalványulhat az idegen jelleg, míg mások számára a szó idegenként csenghet. Az ösztönös érzést ez esetben a tanultság is befolyásolhatja.

Tolnai Vilmos a magyar nyelv hangtörvényeihez alkalmazkodott, meghonosult idegen szavakról (*brat* – *barát*, *schlecht* – *selejt*) és a magyar hangtörvényekhez még nem alkalmazkodott, ún. kiküszöbölendő idegen szavakról szól. E szerint a megállapítás szerint minden olyan szó, melyet magyarosan ejtünk, jövevényszónak tekinthető. Vannak továbbá olyan idegen szavak, ame-

lyek magyaros hangalakúak (pl. atom, garázs). A hangalak tehát nem lehet választóvonal az idegen eredetű szavak között.

Fábián Pál megállapítja, hogy egy szónak valamely nyelvből egy másikba való átkerülése természetes jelenségnek számít. Tágabb értelemben idegen eredetű szó tehát minden olyan szó, amely idegen hatást tükröz. Fábián Pál különbséget tesz továbbá azok között a szavak között, amelyek beépültek az átvevő nyelvbe (jövevényszavak) és azok között, amelyek harcolnak megmaradásukért (idegen szavak). Egy bizonyos idő múltán azonban az idegen szavak is meghonosodhatnak, és éppen ezért nem jövevény és idegen, hanem idegen eredetű szavakról beszélhetünk, amelyek a meghonosodás különböző fokán állnak. Fábián Pál még a következőkre hívja fel a figyelmet: „Az idegen szavak vizsgálatakor a fogalmat, annak a társadalom tudatában elfoglalt helyét, szerepét, fontosságát, értékét is meg kell vizsgálnunk akkor, amikor eldöntjük egy szó idegen vagy meghonosult voltát, s figyelemmel kell lennünk a szó alakjára is.”²

Az idegen szavakról talán a *Nyelvművelő kézikönyvben* található meg a legteljesebb definíciót. Azzal bővíti ki a Fábián-féle meghatározást, hogy kijelenti: Az átvétel időpontja nem döntő fontosságú, a jövevény- és idegen szók nem határolhatók el egyértelműen.

AZ IDEGEN SZAVAK ELTERJEDÉSÉNEK OKAI

Az idegen szavak elterjedésének egyik oka a tudomány és a technika fejlődése. Az új tudományágak új fogalmakat igényelnek. Az új fogalmakat pedig egyre inkább nemzetközi szavakkal jelölik. Ilyenek pl. a *televízió, transzistor, komputer, hardware, software, lézer, radar, izotóp, konténer, szupermarket, antibiotikum, marketing* stb. szavak. Ezek közül egyeseknek magyar megfelelőjük is (pl. komputer – ’számítógép’, design – ’formatervezés’, frizsider – ’hűtőszekrény’), de az idegen kifejezés mégis elterjedtebb. Találkozunk azonban olyan idegen szavakkal is, amelyek nyelvünkben a magyar megfelelők hiánya miatt honosodnak meg. Ilyenek pl. az infrastruktúra, image, szlogen stb. szavaink. A szaktudományok és egyéb szakterületek gyakran ezért is alkalmaznak idegen, ill. nemzetközi kifejezőeszközöket, mert azok egyértelműek, jelentésárnyalatok nélküliek. Ennek a folyamatnak viszont negatív vetülete is van. A különböző szakterületek terminológiája gyakran csak a beavatottak számára érthető. Az is tény azonban, hogy a nemzetközi viszonylatokhoz is alkalmazkodnunk kell.

Az idegen szavak elterjedését gyakran a közöny és a kényelmesség is befolyásolja. A fordítók sokszor anélkül veszik át az idegen szót, hogy magyar

megfelelőt alkalmaznának. Az időbeli korlátok is kihathatnak a fordítások minőségére, de a fordító hozzáértése is igen fontos tényező.

Az okok közé tartozik a tájékozottságnak és a műveltségnek a fitogtatása és az ezzel párosuló nagyképűség. Az idegen szavak használatában való tet-szelgés ellenszenvet és érdektelenséget is kiválthat a kommunikációs partnerben.

Az is előfordulhat, hogy az idegen szó az anyanyelvi műveltség hiányában kerül nyelvünkbe. Ez leginkább az idegen szó hibás írásában és ejtésében nyilvánul meg. E mögött a jelenség mögött félműveltség is meghúzódhat, és ez még inkább veszélyes a hallgatóságra nézve.

Sokak szerint a nyilvánosság előtti szereplést vagy a hivatalos ügyekben való állásfoglalás értékét a nyakatekert mondatok és az idegen szakkifejezések teszik értékesebbé. Ez a jelenség azon a tévhiten alapul, hogy a tudományos megalapozottságot az említett tényezők biztosítják.

Az idegen szavak terjedésének egyik fő forrása a napisajtó, amely gyakran a nyelvi divatok utánzására törekszik. A tömegek számára hozzáférhető információ és ezzel együtt az idegen szavak helytelen használata gyorsan terjed.

CSOPORTOSÍTÁSOK, NÉZŐPONTOK

Fábián Pál szerint a jövevény- és idegen szavak között számos átmeneti kategória létezik, hiszen a nyelvünkbe került idegen szavak csak fokozatosan válnak jövevénytiszavakká. Fábián Pál a következő kategóriákat különíti el:

1. Az első csoportot azok a jövevénytiszavak képezik, melyek már meghonosultak, és idegen eredetüket csak a kutatómunka igazolja. Ilyenek pl. a kilincs, piac, torony, lámpa, iskola szavak.

2. A második csoportba azok a szavak tartoznak, amelyeknek nincs magyar megfelelőjük. Ezek a lényeges fogalmakat jelölő szavak állnak a legközelebb a jövevénytiszavóvá váláshoz (pl. *óceán, rádió, hormon, benzin, aszfalt, parkett* stb.). Számos származékszót és összetélt alkotnak (pl. *rádió, rádiózik, rádiózás, rádióállomás*). Az ilyen típusú szók amiatt nem minősíthetők jövevénytiszavónak, mert idegen származásuk tudata a nyelvet beszélőkben elevenen él. „Ezenkívül az idézett szavak általában nem régiek, az idő próbáját nem állották ki.”³

3. Fábián Pál szerint külön kategóriát alkotnak azok az idegen szavak, melyek helyett magyar megfelelőt javasolnak. A magyar megfelelő azonban nem szorítja ki az idegen szót, mert más jelentéssel él tovább. Közismert pl., hogy a *sport* szó a különféle sportágak gyűjtőneve (vívás, úszás, labdarúgás, sakk stb.). A helyette javasolt *testedzés* szóval azonban nem azonos jelentésű. A *testedzés* csupán a sport része lehet, de ez sem szükségszerű, tehát lehetetlen

a felcserélődésük. Ebbe a kategóriába tartoznak még pl. a poétika – 'költészettan', probléma – 'kérdés', dráma – 'színmű', tragédia – 'szomorújáték', akta – 'ügyirat' szavak, melyek csak ritkán felcserélhetők. Az idézett példák külön kategóriaként való szemléltetését az teszi indokolttá, hogy a magyar megfelelő bizonyos fokig gátolja az idegen szó meghonosodását.

4. Fábíán Pál külön kategóriába sorolja azokat az idegen szókat, melyeket a velük azonos jelentésű magyar megfelelőikkal együtt használunk (pl. *élettan* – *biológia*, *mértan* – *geometria*). E fogalmak harcot vívnak egymással a fennmaradásukért. Megtörténhet, hogy a magyar szó javára dől el a harc (pl. *irodalom* – *literatúra*, *egyetem* – *univerzitás*), de a fordított változásra is találhatunk példákat (*biológia* – *élettan*, *dialektus* – *nyelvjárás*, *telefon* – *távbeszélő-készülék*).

5. Olyan szavakkal is találkozhatunk a magyar szókincsben, melyeknek nincs magyar megfelelőjük (pl. *rizs*, *bár*, *flört*, *grill*). Mivel nem olyan fontos fogalmakat jelölnek, mint az előzőekben tárgyaltak, idegen alakjuk is könnyebben megmarad.

6. Új csoportot alkotnak a nem köznyelvi idegen szavak. Ilyenek pl. *spárherd*, *eszcajg*, *fater*, *kokedli*, *flanc* stb. Ide sorolhatók az olyan idegen eredetű argó szavak is, mint pl. a *melő*, *lővé*, *dumál*, *szajré* stb.

7. A nyelvünkbe frissen bekerülő idegen szavak egyértelműen idegen eredetre utalnak. Ilyen szavak ma főleg az angolból kerülnek nyelvünkbe.

Grétsy László és Ladó János a szükséges jó, a szükséges rossz és a szükségtelen idegen szavak között tesznek különbséget. *Szükséges jónak* azok az idegen szavak nevezhetők, melyeknek nincs magyar megfelelőjük, de hangalakilag beilleszkednek nyelvünk rendszerébe (pl. *bázis*, *kantin*, *kűr*, *norma*, *márka*, *rádió*, *téma* stb.). Ide tartoznak még a különleges stílusértékkel rendelkező szavak is (pl. *csuszpájz*, *praktika*, *susztér* stb.). Ugyancsak ide sorolhatók azok az idegen szavak is, melyek a magyar megfelelőikkal egyenértékűek (pl. *autó* – *gépkocsi*, *fotó* – *fénykép*). A szükséges rossz kategóriáját azok a szavak alkotják, amelyek nem illenek nyelvünkbe, de használják őket, mivel nincs magyar megfelelőjük (*infrastruktúra*, *bár* stb.). Grétsy László és Ladó János azokat az idegen szavakat tartja szükségtelennek, melyeket magyar megfelelőik is helyettesíthetnek (pl. *komputer* – *számítógép*, *stewardess* – *légikisasszony*).

Kiss Lajos az idegen szavakhoz eredetük, használati közegük és szükségességük szempontjából közelít. Ernst Tappoletet idézi, aki szükségességük alapján a luxus jövevényszókat és a szükségletet kielégítő jövevényszókat különíti el.

1. A luxus jövevényszavak affektív jellegű szinonimák, amelyek nélkülözhetők is volnának, hiszen mellettük vagy helyettük léteznek bizonyos megnevezések. Ilyennek számított a magyarban a latin *templum* mintájára létrejött,

az egyházat helyettesítő *templom* szavunk. Moór Elemér ezt a kategóriát a főlegesen jövevényszavak, ill. az idegen nyelvi pótszavak kifejezéssel illeti.

2. A szükségletet kielégítők azok a szavak, amelyek oly módon kerülnek a nyelvbe, hogy új fogalom vagy tárgy kerül a nyelvközösség szókincsébe, ill. ismeretanyagába. Ez utóbbi csoport a műveltségű újabb két fajtáját különíti el aszerint, hogy kapcsolatosak-e a létrehozott anyagi és szellemi értékkel.

a) Ily módon a vadon élő állatok és növények nevei, valamint a térszíni formák megnevezései azt jelzik csupán, hogy a nyelvközösség új környezetbe került, a műveltség fokát azonban nem tükrözik. Ebbe, a *műveltségi szempontból semleges csoportba* tartoznak pl. egyes török (*homok, kökörösín, bölény*) és egyes szláv (*borostyán, jegenye, szikla*) jövevényszavak.

b) A kölcsönzött műveltségű szavak ezzel szemben a közösség fejlődését, műveltségi szintjét, a földművelésből, állattenyésztésről, technikai és tudományos vívmányokról, valamint egyéb szakterületek ismereteit közvetítik. Ilyenek pl. a szláv *kapál, király, pénz, vitorla*, a német *farsang, polgár, céh, prém, borbély*, vagy a latin *iskola, ceruza, ostya, patika* szavaink.

Azok a szavak, melyeket több nyelvközösség együttesen alakít ki, Zolnai Gyula szerint két csoportba oszthatók: a vándorszavak és a nemzetközi szavak csoportjára.

Nem minden idegen és jövevényszó tekinthető vándorszónak, hiszen a csoport sajátossága abban rejlik, hogy a szót különböző nyelvközösségek különböző módon formálják, míg végül a vándorló szó visszatér abba a nyelvközösségbe, ahonnan elindult (természetesen megváltozott formában). Így pl. a magyar *tárkony* szó etimológiailag azonos a francia *estragon* szóval, a magyar *narancs* a francia *orange* szóval, a magyar *szekrény* az angol *shrine* szóval, a magyar *város* a délszláv *varoš* szóval stb.

A nemzetközi szavak viszont „azoknak a szavaknak végtelen sora, melyeknek az európai művelődési viszonyok egymásra gyakorolt határai tükröződnek, melyek szülőföldjét alig lehet megállapítani, melyeknek az a rendeltetésük, hogy mindenütt otthon legyenek, melyek megalkotásában majdnem egyenlő részt vállal minden nép, s melyekre ennél fogva sem a német, sem a francia, sem az angol vagy latin görög megjelölés nem illik, hanem leghelyesebben európaiaknak volnának nevezhetők”.⁴

Ide sorolhatók pl. az *expressz, luxus, telegráf, gramofon, esztétikus, múzeum, centrum, atom, protekció* stb. szavak. Ezek a példák azt szemléltetik, hogy a nemzetközi szavak hogyan alkalmazkodnak az azokat átvevő nyelv hangtani és alaktani szabályaihoz. Kiss Lajos a nemzetközi szókat végül a jövevényszókkal hozza összefüggésbe, melyek a televízió, a rádió és a sajtó révén széles körben használatosak. A nemzetközi szavak tehát nemzetközi fontosságú fogalmakat jelölnek, jelentésükben és íráskéjükben hasonlóságot mutatnak,

valamint a világnyelvek közül legalább háromban megtalálható – állítják a tüzetesebb tanulmányt végzők.

Amint látjuk, Kiss Lajos a jövevényszókat bontja fel, az idegen szókat csak mellékesen említi. Az is megállapítható, hogy a témakör kategorizálásában a szavak használati közege, szükségszerűségük, a nyelvek közötti kulturális kapcsolat, ill. az anyagi és szellemi értékek továbbadása a mérvadó momentum.

A *Nyelvművelő kézikönyv* eredetük szerint, valamint aszerint csoportosítja az idegen szókat, hogy a nyelvi rendszer melyik egységébe tartoznak.

Az eredetük szerinti kategorizálásban a latin, a német, a szláv, az orosz, a román és az angol magyarra gyakorolt hatását emeli ki. Azok közismertek, ezért erre külön nem térek ki.

A nyelvi rendszer egységei, ill. a nyelvi szintek szerint hangtani, szóképzleti, frazeológiai, nyelvtani, alaktani és mondattani idegenszerűségeket különbözteti meg. Ezek közül a szóképzleti és alaktani idegenszerűségekkel foglalkoztam az eddigiek folyamán. A *Nyelvművelő kézisztár* a csoport- és szaknyelvek, valamint az írott és beszélt nyelvi stílusok idegenszó-használatára is felhívja a figyelmet.

A *Nyelvművelés és beszédtechnika* című nyelvművelő kézikönyv Fábián Pál kategorizálására alapoz azzal, hogy a már említett 5. pontot kibővíti azokkal a szakmai idegen szavakkal, melyeknek nincs magyar megfelelőjük (pl. *cellulóz*, *radar*, *freskó*, *katalizátor* stb.). Szól még – ugyancsak az idézett kategória kapcsán – a korokat, népeket felidéző, ún. környezetfelidéző szavakról is, mint pl. a *gondola*, *piramis*, *meccet*, *láma*, *tájjun* stb.

Bartha Csilla *Megjegyzések a lexikai kölcsönzésről* című tanulmányában a nyelvhasználatban bekövetkező szókölcönzés felől közelíti meg az idegen szavak kérdését.

A kölcsönszavak aszerint csoportosíthatók, hogy beépülésükben milyen változatosságot mutatnak. Az angol eredetű szavakra helyezvén a hangsúlyt, Bartha Csilla azokat a lexémákat tekinti kölcsönszóknak, melyeknek a szótövéük angol; másrészt viszont a fonológiai, morfológiai és szintaktikai integráltságnak is fontos szerepet tulajdonít. Ilyenek pl. a bördépárdi – 'születésnapj összejövetel', elmuffol – 'elköltözik', megszévol – 'megtakarít') szavak. Kontra is ezt az irányelvet követi, amikor a direkt kölcsönzések (nincs morfemikus helyettesítés, a vevő az átadó nyelv modelljét követi), a hibrid kölcsönzések, és az indirekt kölcsönzések (idegen szó helyett tükörszók kerülnek az átvevő nyelvbe) kategóriáit különíti el. Ezt a megkülönböztetést követi Bartha Csilla is. A kölcsönszavakról már volt szó, ezért a további kategóriákat kell megismernünk.

A hibrid kölcsönszavak összetett szavak vagy szókapcsolatok, melyeknek angol nyelvi modelljük van. Egyik tagjuk helyettesítéssel, a másik átvétellel

került nyelvünkbe (pl. szenes főrnész – 'szenes kazán', nőrszlány – 'ápolónő', bördnév – 'keresztnév').

A jelentéskölcsönzés szintén angol nyelvi modell alapján történik. Ezek a szavak kódolt alakjukban elemei a magyar szókinsznek, jelentésük pedig megegyezik az idegen nyelvű jelentéssel (kompánia – 'vállalat', szalon – 'kocsmá', hall – 'székház' stb.). A tükörszók fordítás útján jöttek létre (pl. mozház – 'moviehouse', törvényes levél – 'legal letter' stb.), tehát ez esetben is a jelentésbeliségen van a hangsúly.

Mint láthatjuk, az első két kategória a nem hivatalos beszélt köznyelvekre vonatkozik.

ÁTFEDÉSEK, ÖSSZEFÜGGÉSEK

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk a leírtakat, kisebb-nagyobb átfedéseket vehetünk észre. Az is szembeötlő, hogy különböző megközelítési módokkal találkozunk.

Véleményem szerint Fábíán Pál kategóriái alkalmas kiindulópontot képezhetnek, hiszen az általa felsorolt kategóriák valamelyike szinte minden felosztásban jelen van.

Fábíán Pál a magyar megfelelő és a hétköznapi nyelvhasználat felől közelíti meg a témakört. Grétsy László és Ladó János szintén a magyar megfelelőt veszi kiindulópontul, de a stílusértéket sem tartják elhanyagolandónak. Az elmondottakból természetesen következik, hogy e két esetben több átfedés is felfedhető. Pl. a szükséges jó szavak kategóriája azonos a lényeges és kevésbé lényeges fogalmakat jelölő, magyar megfelelő nélküli szavakkal (Fábíán, 2. és 5. pont). Összefüggést látok a szükséges rossznak tekinthető és a nyelvünkbe frissen bekerülő idegen szavak között is (Fábíán, 7.). Bartha Csilla közvetlen kölcsönzés és jelentéskölcsönzés nevű kategóriái szintén a Fábíán-féle 7. ponttal azonosíthatók. Átfedések vannak még a Fábíán-féle 3. pont és a Grétsy–Ladó-féle magyar megfelelőikkel is helyettesíthető szavak, valamint a Fábíán-féle 4. pont Grétsy–Ladó-féle magyar megfelelőikkel egyenértékű szavak között. A két kategorizálás megnevező fogalmaiban, valamint abban tér el egymástól, hogy Fábíán Pál kissé részletesebb áttekintést alkalmaz.

Kiss Lajos a nyelvek közötti kulturális kapcsolatokat (anyagi és szellemi értékeket tárgykörökre bontva), az idegen szavak használati közegét és szükségyszerűségét veszi alapul. A kölcsönzött műveltségű szavak megegyeznek egyrészt a magyar megfelelő nélküli, fontos fogalmakat jelölő szavakkal (Fábíán, 2.), másrészt viszont a jelentéskölcsönzéssel nyelvünkbe kerülő idegen szók kategóriájával (Bartha Csilla kategóriája).

Bartha Csilla kategóriái képezik a – számomra – legújabb álláspontot és ismereteket az idegen szavak kapcsán. A lexika csoportosítása alaktani vonatkozások, fonológiai és morfológiai integráltság, valamint a keletkezés módja (angol nyelvi modell alapján) szerint történik. Azt is láthattuk, hogy ebben a megközelítésben jelenik meg leginkább szinkronikus megközelítésben a jelen nyelvallapotra gyakorolt angol nyelvi hatás. Csupán a tükörszók kategóriája tükrözi a hagyományos megközelítést.

A *Nyelvművelő kézikönyv* anyagából a csoport- és szaknyelvek idegen szóhasználata kötődik leginkább e témához. A szaknyelvek összefüggést mutatnak – habár nem tekinthetők azonosnak – az ún. kölcsönzött műveltség-szókkal, a nemzetközi szókkal és az ún. szakmai idegen szókkal (*Nyelvművelés és beszédtechnika*).

HOGYAN ILLESZKEDNEK AZ IDEGEN SZAVAK NYELVTANI RENDSZERÜNKBE?

Tudjuk, hogy az idegen szavak legtöbbször vegyes hangrendűek, ezért toldalékolásuk sokszor kétségeket állít elénk. Papp Ferenc szerint nehezen illeszkednek be nyelvünkbe az *-l*, *-n*, *-r* hangokra végződő, vegyes hangrendű főnevek: dzsungel, bitumen, vatin, sóder stb. Ha az idegen szó a magyartól eltérő hangra vagy hangkapcsolatra végződik, akkor kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot a szóbeli ejtés alapján.

Az idegen eredetű névszók többnyire az egyalakú tőtípusba tartoznak, ezért ragozásuk ugyanúgy történik, mint a magyar szavaké. Kivételt képeznek azonban az *-a*, *-e* végű névszók, amelyek többalakú tőtípusok, mivel változtatják a tövég időtartamát (pl. *ária*, *áriát*). Az egyalakú tőtípusba tartoznak viszont az idegen helyesírású, rövid *o*-ra végződő szavak (pl. *quattrocento*, *trecento*), hiszen hosszú *ó*-ként ejtjük őket, csak írásban szerepel a rövid *o*.

Az idegen nyelvekből átvitt igék csak bizonyos képzőkkel illeszkednek nyelvünkbe. Ilyen magyar képzők pl. az *-l* (*konstruál*, *definiál*, *revanzsál* stb.), a *-z* képző (*püderez*), a *-kodik*, *-kedik*, *-ködik* képző (*smuciguskodik*, *stréberkedik*) és az *-ódik*, *-ódik* képzők (*akklimatizálódik*, *viccelődik*). A magyar képzők ugyanígy jelen vannak a főnév- és melléknévképzésben is: *fúziós*, *rutinos*, *nagystílű*, *smucigság* stb.

A német és angol igetövekhez többnyire *-ol*, *-el* képző járul (*klappol*, *rukkol*, *stimmel*, *steppel*, *stoppol*, *menedzsel*), a francia igetöveken pedig az *-íroz* képző a gyakori (pl. *balanszíroz*, *zeníroz*, *brillíroz*).

Igen gyakori még az idegen elő- és utótagok használata. Ilyenek pl. az *anti-*, *auto-*, *neo-*, *szociál-*, *kultúr-*, *mikro-*, *gráfia*, *-lógia*, *-krácia*, *-szkóp* stb. Az ezekkel

keletkezett összetételek közül íme néhány: mikrohullám, bioáram, ultrahang, hiperérzékeny stb. Mindez pedig azt bizonyítja, hogy az idegen szavak mégsem családtalanok, hanem képesek szócsaládok kialakítására (pl. centrum, centrális, centrálé, centralizál, centralizmus, centralista stb.).

AZ ANGOL HATÁSRÓL NAPJAINKBAN

Napjainkban az angol gyakorol legintenzívebb hatást a világ különböző nyelveire, köztük a magyarra is. Ez tulajdonképpen természetes jelenség, hiszen vezető gazdasági nagyhatalmak nyelvével állunk szemben. A kommunikációs folyamatokban már a középkorban is az egyöntetűsége törekedtek. Úgy tűnik, hogy a mai világszinten lezajló kommunikációs aktusokban, a középkori latin nemzetköziségnek megfelelően az angol nyelv tekinthető domináns szerepűnek. Az elmondottakat példák bizonyítják leginkább. Ilyenek pl. napjainkban a kombájn – 'arató-cséplő gép', diszpécser – 'feladó', business – 'üzlet', businessman – 'üzletember', komputer – 'számítógép', design – 'ipari formatervezés', digest – 'tallózó folyóirat', disc jockey – 'műsorvezető, lemezlovás', grapefruit – 'citrancs', hard-ware – 'tárgyi áru', input – 'adatbevitel', manegement – 'vezetés, cégvezetés', marketing – 'piactervezés', musical comedy – 'zenés színmű', output – 'adatkivitel', protest song – 'tiltakozó dal', public relations – 'kapcsolatépítés', software – 'szellemi áru', spray – 'permet', stewardess – 'légikisasszony', team – 'csoport, témacsoport' stb. szavak. Láthatjuk, hogy az idézett példák egyes elemei annyira a magyar nyelv részévé váltak, hogy írás- és ejtésmódjukban is hasonulnak hozzá. Véleményem szerint azonban azok a szavak jelentenek nagyobb veszélyt, amelyek idegen alakjukban válnak divatosá, mint pl. *drink bar, after shave, night club, snack bar* stb.

JEGYZETEK

¹ Fábíán Pál: Az idegen szavak kérdése. = *Nyelvművelésünk főbb kérdései* (szerk. Lőrincze Lajos). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 52. l.

² i. m., 57. l.

³ i. m., 57. l.

⁴ Kiss Lajos: Műveltségyszók, vándorszók, nemzetközi szók. = *MNY*, 1966, 2. sz., 182. l.

IRODALOM

- Idegen szavak. = *Nyelvművelő kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 925. l.
- Az idegen szavak. = *Nyelvművelés és beszédtechnika*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974, 258–261. l.
- Fábián Pál: Az idegen szavak kérdése. = *Nyelvművelésünk főbb kérdései* (szerk. Lőrincze Lajos). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 49–81. l.
- J. Soltész Katalin: Az idegen szavak helye a mai magyar nyelv rendszerében. = *A magyar nyelv története és rendszere*. A debreceni nyelvészkongresszus előadásai (szerk. Imre Samu és Szathmári István). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 300–304. l.
- Grétsy László–Ladó János: Az idegen szavak és értékelésük. = *Mai Magyar Nyelvünk* (szerk. Grétsy László)
- Bartha Csilla: Megjegyzések a lexikai kölcsönzésről = *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára* (szerk. Kozocsa Sándor Géza). ELTE Bölcsészettudományi Kara, Budapest, 1993, 26–36. l.
- Révay József: Újkeletű idegen szavaink = *Magyar Nyelvőr*, 1952, 3. sz., 198–205. l.
- Benkő Loránd–Lőrincze Lajos: Az idegen szavakról = *Magyar Nyelvőr*, 1977, 2. sz. 129–141. l.
- Kiss Lajos: Műveltségyszók, vándorszók, nemzetközi szók = *Magyar Nyelv*, 1966, 2. sz., 129–141. l.
- Papp Ferenc: Vita az idegen szavak használatáról = *Magyar Tudomány*, 1997, 6. sz., 457–459. l.

A SZENTIMENTALIZMUS ÉRZELMESSÉGÉTŐL A BIEDERMEIER ÉRZELGŐSSÉGÉIG

*Adalékok Vitkovics Mihály Spomen Milice és Kármán József
Fanni hagyományai értelmezési különbségeihez*

P U S Z T A I I L O N A

Vitkovics Mihály saját kiadásában 1818-ban Budán jelentette meg a *Spomen Milice* című levélregényét. De mert Vitkovics nem jelölte meg, hogy munkája fordítás, a szerb irodalomtörténet hosszú ideig Vitkovics eredeti munkájának tartotta a *Spomen Milicét*. Pedig az a Kármán szerkesztette *Urániában* 1795-ben megjelent *Fanni hagyományai* szerb nyelvű átdolgozása, amelynek tényét 1887-ben Piukovics Gábor bizonyította.

Azonban Piukovics nemcsak a *Spomen Milice* eredetét tisztázta, hanem Vitkovics fordításáról vallott esztétikai értéktétele is máig meghatározó a szerb és a magyar irodalomtörténészek körében.¹ Tagadhatatlan, hogy Vitkovics regényének esztétikai színvonala a kármáni mű alatt marad, a fordítás sokat elnyel az eredeti elevegenségből, nyelvi és stílári könnyedségből. De ha figyelembe vesszük a két író eltérő szociális háttérét, olvasói közegét, irodalmi és társadalmi érzékenységét, a két regény születése közt eltelt közel húsz évből fakadó stílusváltozásokat, társadalmi mozgásokat, az új szempontokkal szolgálhat a két mű esztétikai különbségeinek megértéséhez.

Ugyanakkor a két regény nyelvi és stílári különbözőségeit – amikre Piukovics óta is csak érintőlegesen térnek ki az elemzések, s amelyek egy külön dolgot témái lehetnének – itt nem érinteném.

Vitkovics művét olvasva rögtön felvetődnek az első kérdések: miért egy akkoriban feledésbe merült szentimentális levélregény fordítását választotta Vitkovics, miért nem írt eredeti művet, és talán a legfontosabb, mi köti még mindig az 1810-es évek közepén a szentimentális prózához.

Vitkovics a szentimentális próza műveléséhez az első lökést még egrí diákévei alatt a tanárától, Pápay Sámueltól kapta. A Kazinczyval barátságban lévő Pápay adta ajándékba a széphalmi mester Gessner-fordítását kedves

tanítványának.² Később már személyesen Kazinczy ösztönözte Vitkovicsot az 1806-ban megjelentetett és saját lánytestvérének ajánlott *Marmontel* mű, a Milica fordítására.³

Kazinczy tehát, aki 1808-ban újrafordítja az általa dicsért Báróczi-féle *Marmontel*t, 1814-ben átdolgozva megjelenteti szentimentális levélregényét, a *Bácsmegyeynek öszveszedett leveleit Bácsmegyei gyötrelemei* címen, 1815-ben ismét kiadja Gessner *Idylljeinek* fordítását, a XIX. század első évtizedeiben a szentimentális próza életbentartója volt a magyar irodalomban.

Az eredeti művek írása helyett a fordítás művelésére több irányból kapott ösztönzést Vitkovics. Már Pápay is arra oktatta ifjú tanítványát: „Mivel már nehéz lenni oly tárgyat, melyről az írók nem írtak volna; és ezért, ha különös eredetűt nem szülhetünk, inkább fordítsunk anyai nyelvünkre szépírókból.”⁴ Másrészt – mint a fordításirodalom-propagátora – a mestereként tisztelt Kazinczy is ebbe az irányba terelte Vitkovics irodalmi érdeklődését. Hasonlóan a szerb irodalom akkori vezére, Dositej Obradović is fordítását ajánlotta a szerb íróknak, többek közt Vitkovicsnak is.⁵

Vitkovics figyelmét Kármán akkoriban feledésbe merült művére feltehetően egykori egyetemi tanára, Schedius Lajos irányította, aki Kármán *Urániájának* szerkesztőtársaként emlékezett a regényre. E sejtésemet erősíti, hogy Schedius hatására fordult Toldy Ferenc figyelme is a *Fanni hagyományai* felé, s fedezi fel 1843-ban a magyar irodalom számára.

Vitkovics az eredetire való minden utalás nélkül jelentette meg művét. Az anyag szabad kezelése, értelmezése, az apróbb, sőt némely, a regény lényegét is érintő változtatások sora jelzi, maga is csak szüzsének tekintette Kármán alkotását. Erre talán mesterétől kapta a példát, aki Bácsmegyeiét egy német szentimentális levélregényből magyarította az eredetire való minden utalás nélkül, vagy talán Kazinczy művészeti elveinek hűséges követőjeként fel sem ismerte Kármán művének igazi esztétikai értékét.

Bár Kármán és Vitkovics regényének megjelenése között majd húsz év telt el, mégis mindkét íróban közös, hogy a művelt és kifinomult ízlésű olvasóközönség nevelését tekintették legfőbb szándékuknak, melyet leginkább a nemesi, illetve polgári hölgyközönségben találtak meg.

Kármán még bécsi tanulmányútja előtt levelező újságja számára, melyben a bécsi társasági életéről és divatról kívánt tudósítani, vidéki nemesasszonyok és kisasszonyok körében gyűjtött előfizetőket. Mert „mennyire kellemes azokra nézve, akik vidéken laknak, otthonosan lehetni a fővárosban, ott magát mintegy megszemélyesíteni és az ottani csemények fonalát folytonossággal bírni”.⁶

Ezért született a *Fanni hagyományai* is a kor népszerű elbeszélő műfajának, a szentimentális levélregénynek sablonjai szerint. Talán, hogy *Urániájának* az

olvasó hölgyközönség tetszését megnyerje, talán, hogy a női nem iránti rajongását kimutassa, talán, hogy saját és kora lelki érzékenységét kifejezze.

Vitkovics a *Spomen Milice* témaválasztását indokolva barátjának, Lukijan Mušickinek hasonló szellemben, de markánsabb nevelő szándékkal ír: „Kifogásoltam, hogy íróink akár fiataloknak, akár öregeknek, öregasszonyosan és avatatlan kézzel írnak, nem tudják a közönséget magukhoz hajlítani. Én törekedtem mind több embernek írni, meg akartam nyerni az ifjúság tetszését, és nevelni akartam a közönségemet, hogy ezáltal fejlődjön és erősödjön.”⁷

De a művek előszavaiban az azonosságokon túl a célokban és eszközökben rejlő különbségek is kifejeződnek.

Kármán a példamutatók által indirekt módon kívánja nevelni olvasóit. Célja, hogy bemutassa, az emberszeretet és „jótevőség” nemcsak a fejedelmek, de a köznapi emberek erénye is, akik jó emberként, jó polgárként, jó szülőként és jó barátként tesznek eleget kötelességeiknek: „Az asszonyi nemben is miért kellene csak Kleopátrák és Aspasiák emlékezetét fenntartani? – Azok a szeretetreméltók, akik elfelejtetnek, mert nem ültek királyi székben, vagy nem szerettek olyanoktul, akik trónuson ültek . . . mert jó szíveket nem bizonyíthatták a királyi ajándékokkal . . . és nagy elméjüket nem trombitálták a világ előtt, de híven túrtek, híven szerettek, férjüket és háznépeket boldoggá tették, szüleik örömei voltak, jó anyák, jó feleségek, jó leányok: miért nem érdemelnének ezek emlékoszlopot?”⁸

Húsz év múlva a polgári életszemlélet meggyökeresedésével ez az ideál tovább finomodik. Az élet központja és célja a család lesz, védelmét szolgálja a nőeszmény: a családért élő, azt összetartó, a háztartást vezető feleség, a gyermekeit hívó és jó polgárnak nevelő anya. Ezt a mintát népszerűsítette az irodalom, a művészet, a nevelés, valamint a közvélemény is ennek követését várta el a korszak leányaitól.

A magyarországi szerb polgárság vagyoni helyzete, társadalmi szerepe, kapcsolatai révén a XIX. századra már jelentékeny társadalmi erővé vált. Ezért különösen gyorsan és érzékenyen reagált minden változásra. Uroš Nestorović, a három görögkeleti népcsoport tanügyi inspektora már 1810-es hivatalba lépésekor köznevelési programjában külön figyelmet szentel a nőnevelésnek. A nő hármass feladata szerinte, hogy jó feleség, jó anya és jó háziasszony legyen. A gazdálkodásban járatos, hogy kiegészíthesse vagy pótolhassa férjét a gazdaságban. Mint anya nevelje derekasan a gyermeket, irányítsa őket az élet rendelése szerint. Mert tudatlan anya semmire sem tudja megtanítani gyermekeit, így reális a veszélye, hogy azok mellette elhanyagoltan nőnek fel. Az ilyen gyermekekre pedig nem lehet társadalmat építeni, nem illeszthetők be a társadalmilag hasznos munkafolyamatokba, melyen a polgári társadalom nyugszik. Végül a leányoknak fel kell készülniük, hogy leendő férjüket szol-

gálják, ha szükséges, visszatartsák a nem megfelelő, társadalmilag ártalmas cselekedetektől, és összetartást vigyenek a családi otthonba. E szellemben dolgozta ki Nestorović 1811-ben német mintára a Lehrek, azaz tisztos polgárszonyok vezetésével működő házi nőneveldek tervét.⁹

A regény ajánlásának derűs, családias idilljéből, az abból kibontakozó biedermeier életképből arra következtetni, Sofija Beograda, kinek Vitkovics művét ajánlotta, és kiról a hősnőjét, Milicáját megmintázta, hasonló nevelésben részesült: „Édes az emlékezés, mikor szüleid rendelkezésre cseresznyét szedtél a gyümölcsösben; mikor a kertben lepkéket kergettél; mikor palatábláddal a szerb iskolába mentél; mikor azután Pesten varrni, hímezni tanultál, Istenházból kilépvén hozzád sietél és udvariasan üdvözlöttél. Észrevettem, hogy te a nemeslelkűség törvényei, a polgári bölcsesség rendelkezései szerint nevelődtél; láttam, hogy istenfélőn, a szerbeknek kedves nyíltszívűségben nőttél fel, és látom most jó gyermeki viselkedéssel a keresztyény munkaszerepre nevelés termését, egy termékeny szívbéli nemeslelkűség jelét és bizonyítékát, egy városi hiúságtól meg nem fertőzött nemes természetű leányt.”¹⁰

Kármán regényének megjelenése idején még írói újdonság volt az addig alacsonyabb rendűnek tartott magánéletből meríteni az irodalmi példát, míg közel húsz év múlva a politikai tér beszűkülésének időszakában az írói szabadság egyetlen lehetősége a magánélet megjelenítése maradt.

Fanni sorsával Kármán még az érzelmek szabadsága nevében kívánja olvasóit az érzéseik szabad vállalására ösztönözni, míg Vitkovics a példamutatás igénye helyett tanító jelleggel moralizál. Az új ízléshez igazodva a tragikus szerelmi történet mint házasság előtt álló fiatal lányok erkölcsi épülésére szolgáló érzelmi útmutató jelenik meg a *Spomen Milice* ajánlásában: „Hogy Milica kalandja és példája mögött lássátok világosan ti és te is barátném, mily megfogadásra érdemes és hasznos dolog, ha egy lányka nemcsak a természetes szentségben vállalja a szerelmet, hanem magában a bűnben és a szenvedésben is, ahogy ezt Milica nemes természettől és erős lélektől felruházottan tette . . . Tehát azon igaz testvéri kívánsággal zárnám ajánlásom, hogy hamarost elérjek hozzád, az Isten és anyád által nemesen nevelt fiatalhoz házassági tanácsaimmal, hogy felvidámítsalak, és hogy halálig örvendjek boldogságodnak.”¹¹

A korlátlan szenvedély áradása Vitkovicsnál már a polgári józansággal párosul, ami egész életművében nyomon követhető, nemcsak a *Spomen Milice* jellemzője.

Az 1806-ban írt *Milica* címmel megjelent fordítását e szavakkal ajánlja hűgának és női olvasóinak: „Mert olvasván látni fogják, akár a tükörben, hogy a leány, ha valamely csábító édes szavainak és gazdag ígéreteinek hitelt ad, milyen könnyen becsapódhat, s szüleinek is, magának is, ha nem vigyáz magára, szégyent és bánatot okozhat.”¹²

A vagyoni gyarapodás azonban nemcsak a szerb polgárság növesztésére hatott, de e réteg értékrendjét, tudatát, életvitelét is átalakította. A hagyományokkal való szakítás pedig magával hozta a lassú feloldódást, a magyar társadalomba való betagozódás igényét. A XIX. század fordulóján a két nemzeti kultúra, sőt a szerb művelődési irányzatok egymással szemben álló irányzatai között a híd szerepét vállaló Vitkovics még pozitív folyamatként élte meg a kettős kulturális identitás élményét. Kettős nemzet tudatú íróként a magyar kultúrával szoros szimbiózisban élve a társadalmi közege hatására a kor szerb prózairodalmában szinte egyedülálló jelenségként fordult a figyelmé a társadalmi kérdések felé. Ezért nem jelentett Vitkovics számára problémát Kármán vidéki nemesi világának megszerbesítése, egyben polgárosítása. A kármáni feudális elemek a szerb kisvárosi környezetben elhomályosulnak: Milica már nem L. Bárónéhoz címzi leveleit, hanem egyszerűen barátnéjához, T-ai Józsi – azaz T-ic Jova – apja már nem városi kapitány, hanem titkár, Jova is már apai parancsra nem a tábori életre, hanem hivatali szolgálatra indul. A falusi udvarház környezetének mintáját is a csendes Pomáz, a pravoszláv falu, Sofija szülőhelye adta, a város pedig, ahova Milica látogatóba megy, maga a főváros, Buda.

Ezért vitatható Szeli István állítása, hogy a polgárosultabb szerb olvasóközönség nem ismerhetett saját világára a Vitkovics adaptálta kármáni környezetben.¹³

A *Spomen Milicének* nagy sikere volt: „Úgy látszik, hogy a mű a szerbeknél is jól ment; legalábbis Rajković állítja, hogy a regény szenzációt keltett.”¹⁴ Ezt látszik bizonyítani irodalmi utóéletének nyoma Ignjatović *Az örök vőlegény* című regényében. A szerelmi bánatban sorvadozó, a kertbe és a temetői magányba menekülő Katica, Šamika nővérének sorsa Fanni és Milica történetét idézi.

Kármán és Vitkovics műve közti értelmezési különbségek a szerelmi tragédia okainak ábrázolásában ragadhatók meg a legszemléletesebben.

Kármánál – hasonlóan a szentimentális regényirodalom mintájaként számmon tartott *Werther*hez – a szerelmesek elszakításának, elszakadásának társadalmi és filozófiai gyökerei vannak. Míg Vitkovics a történet felszínén megragadva szerelmi tragédiává egyszerűsíti a konfliktust.

Fanni érzelmi lázadásának kiváltója a magányosság, a szeretetlenség érzete, a mostohaanyjától és féltestvéreitől elszenvedett megaláztatások sora, az apai önkény és ridegség. A regény kezdetén még csak öntudatlanul érzi a szeretet hiányát, menekül a társasági élettől a természethez, ott keresve vigaszt. Tudatos önismeretre L. Bárónéval társalkodva tesz szert, ekkor ismeri fel saját életparancsát. Korábbi iránytalannak látszó, illetve a múltban gyökerező, a régen halott anyja és fivére felé irányuló vágyakozásai a szerelem érzésének kívá-

násában öltenek testet. A szerelem számára az ideális utáni vonzódás, és nem a konvenciók szerint kötött házasság eszméje lesz. Ebből fakad első összeütközése is környező világának értékrendjével. Abban a világban, ahol az ember értékét anyagi javainak mennyisége, társadalmi pozíciójának nagysága, nem pedig érzelmeinek mélysége szabja meg, ott a tyrannus szellemű apa társadalmi, egzisztenciális érvekre hivatkozva tiltja meg a fiatalok románát: „... a szerelem náluk vad tűz – és a házasság haszonvadászó alku, amaz nagy gonosztétel, ez szabados illendő mód...”¹⁵

A konfliktus hordozója Goethe *Wertherjéhez* hasonlóan mind Kármánál, mind Vitkovicsnál az előítéletek hatalma, és a látszatnak való megfelelés kérdése, csak a hangsúlyok tolódnak el a közízlés és a társadalom változásaival.

Vitkovics az érzelmi és gondolati függetlenedésből fakadó konfliktust leegyszerűsíti. Az apai szigort a patriarchális szellemű nevelés részének tekinti, Milica sorsának megkeserítőjét egyedül a mostohaanyában látta. Maga Milica is mintha hajlana az apai önkény elfogadására, atyjával vitázva tiszteltudóbb, alázatosabb Fanninál, mivel a szerb gondolkodásban és értékrendben máig erős tudati hatása van mind társadalmi, mind családi keretek közt a patriarchális szellemiségnek. Kármánál a bösz atya maga értesül a tiltott kapcsolatról, és gátolja meg a szerelmesek boldogságát, Vitkovicsnál a szülőknek a kapcsolatot elpletykáló ismerősök nyomán a mostohaanya hangolja férjét a fiatalok ellen. Sőt a szerelmesétől elszakított Milica is az okot a pletykában, az intrikában látja: „Tudod, hogy milyen előítéletektől eltöltekezve kiabálnak a kölcsönösen szerelmes lelkekre. Hazudtak rólam – úgy vélem – apám előtt, és képzelni, hogy böszült fel atyám.”¹⁶

Az újonnan polgárosuló társadalom értékrendje a konvenciók nyílt megsebzését súlyosabban ítéli meg, mint magát az erkölcsi vétséget, ugyanakkor kevésbé figyel az egzisztenciális és társadalmi különbségekre. Milica apjának fellépésében a szerelmes lány erkölcsi megbélyegzése hangsúlyozódik: „Gondoltam, nem tud kettőig se számolni, és még ő szerelmeskedik, férfival szűri össze a levét! Várj! Megtanítalak én téged.”¹⁷

A polgári társadalomban megnövekedett a társadalmi ellenőrzés szerepe, de a kisebbségi létben az asszimiláció gátjaként fokozottan érvényesült a régi jó erkölcsökhöz való ragaszkodás kívánalma. A magyarországi szerb irodalomban már a XVIII. századi polgári lírából kinövő paszkvillus költészet is a társadalom és a családi élet moráljában tapasztalható gyengeségeket, visszasságokat pellengérezte ki, hogy később, a XIX. századra Ignjatović társadalmi regényeinek alapértékeiként jelenjenek meg a hagyományos erkölcsi értékek, mint régi jó szerb tradíciók.

Ugyanakkor polgári elemként a társadalmi rangkülönbség kérdése elhomályosul. Milica apja kérdésére Jova apját nem kapitánynak, hanem egyszerűen

érdemes és jó embernek nevezi, és az udvarló nemesi származása iránti apai érdeklődés is elmarad.¹⁸

Az élet értelmét a szerelem parancsában megtaláló Fanni a természet, az ösztönök és a saját törvényeit követő értékrendjével kizárta magát a társadalmi életből. Első lépésként a családi és a társasági élettel szakított, majd a bárónéval való barátkozásával, nyílt szerelemvállalásával a társadalmi konvenciókkal is. Az egyre tudatosabb kirekesztődés mégis akkor válik visszafordíthatatlanná, mikor megkísérelné a visszailleszkedést a társadalmi szokásvilágba, azaz elmegy a bálba. Fanni szavaival Kármán pontosan érzékelteti a két erkölcsi világ áthidalhatatlan ellentétét, hősnője morális fölényét: „Mint erkölcsstelen íg mutassanak-é engem az anyák leányaiknak, engem, aki a jobb nevelés példája voltam.”¹⁹

Milica azonban nem lázad, inkább beletörődve, szenvedve siránkozik, mikor a társadalmi rágalommal és elutasítással szembetalálja magát: „Jaj nekem, aki semmi rosszat nem tettem, senkit sem bántottam, és mindenki iránt jónak mutattam magamat! Ó ég! Lásd, hogy szívem ártatlan, és az édes szerelemben tiszta maradt, mégis mennyi megszólást, mennyi csúfodást vetnek rám.”²⁰

Az érzékenység korának írói újítása nem csupán az volt, hogy napló- vagy levélregényekkel, illetve a kettő keverésével a szereplők nézőpontjából alkották meg műveiket, de töredékességükkel tág teret nyújtottak az aktív olvasói befogadásnak. A levél- és naplóírók érzelmi szűrőjükön olykor csak reflexiókat, eseménytöredékeket, lélekrajzot engedtek át, ugyanakkor műveik előszavában nagyon is tudatosan elhatárolták magukat teremtményeiktől. Vitkovics már egy új típusú elbeszélésmódot képvisel, és kever fordításába. Epizódusa sejteti, hogy a XIX. század irodalmában meghatározóan előtérbe kerül az írói szerepvállalás, eluralkodik az egyenes vonalú, ok-okozati cselekményszövés, a metaforikus szerkesztés alárendelődik a tárgyyszerű elbeszélésmódnak. Így a naplójelleg a külső, konkrét mozzanatokkal kiegészülve elveszti bensőségeségét, az időtlenség érzetét. A szöveg drámai creje, érzelmi vibrálása is csorbát szenved a prózaias betoldásoktól. Megváltozik a két barátnő viszonya is, realistább színezetet kap jellemzésük. Sőt mindez kihat a hősnővel való írói azonosulás, illetve elhatárolódás érzékeltetésére is.

A társadalmi feszültségeket mind Fanni, mind Milica csak saját életterének szűk világában érzékelik, töprengéseikben is inkább saját érzelmeikre, közvetlen környezetük kérdéseire reflektálnak, mégis az ábrázolásmód eltéréseiből jól kirajzolódnak a két korszak értékvilágának változásai.

Fanni barátnője szegénységét látva a világban tapasztalható egyenlőtlenségekről, az emberi ridegségről elmélkedik: „A szánakozó irgalmasság számkivetett. Miért meresztenék szemüket az emberek, midőn látják, hogy valaki áldozik az emberiségnek? Ritkaságnak ez a bámulás a bizonyossága. A paloták

rézzárjai a nyomorult előtt a legerősebb. Az együgyű egyenes lelkével nem siránkozik, de segít.” De a titokban varrt ruhácskák átadásánál a két nő kölcsönös zavara, szégyenkezése hangsúlyozódik.²¹ Még érezni itt a szentimentalizmus korának írói igényét, hogy az olvasók ne csak saját tehetetlenségük és szűkebb környezetük szerencsétlenségei miatt szenvedjenek, hanem távoli, az írók által kitalált emberek szerencsétlenségei miatt is. Sirjanak ismeretlen szerencsétlenek sorsa fölött, mert ezzel a szentimentális regények olvasói nemcsak szenvednek, hanem jobb, emberségesebb emberré is válnak, de csak ha őket a fájdalom megtöri.

A biedermeier ellenben megszelídíti, háziasítja a regényalakok tragikumából fakadó hősiességet, és a polgári idill védettségéből szívesen moralizál vagy ítélkezik teremtet világa felett. Így Vitkovics Milicája már gyakorlatias polgárasszonyként gondolkodik: „Rövid beszélgetés után siettem haza, és az úton elgondolkoztam, milyen áldozatot hozhatnék ezért a kedvességgel teli asszonnyért.” Majd a gyermekeknek varrt ruhácskákat átadva öntudatosan élvezi jó cselekedete jutalmát: „. . . hosszan gyönyörködtem az adományozás szent érzetében, és égi örömtől telve tértem haza”.²²

A *Fanni hagyományaiban* a szerencsétlen sorsú barátné tragédiájának elbeszélését a hősnő patetikus frázisai vezetik be: „Az ember nyomorúságai véghetetlenek! – Szegény szenvedő barátném! Most már elhiszem, hogy vég nélkül nyomorult vagy. Még most is hallok szavaidat, midőn történetidet elbeszélted.”²³ Vitkovicsnál viszont a barátnő történetének drámai feszültségét a prózai felvezetés érzélgőssé oldja: „Fájdalmat okozó gondolataimat elűzendő gyakran meglátogattam barátnémat. A minap egyik beszélgetésünk közt kezdé történetét elmesélni.” Majd a történet végétével a vallomás megrendültségét érzelmes búcsújelenettel toldja meg az egykorú olvasók meghatódására számítva: „Ilyen szenvedéseknek adta át magát a szegény özvegy; én fájdalommal telt szívvel hallgattam, s mintha szegény anyám lenne, amennyire tudtam, megvigasztaltam, majd elváltunk.”²⁴

A gyakorlatias, polgárosult gondolkozás megmutatkozik abban is, ahogy Vitkovics a Gróf É-nének Báró L-néhez címzett levelét fordítja. Kármán a kérdések egymásra torlódásával az érzelmek vibrálását érzékelteti olvasóival: „Miért kellett ily szörnyű elszánásra vetemednie? – miért nem esmért jobban, és miért nem bízta meg azt, aki nem csupán csak társalkodását kedvelte egykor, de mint barátnéját is szerette? . . .”²⁵ Vitkovicsnál ez a levélrészlet száraz, szinte hivatalos hangú: „Értésültem szomorú sorsáról, amelyben Ön és gyermekei leledzenek, szívem legbelsejéig fájok rokonaimért. Nem tudom, miért nem akarta ismeretségemet keresni, mint reménykedett feledékenységemben. Én Önt édes barátnőmként, nem futólágosan szeretem és tiszteltem.”²⁶

Máshol Vitkovics az idő múlásának, a helyzet pontosításának érzékeltetésére told be egy-egy leírást, amivel durván megszakítja a hősnőt a szerelemre felkészítő barátnői tanácsok gondolati és érzelmi ívét: „Szórakozott lévén délután elmentem barátnőmhöz, aki könyv előtt ült. Mikor beléptem, otthagya a könyvet és elkezdett tanácsokat adni.”²⁷

Vagy a kármáni finom lelki rezdüléseket beszéli túl a külső és belső állapotrajz keverésével, mikor leírja a hősnő csatlakozását gyermekkori barátnőjében: „. . . Hívtak engem farsangra, amikorra atyjok kedvekért bált ígért tartani . . . Ujjonnan megtréfáltak képzelődéseim, én gyermektársaimat nem találtam. A hiba az enyém, én vagyok rossz és igazságtalan.”²⁸

A kármáni tömörség Vitkovicsnál a következőképpen bővül: „Hívtak engem farsangra a városba, tekintettel arra, hogy apjuk nekik bált ígért adni. Én barátságosan meghívásukat megköszöntem, s kevés időig ülven őket elhagytam. Távozásomkor érzékelttem, hogy minden átalakult; mert mint ahogy elképzeltem, nem találtam gyermekkori barátnőmet. Minden megváltozott, minden más lett. Hazamentem és elgondolkoztam, hogy a hiba az enyém, én vagyok a rossz és igazságtalan.”²⁹

Vitkovics a szerelmi szenvedély tragikumát is vagy túlbeszéli, vagy melodramatikusan ömlengéssé oldja. Vélhetően ez a kissé prózaira sikeredett fordítás az oka, hogy Piukovics túl érzékinek találta Milica és Jova szerelmének bemutatását Kármán vibráló feszültségű ábrázolásához képest.³⁰ Bár az általa kiemelt szövegösszevetések, melyeket itt idézek, nem igazolják ezt a nézetet.

„Tekintete összeolvaszt, tapintása tüzet önt orcámra . . .”³¹ – tolmácsolja Kármán Fanni érzelmeit az első találkozáskor. „Ha kezem megfogja, arcomat tűz önti el”³² – fordít Vitkovics.

Majd később Milica feltartóztathatatlan testi szenvedélyét látja Vitkovics kivételesen lírai, a népdalok hangulatát idéző betoldásában: „Lelkem gyönyörűsége, testem ajándéka.”³³

Inkább még Vitkovicsnál tompul a szenvedély hevületének kármáni ábrázolása a szerelem kibontakozásának leírásakor az eredeti szöveg megrövidítésével.³⁴ Vagy azzal a betoldással, mikor Milica a szerelemről elmélkedik: „Hogy megváltoztatja az embert a szerelem! Mindent szeretek! Mindennel elégedett vagyok! Minden rossz a mellemből eltűnt. Ó az isteni jóindulat; minden jó akarat, amely a szívet előnti. Van-e, ami jobb, ami szentebb vagy istenibb, mint az embernek kedves szerelem!”³⁵

Felróható ugyanakkor Vitkovicsnak, hogy a kedvese viszontlátását váró lányka lelkének hullámzását sem Kármán színvonalán fejezi ki a regény érzelmi íve szempontjából kulcsfontosságú jelenetben: „Még egy napot! Még egyet, azután értem jön Teréz, azután meglátom őt . . . Rest örökkévalóság! Miért mászol oly szenvedhetetlenül lassan!” – majd kissé később: „Teréz elérkezett,

de jaj! ő nem jött velem! – Hallgassatok kétségek! El innen, el! mennél előbb, hogy őtet meglássam . . .”³⁶ – tolmácsolja Kármán Fanni zaklatott lélekállapotát. Míg a szerb átdolgozás itt az érzelmi feszültség helyett az úti készülődés epikus leírását adja: „Szomorúan elváltunk és mindenem elgondolkodva mentem haza. Erősen készülődtek az enyéim az útra, Budára.”³⁷

A szerelmesétől válni készülő Milica bánatát viszont Vitkovics melodramatikus frázisokkal festi le. A fájdalmat tömondatra sűrítő Kármán-szöveg: „Én örömeim eltemetettek”³⁸ a szerb fordításban ekképpen bővül: „. . . bánatom könnyeimben oldódik, így könnyebb lenne, nehéz nekem a sír igája alatt nyögni. Én vagyok a te szerencsétlen barátnőd. Az örömöm mind eltemetődött, nem akarok többé örülni”.³⁹

Majd elutazáskor, mikor Fanni minden erejével leplezni igyekszik megrendülését, Milica szenvedései a tetőpontra érnek, Vitkovicsból feltör a túlzott érzékenység: „Mikor a kocsihoz vezettek, azt a sírást nem lehet leírni. Savka vezetett engem, én minden oldalra figyeltem, hogy őt egyszer, csak még egyszer láthassam, és ő engem. Savka könnyedén megcsókolt engem, és felemelt a kocsi . . . nem voltam magamnál.”⁴⁰

Hasonlóan eltérést mutat a szerelmes alakjának ábrázolása is. Kármán még ironikusan csipkelődik a városi gavallér üres fecsegésén, nagyzolásán T-ai Józsi bemutatkozó látogatásának leírásakor: „Az atyámmal országos dolgokról beszélt, egy-két anekdotát titokban megsúgott, és nyomos ábrázattal az ország nagyjainak házi állapotjokat, melyeket a városban minden cipészvarga tud, nagy szorgalmatossággal és szinte oly nyomos ábrázattal elészámlálta.”⁴¹ Kármán ironizálása sejteti, hogy itt szakít addigi elbeszélői nézőpontjával, és itt saját szavait adja hősnője szájába. Vitkovics ellenben megemeli a környezet nívóját, és Jova is komoly megfontolt úriember benyomását kelti, mikor „szerelmese apjával a császárság dolgairól, országos gondokról diskurál”.⁴²

Kármánál az illemtudó, udvarias fiatalember jelleme szerelmi vallomása-
kor új vonásokat nyer, minek révén érzelmileg egyenrangú társává válik Fan-
ninak. Vitkovicsnál viszont ez a fordulópont elhomályosul, Jova jelleme vál-
tozatlanul áll előttünk a bemutatkozó látogatás leírásának megszépítésével.
Majd az utószóban a szerelmeshez írt írói vigaszban Jova jellemének mitizálása
eléri a csúcspontját, Vitkovics minden kétséget kizáróan egyszerűsíti a szerel-
mes jellemrajzát. Az akaratlanul is a hétköznapi környezet nívójára süllyesztett
Milicájának ezzel lesz Jova végképp a méltó párja a fordításban.

Az átdolgozás esztétikailag legvitathatóbb pontja a Vitkovics által betoldott
utószó az emlékverssel, ami tagadhatatlanul csökkent a mű erejét, sokat elvesz
a drámaiságából, azaz nemcsak szerkezeti, de tartalmi változásokat is ered-
ményez a műben. A szerelem és a halál spirituális, transzcendentális kapcso-
latát elerőtleníti ez a prózai betét. De nem árt figyelembe venni, hogy a Kármán

és Vitkovics alkotása közti húsz évben megváltozott a közízlés. Kazinczy is Bács megyeijének 1814-es kiadásához utószót illeszt, amelyben tovább szövi hősei sorsát, amivel megbontja a regény dramaturgiai egységét, lefokozza a mű tragikus hatását, s tán akaratlanul is, de idézőjelbe teszi a szentimentalizmus túlaradó érzelmességét. Talán innen, talán a korhangulatból, a biedermeier polgárizlésből merítette Vitkovics az ihletet Milica haldoklásának és temetésének leírásához. A szentimentalizmus halálkultuszát kezdi már felváltani a biedermeier életkultusza. A halálból már nem az elmúlás hősiessége, hanem a hátramaradottak szenvedésének lefestése a fontos. A pompázatos temetés: „Fehér selyembe öltözve fekszik, a fején három rózsa a kibontott haja közé szúrva, ládája zöld selyemmel bevonva . . . A falu apraja-nagyja eljött őt megnézni, akit a falu fiatalsága vitt ki a temetőbe. Mikor sírba engedték, mindenki szeme könnyes lett, magam is megszakadó szívvel dobtam rá három földrögöt, és felsóhajtottam: „Az örök világosság fényeskedjék neki”, az utolsó kívánság: a sírra ültetendő cédrusfa, az örök emlékezetnek szánt verses sírfelirat és a sírrelmes barát megvigasztalása: „Szerelmes barátom, sírj és emlékezz rá! Ő beléd szerelmes volt, és utolsó lélegzetéig igazán kedvelt. Halálát, mint én tudom, kívánta és óhajtotta, mert látta, hogy veled élnie nem adatik meg neki. Emlékezz rá, mert az ő rossztól tiszta és jóságos szíve rászolgált erre, vigasztalódjál, mert a sors mindent akarata szerint vezet, rendez el és végez be.”⁴³ A halálból eltűnt a fenség érzése, a polgári életben az elmúlás hétköznapiasul, kellékekben testesül meg, mint a gyászszalagos, fátyolos özvegy, a cédrus vagy fűzfa, a temető csendes magánya. Ezért lesz az új ízlésvilágban a szerelmi szenvedély zürzavarába belehaló Bács megyeiből „különc hypochonder”, aki helyett a „valódi karakter szerint nevelt” leány csak a tisztas, „rendben gyakorlott” Szentpéterit választhatja⁴⁴, és ezért tartja fontosnak Vitkovics is utószavában Milica tettét megokolni, Jovát, a szerelme nyárs-polgári közhelyekkel életre vigasztalni, valamint az örök emlékezés kötelességét ráronni. S talán Vitkovicsnak ez a betoldása kínálta az ötletet Ignjatovicnak is, akinek *Örök völegény* című regényében a főhős, Šamika elhunyt szerelme emlékére verset rendeltet, és azt újságban megjelenteti.

Vitkovics szerkezetileg nem érezte elhibázottnak a műhöz csatolt utószavát. Bizonyítja ezt a regény kezdetén végrehajtott dramaturgiai változtatása is.

Kármán háromszoros kerettel indítva elhiteti olvasóival, hogy története valós eseményeken alapul. Már az előszóban úgy tünteti fel magát, mintha csak egy ismeretlen naplójának közreadója lenne, majd a regény kezdetén a szenvedő szerelmes alakjába bújva hálásan köszöni az alkalmat, hogy szerelme reá bízott feljegyzéseit az *Uránia* megjelenteti. Végül mint a szerelmes, narrátorként reflektál a hagyományokra, de most már lírai módon, didaktikus élnélkül.⁴⁵

Talán e jól sikerült szerepjátéknak is része van abban, hogy még Toldy Ferenc is valódinak hitte Fanni alakját.⁴⁶

Vitkovics ezzel szemben felhagy az írói rejtezéssel, s mint Milica sorsának kommentátora, naplójának közreadójaként jelenik meg. A regény kezdetét a második kerettel indítja, miáltal az elbeszélő személye eldöntetlen marad – talán a szerelmes, talán az író maga. Elhagyja a második bevezetés kezdetét, az *Urániához* írt hálálkodó sorokat is, és a harmadik keretet, a napló bevezetőjét, amelyek egyértelműsítették a kármáni szerepjátékot. Helyette T-ai lírai vallomása egy tényszerű közlésre redukálódik: „Abból látszik, milyen volt, ahogy meghalt. Írásai, ahogy nekem átadta, úgy következnek.”⁴⁷

Dramaturgiailag joggal érezte, hogy a haláltusa és a temetés tudósítójaként kerekké formálja a művet. Figyelmén kívül hagyta Kármán építkezését, miszerint Fanni utolsó szavait a búcsú pillanataiba érkező szerelmeséhez intézi reá hagyva egyetlen kincsét, a naplóját.⁴⁸ Sőt hasonlóan nem egyértelműsíti ezt a jelenetet az elbeszélő szempontjából sem, meghagyva a találgatást a szerelmes vagy az író alakja között.⁴⁹

Az eltéréseket megfigyelve valószínűsíthető, hogy a tartalmi változások okai főként az írói talentum, a szerb irodalmi nyelv állapotából és a kor megváltozott ízléséből fakadnak, és csak kisebb részben a fordítás nyelvi nehézségeiből.

A dolgozat terjedelmi okokból csak a megváltozott életérzésből, a két személyiség élethelyzetéből fakadó különbségekre tért ki, de még számtalan apróbb stilisztikai jellegű eltérés, betoldás, kihagyás fedezhető fel a két művet együtt olvasva. Vitkovics fordítása nyelvi szegényessége, drámai feszültséget kioldó epikus betoldásai, a főként az érzelmi állapot rezdüléseit megjelenítő természeti leírások rövidítése ellenére is jelentékeny munka. Átala szólal meg elsőként a szerb irodalomban egy tisztán társadalmi problematika, a nő szabad érzelmi választásának joga. Ezáltal Vitkovics előfutára Ignjatović polgári miliőben játszó társadalmi regényeinek. Bár a polgári élet ábrázolása mindkettőjükénél egy a magyar társadalomhoz, annak értékrendjéhez asszimilálódott migrációs szerb közösség világában jelenik meg, így érthető módon mindketten kikerültek a szerb irodalom fősodrából, de nem érdektelen újra meg újra felfedezni őket.

JEGYZETEK

- 1 Piukovics Gábor: Vitkovics Spomen Milicéje. *EPhK*, Budapest, 1887, 327.
Mladen Leskovac: Mihailo Vitković. Njegov život i rad u srpskoj i mađarskoj književnosti. *GID*, Novi Sad, 1935, 37–41.
Sziklay László: Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő. (Szerk.: Vujicsics D. Sztóján): *Szomszédtság és közösség*. Budapest, 1972, 232–234.
Szeli István: A magyar felvilágosodás párhuzamos vonásai. (Szerk.: Vujicsics D. Sztóján): *Szomszédtság és közösség*. Budapest, 1972, 123–124.
Fried István: Vitkovics Mihály jelentőségéhez. *Filológiai Közlöny*. Budapest, 1973/3–4., 431.
- 2 *Vitkovics Mihály válogatott művei*. Szerk.: Lőkös István. Budapest, 1980, 9.
- 3 Sziklay László: i. m. 235–236.
- 4 *Vitkovics Mihály válogatott művei*. Szerk.: Lőkös István. 1980, 10.
- 5 *Vitkovics Mihály magyar és szerb nyelvű írásai*. Szerk.: Vujicsics D. Sztóján. Budapest, 1978, 239.
- 6 Hevesi András: Kármán József. (Szerk.: Fejtő Ferenc): *Mai magyarok, régi magyarok*. Budapest, 1992, 139.
- 7 Mladen Leskovac: i. m. 40–41.
- 8 Kármán József: Fanni hagyományai. (Szerk.: Szalay Anna): *Magyar elbeszélők 19. sz. I. Magyar remekírók sorozat*. Budapest, 1976, 6.
- 9 Nikola Gavrilović: Obrazovanje devojaka u srpskom građanskom društvu u Ugarskoj početkom XIX. veka. (Szerk.: D. Medaković): *Sentandrejski zbornik*. Beograd, 1987, 193–195.
- 10 Mihailo Vitković: *Spomen Milice*. Narodna biblioteka 17. Pančevo, 1881, 3–4.
Sofija Beogradáról: Sziklay László: i. m. 232.
Mladen Leskovac: i. m. 36.
- 11 Mihailo Vitković: i. m. 4–5.
- 12 Vitkovics Mihály magyar és szerb írásai. Szerk.: Vujicsics D. Sztóján. Budapest, 1978, 26.
- 13 Szeli István: i. m. 124.
- 14 Mladen Leskovac: i. m. 40.
- 15 Szilágyi Márton: A Fanni hagyományai értelmezéséhez. *ItK* 1993/1. 70–72.
Kármán József: i. m. 46.
- 16 Mihailo Vitković: i. m. 48.
- 17 Mihailo Vitković: i. m. 48.
- 18 Mihailo Vitković: i. m. 49.
Kármán József: i. m. 47.
- 19 Szilágyi Márton: i. m. 77.
Kármán József: i. m. 54.

-
- 20 Mihailo Vitkovič: i. m. 57.
- 21 Kármán József: i. m. 15.
Fried István: Élet és irodalom a Fanni hagyományában. *Hagyomány és ismeretköz-
lés*. Salgótarján, 1988, 71–72.
- 22 Mihailo Vitkovič: i. m. 16–17.
- 23 Kármán József: i. m. 16.
- 24 Mihailo Vitkovič: i. m. 18. és 20.
- 25 Kármán József: i. m. 39.
- 26 Mihailo Vitkovič: i. m. 43.
- 27 Mihailo Vitkovič: i. m. 26.
- 28 Kármán József: i. m. 13.
- 29 Mihailo Vitkovič: i. m. 14.
- 30 Pjucovics Gábor: i. m. 331.
- 31 Kármán József: i. m. 27.
- 32 Mihailo Vitkovič: i. m. 29.
- 33 Mihailo Vitkovič: i. m. 34.
- 34 Mihailo Vitkovič: i. m. 42–43.
Kármán József: i. m. 41.
- 35 Mihailo Vitkovič: i. m. 41.
- 36 Kármán József: i. m. 32–33.
- 37 Mihailo Vitkovič: i. m. 33.
- 38 Kármán József: i. m. 51.
- 39 Mihailo Vitkovič: i. m. 51.
- 40 Mihailo Vitkovič: i. m. 53.
- 41 Kármán József: i. m. 30.
- 42 Mihailo Vitkovič: i. m. 32.
- 43 Mihailo Vitkovič: i. m. 61–63.
- 44 Kazinczy Ferenc: Bácsmezei gyötrelmei. (Szerk.: Szauder Mária): *Kazinczy Ferenc
művei I.* Magyar remekírók sorozat. Budapest, 1976, 141–144.
- 45 Szilágyi Márton: i. m. 70.
Kármán József: i. m. 5–6.
- 46 Szeli István: i. m. 124.
- 47 Mihailo Vitkovič: i. m. 9.
- 48 Kármán József: i. m. 57.
- 49 Mihailo Vitkovič: i. m. 60–61.

KÉT ÍRÓRÓL

EGY NÉMET ÍRÓ EMLÉKEZIK

Martin Walser védi gyermekkorát

V A R G A I S T V Á N

Az utóbbi időkben szenzációktól, hogy ne mondjam: botrányoktól, illetve: igazi értékektől mentes német könyvpiacra a múlt év folyamán egyetlen könyv megjelenése jelentett eseményt. Ez Martin Walser *Ein springender Brunnen* (Szökellő kút) című regénye volt. Elég hosszú ideig a legkelendőbb szépirodalmi művek jegyzékének élén állt, több kiadást is megért. Még Svájcban is számíthatott az olvasók érdeklődésére. Az érdeklődést pedig az váltotta ki, hogy a könyv a háború előtti éveket idézte fel, amikor születésben, kialakulásban, csúcspontján és zuhanásában volt az a Németország, amelyet egyértelműen a „rossz” Németországnak nevezhetünk. Martin Walser gyermek- és ifjúkora volt ez, hiszen 1927-ben született. Bevallása szerint nehezen szánta rá magát ezen regényének megírására, hosszú habozás előzte meg az alkotást, mert az ötletet vagy huszonöt éven át hordozta elméjében. Gondolom, nem a tartalom miatt tétovázott, hanem a közlés módja jelentett számára gondot. És nem utolsósorban talán az, hogy a felelevenített korról kapcsolatban állást kellett foglalnia. S mivel a sémákat, melyeket az elmúlt vagy hatvan év kialakított, nem akarta, úgy tűnik, elfogadni, újat kellett teremtenie. Olyat, amely merőben egyedi és hamisítatlanul csakis az ő, Martin Walser produktuma.

A termékeny alkotó – eddig írt tizennégy regényt, számos elbeszélést, esszét, színdarabot, tanulmányt és hangjátékot – szinte minden művében jómaga is „jelen” van. Tudniillik hőseibe „átmentette” életpasztyalátát. Legújabb regényében azonban egyértelműen Johann nevezetű gyermek- és ifjú hőse mögött ő áll. Az önéletrajzi elemre számitalan tény utal. Johann az író második keresztnéve, a történet Wasserburgban, az író szülőfalujában játszódik le, a főhős életútja megegyezik az íróéval, s vonatkozik ez a szüleiére is. De ugyanakkor a szerző nem választotta az én-formát, hanem mesélőként mintegy

egyszerre kívülről és belülről láttatja Johannt, bár az elmondandó képzettársításos megelevenítése bizonyos azonosulásra utal. Ez a belső forma Martin Walser „kedvenc” írásmódja. Más szóval: a *Szökellő kút* nem önéletrajzi regény, hanem olyan regény, amely merőben és egyedül csak szerzőjének életútjára támaszkodik. Különös bujkáló és játékos megoldás ez, valamilyenfajta távol-ságtartás céljából.

A regény három igen terjedelmes részből áll. Ezek címei: *Anya belép a pártba*, *A wasserburgi csoda* és a *Szüret*. A részek néhány fejezetre bomlanak. Az első rész egy 1932-ben, a második egy 1938-ban, a harmadik pedig egy, a háború befejezésekor lejátszódó esemény köré koncentrálódik. A szerző minden részben számára fontos és jellemző eseményt mutat be, s bár számos kitérővel időben hátra is mozog, mégis időrendi folyamatosság tapasztalható. A leghagyományosabb a történetmondás dolgában a harmadik rész. Martin Walser Johann tudatfolyamát kivetítve állandóan váltogatja az idősíkokat azzal, hogy a helyszínen szinte mindig Wasserburg a Boden-tó partján. Így például már az első oldalakon felidézi apja halálát, bár az a későbbiek folyamán még jó néhányszor felbukkan. Apjáról nagy szeretettel, anyjáról nagy tisztelettel számol be. Egyébként a művet nevezhetjük a német irodalmi hagyományokat szem előtt tartva fejlődési vagy nevelési regénynek is. Hiszen tanúi lehetünk Johann vilásképe, érzelmei és szexuális ösztönei kibontakozásának. A regény befejező részében nemcsak világháborús élményeiről számol be (ő is bevonul, bátyja Nyíregyházán halt meg német páncélosként, ott is temették el), hanem azt is szemlélteti, hogy ejti Johannt rabul egy egész életre az írott szöveg, a szépirodalom, az alkotás vágya. Mondhatjuk, hogy ez a jellemfejlődés teljes szélességében és mélységében kibontakozik előttünk, és – hála a szerző mesterségbeli és az évek folyamán immár tökéletesre csiszolt írástechnikájának –, megismerése nem kis élvezetet jelent. A magánszféra ilyen nagyfokú megjelenítése igen hiteles és ugyanakkor olvasmányos, és minden kétséget kizáróan nagyban hozzájárult a könyv népszerűségéhez.

De a német olvasót, s nemcsak őt, nemcsak az érdekli, hogyan alakult ki Johann vilásképe, hanem az, s elsősorban az, hogy milyennek látta ő az őt körülvevő világot, hogyan viszonyult hozzá és most, utólag, néhány évtized távlatából, milyen „ítéletet” hirdet felette. Martin Walser nagy óvatossággal és tárgyilagossgággal igyekszik erről írni. Olyannyira, hogy ítéletet nem is hirdet, azaz: a történelmet elfogadja olyannak, amilyen volt. A regény a fasizálódás korszakában kezdődik, amikor anyja belépett a náci pártba, méghozzá azért, hogy a barnaingesek az ő vendéglőjükben tartsák gyűléseiket. Az író ezzel nem akarja „felmenteni” anyját, hanem egyszerűen azt érzékelteti, hogy a náccal való menetelés a legkülönbözőbb okokból történt. Anyja esetében haszonlesésből. A gyakorlatias, a családot tulajdonképpen fenntartó anya

ellenpólusa az álmodozó, az üzleti ügyekben örökösen vesztes, idealista apa, aki azonban sohasem állt ki az új eszmék mellett vagy ellen. Johann legjobb barátja a helyi náci vezető fia, akit nemcsak szeret, hanem csodál is magabiztos fellépése miatt. A politikai események, a polgárok hallgatólagos jóváhagyásával vagy támogatásával, a diktatúra kialakulásához vezetnek, de Johann-nak erről nincs véleménye: ő éli dolgos, hétköznapi életét és a munka, az iskola, az első szerelmi próbálkozások töltik ki napjait.

Martin Walser természetesen tudatosan választotta ezt a belső formát. Rajta keresztül a következőket közli az olvasóval: hőszám gyerek, ifjú, akit nem érdekelnek a társadalmi események, tapasztalatai minimálisak, a hozzá érkező híreket elfogadja, de nem alakít ki róluk véleményt. Mert ha én, a hetvenegy éves író, ezt nem így ábrázolnám, hanem éleslátással ruháznám fel Johann-t, és elítélnék egy embertelen rendszert, akkor nem lennék hiteles. De ettől függetlenül a regényből kivehető szerzőjének viszonyulása a totalitárius náci világhoz. Természetesen elítéli, de ugyanakkor azt is közli velünk, hogy a fasizmus nem tört be a mikrovilág minden rétegébe. Így a gyerekek és a fiatalok élték a maguk életét. Az emberek akkor is éreztek, azaz szerettek, örültek, haragudtak, gyűlöltek, más szóval: a magánélet egyes szférái érintetlenek maradtak. Hiszen vannak még ma is olyan emberek, akik a diktatúra alatt jól érezték magukat a magánéletükben, sőt: ki merik mondani, hogy szerettek, mert akkor házasságok vagy gyerekük született. Van Martin Walsernek egy korábbi regénye, amelynek címe szinte egy az egyben átvihető erre. Ez pedig a *Die Verteidigung der Kindheit* (A gyermekkor védelmében). Mert a *Szökellő kút*ban az író kiáll gyermek- és ifjúkora mellett, amely még ma is szépnek tűnik emlékeiben, és ezt merészen ki is mondja attól függetlenül, hogy önkényuralom nehezedett a német emberekre. Johann nem volt áldozat, de nem volt tettes sem. Az író végeredményben minimális számú történelmi adatot von be regényébe, remekül érzékelteti viszont az eluralkodott közérzetet, méghozzá hihetetlen pontossággal és őszinteséggel. Erre utal egy Tagore-idézet a könyvben, amely szerint „Auch meine Seele ist ein springender Brunnen”, magyarul „Az én lelkem is egy szökellő kút”. Tehát a *Szökellő kút* a lélekből kiszökellő és papírra levetített fájdalmas és boldog gyermek- és ifjúkor.

Martin Walser életművéért a múlt évben a német könyvkereskedők díjában részesült, de nem ezért a regényéért. A díj átvételekor az író, aki már korábban is néhány alkalommal tett politikai jellegű kijelentéseket, azt mondta, hogy „Auschwitz a médiumokban fenyegető rutinná vált, és a német szégyen instrumentalizálódása jelenlegi célok érdekében”. Hozzátette, hogy „szégyenünk állandó mutogatását” már nem bírja tovább elviselni. Ezért a németországi Zsidótanács elnöke Ignatz Bubis az író-t „szellemi gyújtogatással” vádolta. Nyilvánvaló, hogy Martin Walser kifejezi azt, amit sok német gondol: kiala-

különb az új nemzeti érzés és a régi bűn állandó hangsúlyozása immár nyomasztó. Erről tanúskodnak a levelek, amelyek Martin Walsert támogatják. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy nemrég jelent meg Németországban egy amerikai történész munkája, amelynek végső megállapítása az, hogy a németek óriási többsége végeredményben kollaborált a náci rendszerrel valamilyen okból. Mert csak úgy kerülhetett sor arra, ami megtörtént. Ez ellen sok német hevesen tiltakozott. Martin Walser regénye nem egy kort vagy rendszert védelmez, hanem egy kisfiú élményvilágát, amely, bár sötét társadalomban alakult ki, számára mégiscsak egyszeri és szép volt. Csak remélhetjük, hogy a sok német olvasó, aki regényét elolvasta, épp ezért találta azt értékesnek.

HRABAL ÉLETE ÉS HALÁLA

Bohumil Hrabal 1997. február 3-án szabad akaratából távozott az élők sorából. Kórházban volt, magányosan és megtörve. Betegszobájának ablakán át kilépett az életből. Még ugyanazon évben megjelent Monika Zgustová *Fanyar gyümölcsök édenkertjében – Bohumil Hrabal élete és halála* című könyve, amely 1994 áprilisa és 1996 októbere között készült. A könyv szerzője, az elhunyt író műveinek ismerője és csodálója, illetve az írónak barátja, többek között ezen a módon akart emlékezni a cseh íróról. Természetesen könyve jóval több tiszteletadásnál. Kísérlet annak megmagyarázására, hogy ki is volt valójában Bohumil Hrabal, és hogyan értelmezhetőek művei mint az író életének függvényei.

Ha könyvét műfajilag igyekeznénk meghatározni, az némi nehézségekbe ütközne. Monika Zgustová könyve Bohumil Hrabalról nem tudományos munka. Már azért sem, mert hiányoznak belőle a pontos időpontok, egzakt tények, dokumentumok és tudományos vizsgálódási módszerek. A szerző alapjában véve egyetlen dologra támaszkodik könyvének írásakor: Bohumil Hrabal szövegeire. Ezek pedig művei és nyilatkozatai. Monika Zgustová könyvének írása folyamán igen szerénynek mutatkozik, hiszen könyvének java részét épp az említett Hrabal-szövegek teszik ki, jómaga szövege inkább valamilyenfajta kőtőanyagként szolgál csupán egy Hrabal-idézetekből álló óriási építmény felhúzásához. Ilyen szempontból nézve könyve egy óriáskollázs, amelynek keretein belül időrendi sorrendben elmondja Bohumil Hrabal életét. A tudományos hangot lírai-nosztalgikus-fájdalmas hang váltja fel, nagyon is érződik még a búcsúzás okozta seb sajtása. Az életrajz számtalan, mindössze néhány oldalas vagy akár soros fejezetből áll, mindegyiknek címe van és egy-egy témát tárgyal, amely az író adott és megidézett korszakára volt jellemző Monika Zgustová szerint. Az idézetekből álló óriáskollázst huszonhat fénykép teszi

teljessé. Mindezek segítségével kísérli meg megfejteni a legmélyebb titkot: ki is volt Bohumil Hrabal? A vállalkozás izgalmas azért is, mivel a szerző rendkívüli empátiával rendelkezik, és épp ezért közlési módja igencsak emlékeztet Hrabal stílusára. Vannak részletek, ahol a magyarázó szöveg szinte megkülönböztethetetlen az eredeti Hrabal-szövegtől. Az azonosulás nem véletlen, hanem egyértelműen tudatos. „Belülről” megírt életrajzzal van dolgunk. Ez pedig egyértelműen kizárja a tudományosság princípiumát.

Monika Zgustová értelmezésében Bohumil Hrabal esetében tanúi lehetünk az élet és életmű teljes egybefonódásának, azaz az író élete meghatározza életművét, de ugyanakkor az életmű is sokban befolyásolta életének alakulását. Az író könyvét áthatja az a törekvés, hogy megmagyarázza és példákon keresztül szemléltesse, milyen ember volt Bohumil Hrabal. Ennek a jellemrajznak a vetülete aztán az életmű. Ez az analitikus megközelítés már származásának megvilágosításával kezdődik, mivel úgy véli, „Hrabal creiben francia, magyar, tatár és avar vér kering-keveredik”. Az író Bohumil Hrabalt, attól függetlenül, hogy szokványéletet élt, szinte minden szempontból, s tegyük hozzá azonnal: joggal, rendkívüli embernek tartotta. Már származása miatt (törvénytelen gyerek volt) valamilyen kisebbrendűségi érzet bontakozott ki lelkében, hogy aztán élete végéig szégyenlős maradjon. Bohumil Hrabal egész életére, s erre az író remekül utal, egy rendkívül feszítő és nehezen elviselhető ellentmondás volt a jellemző: egyszerre volt aszociális és szociális lény. Valósággal kényszerítette magát arra, hogy szokványéletet éljen, olyan különböző hétköznapi munkahelyeken dolgozott, amelyeket tudatosan vállalt csak azért, hogy beilleszkedjék az egyszerű emberek társaságába, felismerve a megélt élet elsőbbségét a képzelet szülte étellel szemben. Ugyanakkor Bohumil Hrabal mélyen intellektuális lény is volt. Olvasottsága, és itt elsősorban filozófiai művekre kell gondolni, sok esetben egyenesen megdöbbenő volt. Nem találta a helyét a társadalomban, foglalkozásait gyakran változtatja. Töretlen viszont természetszeretete, vágyakozása az egyszerű és bensőséges örömök után. Vasutas egyenruhában mezítláb sétálgat a városban, arcát folyókból, patakokban mossa és hagyja, hogy a víz magától száradjon fel rajta. Közismert volt vonzalma az egyszerű emberek társasága iránt a kocsmákban. „És a kocsmába járás, az egyszerű emberekkel való iszogatás, a fülelés beszédükre élete végéig szokása maradt”, szögezi le a könyvében Monika Zgustová. Ugyanakkor nehezen találta fel magát az életben az „érvényesülést” illetően. Az iskolában osztályismétlő, nagy nehezen leérettségizik, hála apja közbenjárásának, és később hiába fejezi be a jogi egyetemet, diplomáját sohasem használja fel álláskereséskor. De mi volt az, ami életben tartotta, ami arra ösztönözte, hogy élje a maga különös, ellentmondásos, egyszerre hétköznapi és külön életét?

Monika Zgustová szerint több tényező éltette Bohumil Hrabalt, amelyek közül különös fontosságot tulajdonít a művészetnek. A szerző kihangsúlyozza, hogy a művészetről van szó, nem pedig csak az irodalomról. Tudniillik Bohumil Hrabalt a festészet szinte jobban befolyásolta, mint az írott szöveg. S bár az író szerint zenei ismeretei alapján véve nem voltak szélesek és mélyek, de amit megismert, mondjuk Mahler szimfóniái, az rendkívüli erővel hatott rá. Gyakran sírt muzsika hallgatása közben. Már kezdettől fogva nagy hatással voltak rá a szürrealisták, a modernek általában, a festészetben és irodalomban egyaránt. Első művei ezt a hatást szemléltetik, saját hangjától ekkor még igen távol volt. Nagyon lassú folyamat volt beépülése az irodalmi közéletbe, írásai tíz-húsz éven át asztalának fiókjában lapultak, gyakran átdolgozta őket keresve saját hangját. Monika Zgustová fedezteteti fel velünk igazán azt a körülményt, hogy Bohumil Hrabalban milyen alkotói erő, önbizalom és annak a tudata összpontosult, hogy igenis jó író, művei értékesek. A szerző tömören felvontatja azokat az írókat-alkotókat, akik kapcsolatban voltak Bohumil Hraballal, tanácsokkal látták el, és később igyekeztek útját egyengetni az elismerés felé vezető úton. De jóval nagyobb teret szentel ebből a szempontból azoknak az egyszerű embereknek, akik szóbeli megnyilatkozásai indítékul, sőt mintául szolgáltak az írónak. S ezen a területen természetesen az első helyen az az ember áll, aki a könyv burkolatának hátlapján egy rajzolt vásári repülőgépben ülve és palackból az italt egy tölcserbe öntve néz ránk, jobb oldalán unokaöccsével, aki szintén egy palackot szorongat a kezében. Ez az ember apjának a bátyja, Josef volt, akit mindenki Pepinnek nevezett. Az ő kifejezési módja, stílusa lett később a figyelő unokaöcs művei belső formájának alapja: az utánozhatatlan és világirodalmilag „védjegyzett” hrabali belső monológus, a hétköznapi beszéd spontaneitásának utolérhetetlen reprodukálása. Épp ezért Monika Zgustová következő megállapításai ezzel kapcsolatban minden szempontból helytállóak. „Pepin volt tehát Hrabal nevelője, szellemi atyja, később pedig múzsa, történeteiben volt valami a népi mese- és jövendőmondók költői mágiájából. Tőle tanult meg szemlélődni, mesélni, és főleg figyelmesen hallgatni. Mindig is vonzotta az olyan emberek társasága, mint amilyen Pepin bácsi volt, és ezeknek a beszédében filozófusokhoz, gondolkodókhoz és bölcselőkhez méltó gondolatokat fedezett fel. Pepin történetei vérévé váltak a fiúnak, feloldódtak-szétáradtak az ereiben, és szófolyamként hömpölyögtek vissza verseibe, elbeszéléseibe és regényeibe. Pepin bácsi közvetlenül vagy közvetve jelen van Hrabal egész életművében . . . És a fiú, ha csak belegondolt, hogy Pepin egyszer meg is halhat, rögtön sírva fakadt.”

Bohumil Hrabal nagy „odafigyelő” volt Monika Zgustová szerint. Úgy véli, „játszi könnyedséggel azonosul a beszélővel. Így lesz belőle másik, más, olyasvalami, ami rajta kívül van. Fényképezőgép lesz belőle, amely rögzít minden

egyek képet, jelenséget, amelyre a lencséje rászegeződik, magnószalaggá változik, amelyre felkerül minden, amit csak hall”. S ez egy olyan tulajdonság, jellemvonás, amely még a világirodalom tartományában sem lelhető fel gyakran. Bohumil Hrabal, s bár ezt a szerző nem mondja ki sehol sem egyértelműen, olyan hihetetlen fogékonysággal viszonyul az őt körülvevő valósághoz, hogy az gyakran már természetellenesnek tűnhet. Minden külső hatást megrendítő élményként fogad be, teljesen váratlanul és az átlagember számára megmagyarázhatatlan módon reagál hétköznapi dolgokra: örömeiben bőkezűen osztogat boldog-boldogtalannak, elbűjík az erdőben, vérvörösen hallgat vagy átmegy a másik szobába sírni. Mindezek ismeretében, hétköznapi szemmel nézve, Bohumil Hrabal a magánéletben igencsak „nehéz” ember lehetett, legtöbbször kiszámíthatatlan viselkedése miatt. Hiszen Monika Zgustová is többször utal arra, hogy rendkívül önfejtű, különösen öreg korában durván elutasító és részegeskedő volt. Az ital oldotta fel belső feszültségét, tette szociális lénné és kedvessé. Mellékesen szólva feleségének, akit egyébként bálványozott, nem lehetett túl jó élete mellette. Mindenesetre igyekezett férjét szocializálni, hol több, de inkább kevesebb sikerrel. Maga az író teljes mértékben tisztában volt viselkedésének gyakran elviselhetetlen és elfogadhatatlan voltával, utólag sokat bánkódott miatta. Hiszen mondjuk, igazi barátai sem voltak, jobban érezte magát a sörözőben idegen és egyszerű emberek társaságában. Közvetlen környezete számára minden valószerűség szerint szövegei nem voltak mindig kacagtatóak.

Monika Zgustová könyvében többször is kitér Bohumil Hrabal és a hatalom viszonyára. Megállapításai alapján talán arra a következtetésre juthatunk, hogy a hatalom egyszerűen nem tudott mit kezdeni írásaival. Jellemző, hogy első magyar lektorai fanyalagva vették kézbe könyveit, amikor tudomást szereztek arról, hogy szerzőjük munkásember, mert azt hitték, hogy a szocialista realizmus egy újabb, esztétikai értékeket illetően jelentéktelen képviselőjével állnak szemben. Természetesen aztán véleményük teljes mértékben megváltozott, és Bohumil Hrabal leglelkesebb olvasói talán épp a magyarok voltak, bár művei sok országban megjelentek. A kommunista kultúrpolitikusok kedvelték a munkásírókat, de az olyan „modernkedőket” és a kórusból kiválókat, mint Bohumil Hrabal volt, nem. Művei épp ezért nehezen jutottak el az olvasókhoz, akik viszont azonnal befogadták őket. Tudjuk, Csehszlovákia történetének volt egy időszaka, amikor a szabad értelmiségi alkotás lehetősége kitárulkozott, és ekkor Bohumil Hrabal művei sorozatban jelentek meg, elárasztották a hazai és külföldi elismerések, híressé vált, a külföldi újságírók elől már valósággal menekült. 1968 után apolitikus magatartása volt a hatalom szemében a szálka, ő pedig rettegett a hatalomtól, és még „beismerő” nyilatkozatot is tett, mintegy letéve a voksot a rendszer mellett, ami olvasói körében elkeseredett visszahan-

got váltott ki. A bársonyos forradalom idején már kissé neveltségesen viselkedett a nyilvánosság előtt, de még akkor is együtt érzett a megalázottakkal. 1993-ban a legrangosabb cseh irodalmi díjat, a Jaroslav Seifert-díjat kapja meg. Az összeg felét Boszniába küldte, „mert amikor hull a hó, ők nagyobb szükségeet szenvednek, mint mi”.

Monika Zgustová könyvében teljes mértékben hű maradt könyvének címéhez. *A Fanyar gyümölcsök édenkertjében* életrajz, azaz Bohumil Hrabal életútját mondja el. Halálának egyetlen fejezetet szentel (*Az utolsó napok*), és 1997. február 6-án íródott annak hatása alatt, hogy Bohumil Hrabal kilépett az életből. A kollázszerűen megírt életrajz eltér a szokásos életrajzoktól, hrabali módon igyekszik Hrabalról szólni. Ki kell hangsúlyozni, hogy a könyv teljes megértéséhez és élvezetéhez az olvasónak ismernie kell az író legfontosabb műveit. Ezen túl a szerző sokszor támaszkodott Bohumil Hrabal nyilatkozataira. Tudniillik az író, miután felfedezték, gyakran adott nyilatkozatokat, amelyekben nemcsak műveiről, hanem magáról is beszélt. Ezekben a nyilatkozatokban is tanúi lehetünk az életút és életmű szoros egybefonódásának, egybeolvadásának. Monika Zgustová végeredményben új tényt vagy mozzanatot nem vonultat fel könyvében, ismert dolgok ezek azok számára, akik már több évtizede követik az író pályáját és a személyével kapcsolatos eseményeket, de újrendezésében mégis újszerűnek hatnak. Igaz, másvalaki ugyanazon tényeket más elrendezésben csoportosítva talán más következtetésekhez jutna. Az életrajz tömör, olvasható, befogadása nem jelent nehézséget. Külön fel kell hívni a figyelmet nyelvezetére, amely a filozofikus és böcselkedő mozzanatok boncolgatásakor is igyekszik világos és közérthető lenni. Így aztán könyve, bár nem tudományos munka, tartalmazza a lényegét Bohumil Hrabal életéről. Talán túl lírai, biztos azért, mert szeretetből íródott, de mégsem elfogult. Az író büszkén állíthatja, hogy könyvében sikerült tárgyilagosnak maradnia. Távol áll tőle bármilyen eszményítés, még hozzá épp azért, mert sikerült neki, és ez könyvének tagadhatatlanul legnagyobb erénye, Bohumil Hrabalt, az embert teljességében bemutatnia. Értelmezésében az író hihetetlenül komplex egyéniség volt. Monika Zgustová igyekezett minél többet szemléltetni ebből az összetettségéből. Értelmezésében az író egyszerre volt átlagos és különc, bátor és gyáva, megértő és elutasító, komor és derűs, azaz olyan, mint a többi ember. Ilyen volt századunk egyik legnagyobb írója, ilyen volt élete.

VELÜNK ÉLŐ ÁLLATOK

G U E L M I N O J Á N O S

Növénytermesztéssel és állattartással foglalkozó őseink már helyhez kötődtek, tartósabb anyagokból építkeztek, így az eddigi természetes környezetekben – településekből álló – művi környezetek jöttek létre. A háztartásokban felhalmozott termés, élelmiszer és takarmány, valamint az építmények nyújtotta élőhelyi lehetőségek felkeltették egyes állatok érdeklődését, s amelyek tűrőképessége elviselte a szokatlan nyüzsgést, zajt és szagokat, azok emberközelbe költöztek. Utóbb már alkalmazkodtak a civilizáció és az urbanizálódás következményeihez is. Ugyanakkor egyes rokon fajok továbbra is elkerülik a településeket. Jól példázza ezt Petőfi két verse: *A kutyák dala* és *A farkasok dala* – függetlenül attól, hogy nem biológiai ihletésűek.

Régóta kutatom Zenta és környékének élővilágát, s észleléseim szerint a városban és a falvakban – vagyis a beépített területeken – több mint negyven gerinces állatfaj él (a háziállatokkal együtt), míg a gerinctelenek száma ennek kb. ötszöröse. Közülük sok állandó, mások ősszel vonulók, néhány faj pedig rendszeres téli vendég. A népi nevekben nem ritka a házi, városi, kerti, raktári (pl. házi légy), az összetett nevek előtagjaként pedig a padlás, pince, kamra, istálló, ruha, liszt (pl. lisztbogár). Nevük alapján ezek az állatok úgymond „polgári jogot” szereztek a településeken.

Annak ellenére, hogy ez a tanulmányvázlat főleg az állatokat említi, valójában az állatok, a települések, a lakásviszonyok és az emberek közötti kölcsönkapcsolatokra utal, részben az időbeli változások tükrében. Ismereteim szerint a települések élővilágának átfogó tanulmányozására közel sem fordítunk annyi figyelmet, mint például a mocsarak vagy a rétek életközösségének megismerésére. Helyes volna-e, ha ez értékrendet is jelentene?

Vidékünkön, de valószínű, hogy más településeken is, a gerinces állatok jelentősebb részét a madarak alkotják, kezdjük hát velük.

Nincs olyan településünk, ahol télen-nyáron ne kotnyeleskedne a ma már kozmopolita házi veréb. Hevenyészett fészket többnyire eresz alatt építi, főleg olyan környezetben, ahol táplálékot is talál. Emberi szemmel nézve, az újvidéki autóbusz-pályaudvar peronján mindig sok az érkező vagy induló autóbusz, szennyezett a levegő, rengeteg az ember. Hát nem riasztó egy madár számára? Verébszemmel: sok az élelmiszert árusító bódé, és sok a szemetelő, morzsát szóró utas. A többivel meg ugyan ki törődik?!

A legközelebbi verébrokon – a mezei veréb – viszont még a települések széléig is alig-alig merészkedik.

Gyakori fészkelő, de vonuló madarunk a füstifecske. Latin neve (*Hirundo rustica*) falusi jellegre utal. Szerb neve is: seoska lasta. Április elején érkezik, és felül nyitott sárfészket eresz alatt (de mindig az udvari oldalon), istállóban vagy kapualjak mennyezete alatt építi; vagyis mindig olyan helyen, ahol fedél van a fészek felett. Nem fészkel csoportosan, de az ember iránti bizalma néha szinte határtalan. Ezt az alábbi történet is példázza.

Másfél évtizeddel ezelőtt egykori tanítványom, Papp Péter meghívott hozzájuk azzal, hogy lenne mutattnivalója. Felkerestem őket, s elmondták, hogy kétszoba-konyhás végházukon kisebb átalakítást végeztek, mert korábban csak az udvar végében levő konyhaajtón át lehetett bejutni a házba. Ezért 1982 júniusában úgy döntöttek, hogy egy udvarra nyíló belépőt rekesztenek el a nappali szoba megrövidítésével. Kirámolták a bútort a faskamrába, és megkezdtek az építés előkészületeit, de... megérkezett a már korábban megrendelt több tonna szén. Mit tehettek mást, behordták az üres szobába, és az építkezést elhalasztották. A szobaablakok felső szárnyát nyitva hagyták, hadd száradjon a tűzrevaló.

Pár nap múltán azt látták, hogy egy fecskepár sarat hord a szoba mennyezetéről leszerelt csillár tartókampanyára és az elszigetelt huzalvégekre. „Na, erre ráesünk” – mondták mosolyogva, nem sejtve a következményeket.

A füstifecskék megépítették a fészket, és felneveltek benne öt fiókát, majd nyáraton elvonultak.

A tél folyamán elfogyott a szén, s amint az idő egy kissé felengedett, Péter nekifogott a nappali szobát lerövidítő falazásba. Április elején megérkeztek a fecskeszülők, és elfoglalták a fészket. Rá se hederítve a tőlük karnyújtásnyira falazó emberre, megint kiköltöttek öt fiókát. Jött az addig ismeretlen piktor, meszelt, festett, a fecskeszülők etették a mindig éhes fiókákat. Megépült a belépő, Péter és Franciska visszahordták a bútorokat, a megrövidített szoba új közepére új csillárt akasztottak, és rendeltetésszerűen használták a nappali szobájukat azzal a kis különbséggel, hogy az egyik ablak felső szárnyát állan-

dóan nyitva tartották. A bútorokat, a szőnyeget és a csillárt pedig régi lepedőkkel letakarták, mert a benn éjszakázó immár hét fecske nem volt szobatiszta.

Miután a fiókák önállósultak, és elhagyták a „szülői házat”, az „öregek” újabb költésbe kezdtek. Péter ekkor már a fészek alá is rögzített egy tálcát, mert az apró fészeklakó fiókák nem piszkítottak a fészekbe, csak mellé. Így felneveledett a harmadik szobai nemzedék is, majd nyárutón ismét elvonult a fecskesalád. A háziak fellélegeztek, takarítottak, leszedték a bútortakarót, és végre zavartalanul használhatták a szobájukat . . . tavaszig. Mert áprilisban megérkeztek a fecskék, és megkezdődött a negyedik nemzedék felnevelése. Ekkor azonban megroggyant a fészek, de az ezermester Péter visszaerősítette. Ismét kirepült öt fióka, de a fecskeszülők nem bíztak meg a házigazda fészekjavító munkájában, és úgy döntöttek, hogy az ötödik szobai nemzedék számára új fészket építenek. Hol is, hol is? – tanakodtak, majd úgy döntöttek, hogy az újságpapírral letakart új csilláron, a szoba közepén. Na, bumm! Amikor ott jártam, már ez az ötödik nemzedék is erősen tollasodott. Még sikerült lefényképeznem az etető szülőt. Nyárutón elvonulás, takarítás, nyugalmas szoba-használat, de ismét csak áprilisig, mert akkor újra megjöttek a fecskék, és a

csillárra épített fészekben kiköltötték, majd kiröptették a hatodik szobai nemzedéket is. És ki tudja, meddig tartott volna ez az albérlet, ha a hatodik nemzedék egyik kislecskéjének nem lett volna valami szemhibája. Ez a fecske mindig eltévesztette a nyitott ablakot, nekirepült az üvegnek, leesett, vergődött, és megriaszította a többieket is. Ezért egy júniusi napon az egész család elhagyta Pappék szobáját.

Nos, mi a csodálatosabb: a fecskék urbanizálódása és az ember iránti bizalma, vagy a Papp házaspár végtelen türelme és madárszeretete?

A füstifecske testvérfaja a molnárfecske (*Delichon urbica*), vagyis városi fecske, ahogy a szerbek is nevezik (*gradska lasta*). Zentán az 1960-as években szaporodott el, amikor a Tisza partján sorra épültek a négyemeletes, erkélyekkel teletüzdelt társasházak. A molnárfecskék erkélyeken, erkélyek alatt építették zárt fészüket, melyen csak egy kis lukat hagytak. Ezek társasan fészkelnek, majdnem úgy, mint a partifecskék, és főleg az utcai oldalon. Később új városnegyed épült a folyó feltöltött partján, és a fecskék zöme odaköltözött. Ott viszont már nekibátorodtak a folyó menti erdő odvas fűzfáiban költő seregélyek is, és befészkeltek magukat a fürdőszobák közös szellőztetőaknájába. Ezek is elindultak a városiasodás útján!

Védett, fészkelő és vonuló nagy madarunk a fehér gólya is. Hatalmas fészket előszeretettel építi háztetőre, kéményre, magas szalmakazalra. Ki tudja, miért kötődik a településhez, mikor ott nem talál táplálékot. Néha kilométerekre repül, hogy vizek szélén vagy nedves réten élelmet találjon. Immár nemcsak az ember közelségét viseli el, hanem tavaszi szántáskor nyomon követi az ekét vontató, dübörgő, bűdös gázokat köpködő traktort, s mohón kapkodja a kiforgatott kövér pajorokat, bábokat, egérfiókákat.

Legközelebbi rokona – a fekete gólya – szinte rejtett életet él. Településtől távol, vízközelben, magas fákon fészkel.

Tíz évvel ezelőtt neves ornitológusok is azt állították, hogy Zentán és környékén biztosan nem költ a házi rozsdafarkú. Ennek ellenére néhány pár már akkor is költött Zentán. Azóta egyes kapualjából már elúzték a fészkelő füstifecskéket, mert éppen ott akartak költeni. Ma már áttelelő példányokat is látni a falakra felfutó vadszőlő indáin, mert az apró, kék bogyókat igen kedvelik. Rokonuk, a kerti rozsdafarkú viszont inkább a fűzfaerdőben költ.

Középületek kevésbé háborgatott padlásán tömegesen költ a parlagi galamb (városi galamb), zentaiasan vadócgalamb. Néhány pár még a tiszai vashíd tartószerkezetének zugaiban is költ. Nem zavarja őket a hídon éjjel-nappal dübörgő vonatok és más gépjárművek sokasága, pedig terhük alatt leng, remeg a híd.

Velencében már komoly gondokat okoz a mérhetetlenül elszaporodott városi galambok problémája. A gond azonban az embereké.

Közeli rokona – az örvös galamb – vidékünkön ritka fészkelő, vonuló. A hullámtéri füzes erdő magas fáin költ.

Kisebb, csendes padlásokon tanyázik a kuvik. A babonás nép üldözi ezt a kis termetű, rácsálóírtó baglyot, mert halált hozó madárnak tartja. Pedig szegénynek annyi köze sincs a halálhoz, mint a gólyának a gyermekáldáshoz.

Templomtornyok gyakori lakója a többi baglyoktól külön családba tartozó szép gyöngybagoly. Földön fészkel, és elviseli a harangzúgást, a nagyobb tornyokban a toronyóra gyakori, hangos ütését.

A legmagasabb épületek eresze alatt vagy réseiben költ a hozzánk csak májusban érkező, gyors röptű sarlós fecske. Az apró csőrű rovarpusztító hangosan vijjogva száguld a levegőben. Zentán csak a Tisza-parti volt gőzmalom romos épületén és egy magas irodaház tetőzete alatt költ.

A kertekben és az utcák fái fészkelő madarak közül említhető a vidékünkön csak az 1930-as évek óta terjedő balkáni gerle. A megritkult akácfákon a szintén csak az 1930-as években jelentkezett halvány gezc. Vadgesztenyefákon (bokrétafa) a soksínű tengelice (stiglic), majd néhány kisposzáta és csicsörke.

Zord teleken tömegesen látogatnak hozzánk az északabbi nyírfaerdők és fenyvesek lakói, mert itt még találnak cleséget. Amióta Zentán és környékén nyírfákat is ültetnek, egyes utcákban, udvarokban sok erdei fülesbagoly tanyázik. A múzeum udvarában némelyik nyírfán harmincnál több szunyókáló erdei fülesbaglyot is számláltunk már. A fák alatt felhalmozódó köpeteiből – éppúgy mint a templomtornyokból gyűjtött gyöngybagoly köpeteiből – sikerült kimutatni, hogy ezek fő tápláléka a mezsei pocok és a gözü egér, de kisebb számban még kilenc cickány- és egérfaj egyedei is szerepelnek a zsákmányállatkák sorában.

Az utcákon, tereken ültetett nagy ostorfák (Celtis) vékony húsú csonthéjas termései nagyon vonzóak a fenyőrigók százas rajai és a ritkább szőlőrigók számára.

Télen sok más faj is belátogat a városba (búbos pacsirta, széncinege stb.), de további részletekkel már nem untatom a tisztelt olvasót.

Az emlősállatok közül hivatlanul települ be (főleg a földműves háztartásokba) a házi egér itteni alfaja – a gözü egér, míg az udvarban álló szalmakazlak alatt gyakran tanyázik az egérnél is kisebb keleti cickány. Kertben, utcai pázsitban turkál a vakondok, az udvarokban pedig főleg éjszaka kóborol – a kutyák nagy bosszúságára – a hasznos, rovaréví sün.

Raktárak, gabonatórolók, szennycsatornák és szeméttárolók környékén nem ritka a veszélyes betegségeket terjesztő vándorpatkány. Irtása intézményesített.

A városiasodás érdekes példája a kései denevér is. Sokáig laktunk egy Tisza-parti emeletes társasházban. Egyszer az egyik szomszédasszony felrohant hoz-

zánk, és mint biológust arra kért, hogy menjek le a lakásukba, és fogjak meg egy „ekkorá denevért” mondta, és kitárta két karját amennyire csak tehette. Ezek szerint a denevér szárnyainak fesztávolsága legalább 170 cm lehetett volna, de csak 35 cm volt. Megfogtam a riadt kis rovarévót, elvittem a város másik végébe, és elengedtem. Mire hazaértem, ő már a régi helyén, az ablak-redőny tokjában szundikált. Az történt ugyanis, hogy a délre néző ablak tokjába betelepedett a denevér, a redőny lehúzásakor pedig berántották őt a szobába. Miután meggyőztük a szomszédasszonyt, hogy a denevér nem bánt, azóta óvatosabban húzza le a redőnyt, és szent a béke, noha a Deni néha vendéget is fogad.

Kis fajszerű kétéltűink közül kertjeinkben néha felhangzik a zöld levelibéka éles hangú brekegése, de kertben, utcán gyakori a csendes, rovarokra vadászó zöld varangy is.

Háziállataink nem önszántukból települtek emberközeli (ez alól esetleg a kutya kivétel), de a fajok, fajták és a mennyiségi viszonyok, valamint a külső és belső élősködők miatt ezek fontos tagjai a települések életközösségének.

A háziszárnyasok (tyúk, gyöngytyúk, kacska, lúd, pulyka, galamb) még sok háztartásban megtalálhatók, de számuk csökkenő, mert a szakosított termelők vagy üzemek ma már a baromfit konyhakészen kínálják, a galamb pedig mindinkább sport- és hobbi célokat szolgál.

Az emlős háziállatok közül ma már hiányzik a házi bivaly, amelyből még az 1942-es összeírásokról 98 példányt jegyeztek a zentai község területén. Nagyon ritka lett a szamár is, pedig gyermekkorom emlékeiben (1920-as évek) élénken él a községi villanytelep utcai vezetékének javítását, karbantartását végző szerelők számárfogata éppúgy, mint a katonai helyőrség „gépesítését” képező öszvérek hada. Akkortájt, de még az 1950-es években is lovak vontatták a tűzoltókocsikat, a mentőkocsit, a szállító „stráfkocsikat”, a fiákerokat, szekeket, szánkókat. Azóta sokat változott az élet! A lovak száma a tizedére csökkent. A juhokat, a sertéseket és a szarvasmarhát jórészt farmokon tenyésztik. Kecské és nyúl mindig kevés volt ezen a vidéken, a hódpatkány (nutria) pedig csak rövid életű kísérleti tenyésztésként szerepelt, s ma már nemigen látható.

Külön csoportba tartozik a kutya és a macska. A házőrző kutya és az egerésző macska helyét mindinkább a fajokban gazdag hobbiebek és a szobacikák foglalják el. Számuk viszont gyarapszik.

Településeinken még ezeken kívül sok hobbiaállat él (díszmadarak, kis- emlősök, ékszerteknős, akvárium hal stb.), de ezekről csak ennyit.

Mind a háziállatoknak, mind a hivatlanul betelepülőeknek, de az embernek is vannak fajlagos külső és belső élősködői. Közülük számos faj két- vagy többgazdás lehet. Sajnos, ezekkel is együtt élünk, néha a legszorosabb érte-

lebenben. Az egyszerűség kedvéért nem részletezve fajonként, gyakori külső élősködők a bolhák, a vérszívó tetvek, a tollrágó és a szórrágó tetvek meg atkák, valamint a bagócsok. Sok tetű, atka, kullancs gyűlhet össze a madarak és az egerek fészkeiben is.

A belső élősködők között sok az egysejtű állatka, viszont ma már ritka a májmétely, a galandféreg, de a bélgiliszta (orsógiliszta) is főleg csak a sertésekben gyakoribb.

Az ember sajátos élősködői: az emberbolha (sertéseken is szív), a rühatka, a kisiskolásoknál még néha jelentkező fejtetű, míg a ruhatetű és a lapos tetű már a klórtartalmú kontaktmérgek (DDT stb.) használata következtében eltűnően van. A gyermekknél még néha jelentkezik a hegyes farkú bélgiliszta.

A lakásokból még nem vezett ki teljesen az egykor igen gyakori ágyi poloska. Régebben főleg a szállodákban, de a magánlakásokban is tömeges volt. Pénzes A. *Budapest élővilága* (1942) című könyvének 163. oldalán a következők olvashatók: „... fővárosunkban, akárcsak a nyugati nagyvárosokban, a lakások 75%-a poloskás... a fővárosban kb. 80 poloskairtó vállalat van...” Ez még közelmúlt!

A vizekhez közeli települések lakóit sokat zaklatja nyáron a gyötrő szúnyogok tömege. A főleg madarak vérét szívó dalos szúnyog is néha ráfanyalodik az emberre, míg rokon faja, a városi szúnyog még ősszel, télen is tevékeny lakásban, munkacsarnokokban egyaránt. Az ilyen vérszívókhoz sorolhatjuk még a bögölyöket, a szuronyos istállólegyet, a fecske-kullancslegyet meg a kis denevérlegyet, de a háziméhen élősködő méhtetűlegyet és atkákat is.

A lakásokba hívatlanul betelepült kártevő állatkák száma még ma is nagyon magas. Emlékszünk-e elődeink naftalinszagú téli ruháira? Szekrényeinkben manapság is rágnak a molyok lárvái. Ma sem ritka a ruhamoly, a szűcsmoly, néhol a kárpitosmoly, kamrában a kamramoly, a készletmoly, a lisztmoly és az aszalványmoly. Babbal, borsóval magunk hurcoljuk be a zsiszikeket. A konyha melege kedvez a legújabb „albérlőnk”, a kis sárga fáraóhangya megjelenésének, valamint a betegségeket is terjesztő konyhai csótánynak (svábbogár) és kisebb rokonának, a német csótánynak (muszkacsótány), a fürdőszobában pedig jól érzi magát a jámbor ezüstös ősovar (cukroska). Fabútorokban járatokat rágnak az apró álszúk és kopogóbogarak. Jelenlétüket a járatból kihulló sárga faliszot és a percegő hang is elárulja. Az emberck azt mondják: rág a szű. Nos, a feldolgozott fában nincs szű (de van más). Régi könyvekben, felhalmozott újságokban parányi könyvtetű és könyvskorpió él, kárpitozott bútorokban és egyes szőnyegekben még néha található portetű.

A konyha és a készülő étel vonzza a legyeket. Leggyakoribb a közismert házi légy, a lámpák körül táncoló, de embert kerülő kis házi légy, a hús szagára

berepülő húslégy és a kék dongólégy, a romló gyümölcsön megjelenő gyümölcslégy (muslica).

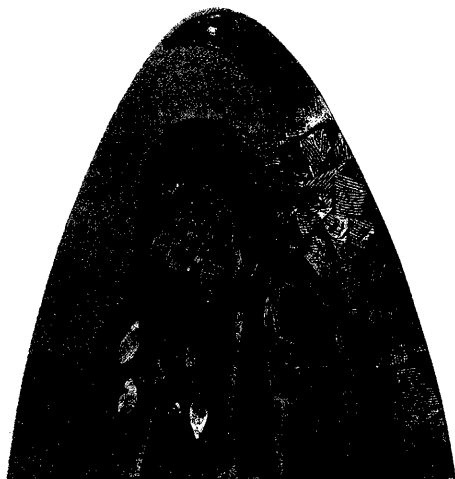
Pincében gyakori a pinceszka és a pince-meztelencsiga, fáskamrában a fekete, dülleszkedő bűzbogár (büdösbogár).

A trágyadomb, a szemét, az udvar mélyén álló árnyékszék az egyes holyvák, apró ganéjbogarak, de főleg a legyek valóságos bölcsődéje. Gyakori a trágyalégy, a kerítéslégy, a tehenek orrán, szemén nyalakodó tanyai légy.

Padlásokon gyakori a házi zugpók, de a szobákba is betéved a fali kaszaspók. Magas házak sima falán néhol tömegesen látni kis szürke pamacsokat. Ezek a városi hamvaspók kis hálói, melyekre ráakódott a por és a korom.

Télutón a napsütötte falakon megjelennek az áttelelő legyek (pl. a poros hátú gilisztalégy), a házfalak és kerítések tövében a vörös és fekete mintás verőköltő bodobácsok, majd a pázsitban nyíló gyermekláncfű (pongyola pity-pang) virágzatán szorgoskodó, apró pity-pang-bányász-méhek. És sorolhatnánk még a kiskertek és az utcai fák kártevőit vagy a nagyobb virágokat látogató poszméheket, az esti lámpafényre gyülekező kis bagolylepkéket és apró rovarokat, avagy az ősszel az ablakkeretek mögé, néha a lakásba is bebújó bűzös, majdnem körömnnyi bencepoloskát, a hasznos fátyolkákat stb.

Ezek mind-mind (és még sokan mások) velünk élnek, a települések élővilágának, életközösségének tagjai. Sokaságuk megdöbbentő!

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÖNÉLETRAJZ TÖRTÉNELMI KERETBEN

Varga Zoltán: *Bábel árnyékában*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999

Varga Zoltán *Bábel árnyékában* című műve prózai kisműfajok egymásutánjából egy-egy szerkezetű komponált – bonyolult szövegvilágot alkotó – önéletrajzi ihletettséggű regény. A nem kifejezetten szépirodalmi jellegű műfajok (mint amilyen a politikai tárgyú esszé és jellemrajz, a kultúrszociológiai, illetve csoportpszichológiai tanulmány, valamint a riport) jelenléte nemcsak egy, a mű hitelét, sőt, dokumentatív jellegét fokozó eljárásként identifikálódik világában, hanem szükségyszerű momentumként, következményként is. Az adott tér és az idő behatárolta magánmitológia determináltságát hangsúlyozzák, azt, ahogy itt a személyes vallomás, az önéletrajz sem függetleníti a társadalomtörténeti háttértől: az „önarcképtöredékek” – miként az író határozza meg prózája mibenlétét – „történelemmel” ötvöződnek, azaz az emlékezés hangulatát az értekezés hangvétele váltja fel. Így lesz Varga Zoltán emlékező prózája egyúttal a későbbiekben végképp fejlődésképtelennek minősülő társadalmi rendszer e térségben történő kibontakozásának és alakulásának természetrajza is.

A mű önéletrajzi rétegeinek időbeli határait a világra eszmélkedés első határozott momentumai, illetve a felnőttkorba fordulás ideje képezik. Varga Zoltán magántörténetében az első időpont betegsége nyilvánvalóvá válásának mozzanatával (meghatározása szerint: a „megbénulás” idejével) esik egybe, míg a másik szélső pont a felnőttkor küszöbét (ha kifejezéstárában keresünk ehhez is meghatározást, akkor az „elmagányosodás” fogalmát kell alkalmaznunk) jelenti. A memoárfíró tehát személyes élettörténetének mintegy két évtizedére építkezve nyit kilátást a térségben zajló – a későbbiekben majd – történelminek minősülő csemények és változások előzményeket és következményeket egybeolvasztó okrendszerére. A mű térbeli koordinátáit ugyanakkor Bánát – az adott időszakban olykor „libikokaszervein” billegő – határai alkotják: benne Kikinda nyelvében és kultúrájában is vegyes közege.

A világot és jelenségeit „befogó” látószög mibenlétét, amely a regény elbeszélői pozícióját is meghatározza, ugyancsak a személyes lét történéseivel, a kétszeres „kiszorultság” élményével magyarázhatjuk. A világra eszmélkedő gyermek ugyanis mind fizikai, mind szellemi értelemben perifériára szorul: betegsége tolókcocsiba, nyelvre épülő nemzetudata a kisebbség léthelyzetébe kényszeríti. Varga Zoltán regényében egy tolókcocsi halad végig a helyszíneken és a – más művekből ismert – gördülő kameramozgást és objektívet itt a mindenre érzékeny, élénken reagáló gyermeki tudat helyettesíti. S talán

épp ez különleges helyzet, a kiszorultságból eredő frusztráltság teszi e látást különösen élessé. A szem befogta látványt a belső látás mélyperspektívája gazdagítja; formálja még tisztábban kivehetővé alakzatait és összefüggéseit. „Mit énekeled ezt a magyar nótát, te szerb?” – hangzik a regény első mondata, amely azonnal arra az ambivalenciára irányítja figyelmünket, amely főhősének és szereplőinek életét áthatja, hiszen a kérdéses mondat egy pesti gyermekkórházban hangzik el, hogy a vegyes nyelvű Bánátban nemzeti hovatartozásuknak sokszor épp ellenkezője (tehát magyar anyanyelvük) miatt kerüljenek hátrányos helyzetbe.

A szellemi otthontalanság élményét Varga önéletrajzi regényében a tényleges otthontalanság (a „ház nélküliség”) hátrányai, problémái fokozzák. A család lakhelyének változásai, új házba költözködéseinek időpontja sajátosan összefügg a szélesebb társadalmi szintereken zajló eseményekkel, egy ország és egy társadalmi rend változásaival, metamorfózisaival. A világban történeteket egyéni módon értelmező – az őt körülvevő bábeli zűrzavarban rendet és értelmet kereső – gyermek életének helyszíneire tehát különböző történelmi súlyú változások kapcsolódnak: hatalomváltások, határmódosulások (ambivalens értelmű, a helyzettől függően eltérő mód értékelt), megszállások és felszabadulások, lakosságcsere, egy új társadalmi értékrend konstituálódása majd devalválódása etc. A „libikókaátbilenést”, amit aztán „felszabadulás”-ként írnak be a „történelem anyakönyvébe”, gyógykezeléséből kifolyólag Zentán éli meg, egy német cserzővarga házába történő beköltözködésük a német nemzetiségű lakosság kényszerű vagy önkéntes távozása után következhet be, a kényszerű társbérlet az „újféle honfoglalók” érkezését jelzi, a Winter-házhoz a beszolgáltatás emléke, a különböző társadalmi rétegek közötti viszony „kiélelmedése” kapcsolódik, első otthonukba, a kertészlakba való visszakerülésük pedig társadalmi enyhüléseket érzékeltet. Mindezekhez az eseményekhez kapcsolódik a mai, emlékező és az emlékeket újraértelmező elbeszélő ténykedése, aki a gyermekkorban regisztrált történések alapján írja meg és építi a regényfolyamba értekezéseit, egy-egy jelenséghez kapcsolódó esszéjét, elemzését, tanulmányát. Így olvashatunk az önéletrajzba ékelődve politikai esszét a hatalom struktúrájáról, csoportpszichológiai tanulmányt a délszláv népek magatartásmintáiról, jellemrajzot Tito személyiségéről, riportot egy kisváros művelődési életéről, elemzést a társadalom szociológiai rétegezettségének átalakulásáról vagy az asszimiláció tendenciáiról.

A *Bábel árnyékában* azonban nemcsak az emlékirat, illetve a szociológiai tanulmány karakterjegyeit viseli magán, hanem családregény is. Betekintést nyerünk egy bánáti magyar család életének a vidékre jellemző körülmények meghatározta alakulásába, megismerjük törekvéseiket és küzdelmeiket, konfliktusait, érzéseiket, félelmeiket és szorongásaikat. Az író nagyszerű portrékat fest nemcsak közvetlen családtagjairól, így apáról, anyáról és Ómamáról, de barátairól és ismerőseikről is, miáltal valóságos kis tablóját rajzolja meg számunkra annak a kisvárosi közösségnek, amelyben a gyermekora telt, s amelynek jellegzetes alakjai nem függetleníthetők átfogóbb társadalmi tendenciáktól, történésektől; vesztes-nyertes csatáikat vívják identitásuk, egzisztenciájuk megvédelme vagy megeremtelése érdekében: legyőzöttek vagy győztesek, „vonalon vannak” vagy nemkívánatos elemek, helyezkedők vagy lecsúszottak, üldözők vagy üldözöttek. De ez az a közeg, amely bizonyos mértékben meghatározta Varga Zoltán szellemi tudatosodásának, identitása érlelődésének, valójában íróvá válásának folyamatát is. E sajátos „kis” világról festett képek jelentik azokat a „töredékek”-et, amelyek az írói önarcképet teljesítik ki előttünk, s amelyek egyúttal a „történelmet” is megidézik a regényben. Varga Zoltán

Bábel árnyékában című műve tehát bizonyos tekintetben még a művészregény karakterjegyeit is felveti. Sokféle műfaji irányultsága ellenére sem tekinthető azonban megszerkesztetlen vagy egyvelegként megnyilatkozó alkotásnak. A szerző „töredékek”-ről tesz említést műve alcímében. Tehát a töredékek nagyszerű „megkomponálására” kell felhívunk a figyelmet, ha a *Bábel árnyékában* szövegvilágáról beszélünk.

BENCE Erika

TEMERINI JOBBÁGYSORSOK LETŰNT SZÁZADOK VIHARAIBAN

Ökrész Károly: *Míg Temerinbe' Magyar szántani fog...* Fejezetek egy község múltjából. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999

Mostoha idők közepette került az olvasó elé Ökrész Károlynak, a szorgalmas temerini helytörténésznek alapos, és minden bizonnyal hosszan tartó „békebeli” kutatásairól tanúskodó helyismereti kötete. A közel háromszáz oldalas munka, amely a Forum Könyvkiadó gondozásában és a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával látott napvilágot, tizennégy fejezetben taglalja Temerin múltjának és népéletének fontosabb eseményeit, az 1332–37. évi pápai dézsmalajstromtól (a helység első említésétől) kezdve a Bach-korszak végéig.

E kötet a szerző szerint nem minősíthető monográfiának, csak „jó forrásnak” egy megírásra váró monográfiához, nyilván ezért is pontosítja a kötet alcíme, hogy a közölt írások voltaképpen „fejezetek egy község múltjából”. A szerző kötetének utószavában felfedi a munka létrejöttének körülményeit is. Nevezetesen azt, hogy megírásának egyik indítéka Mészáros Sándor (1969-ben kiadott) *Évszázadok viharában* című monográfiájának újabb adatokkal való bővítése, illetve átdolgozása volt, amelyet annak idején Mészárossal együtt terveztek elvégezni, ám végül is arra nem került sor. Időközben Ökrész Károly újabb adatok birtokába került, a helység történetének fehér foltjait szándékozta felszámolni újabb levéltári kutatásainak eredményeivel, s e nemes szándékában többen is segítségére voltak. Mindenekelőtt Hegedűs Antal, a kiváló levéltáros és történész, akivel együtt a szerző Bács-Bodrog megye levéltári állagának gazdag 18. századi anyagából válogatott. A kiválasztott okmányok 1778 és 1980 között a *Temerini Újságban* jelentek meg Hegedűs Antal kiváló fordításában, aki a későbbiek során (1988–1990) is fordított latinból temerini vonatkozású iratokat. Hegedűs nemcsak segítette Ökrész kutatásait, hanem buzdította is annak befejezésére. A szerzőnek a Magyar Országos Levéltárban Koroknai Ákos levéltáros volt segítségére, aki temerini vonatkozású okmányokat válogatott a MOL állagából. Segítőkéz munkatársakra talált azonban más intézményekben is: az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Hadtörténeli Intézet és Múzeum Hadtörténeli Tárképtárában, de ugyanakkor a Vajdasági Levéltárban, a Kalocsai Érseki Levéltárban, s nem utolsósorban a Temerini Helytörténeli Múzeumban. Sok becses forrásból, mondhatnánk sok mozaikkockából állt össze a kép, készült el a kötet, amely jobbára a temerini jobbágyság történetét dokumentálja, méghozzá gazdagon és olvasmányosan. Ökrész kötetébe ügyesen beleszótta dr. Timár Kálmán 1942–43-ban írt cikksorozatát is a szabadságharc temerini vonatko-

zásairól, meg annak két írását (*A városi elöljáróság 1805-ben; Katonasors olasz földön 100 év előtt*).

Ókrész saját bevallása szerint szükségesnek tartotta a Temerin középkori történetére vonatkozó, igen gyér adatok összefoglalását, méghozzá az újabb kutatások tükrében. Ugyancsak azon fáradozott, hogy hiteles levéltári dokumentumokkal térképezze fel a 18. század második felének temerini történéseit, Temerin népéletét, társadalmi-gazdasági viszonyait, jobbágyságának sorsát, mindennapjait.

Részletesen szól Bács megye 1522. évi dézsmalajstromáról, egy 1525. évi temerini jobbágnévsorról, de ugyancsak behatóan elemzi Temerin ábrázolását több régi térképen, felvetve a kérdést, hogy a 18. században Almás és Temerin egyazon helység volt-e vagy sem, tekintettel arra, hogy egy 1718. évi adókönyv Almást másként Temerinként említi (Almás seu Temerin). A könyvben gazdag anyagot találunk a temerini jobbágyok 18. századi adóterheiből és tartozásaiból eredő gondokról, azok panaszairól Gaja Grujity bíró ellen, akit végül is nem sikerült leváltaniuk. E dokumentumok között igen érdekesek is akadnak. Nevezetesen, egy 1776-ból származó irat például arról szól, hogyan került a község pénze Sarok Erzsébet kocsmárosnéhoz!

Ókrész a továbbiakban részletesen taglalja az 1773. évi urbáriális szerződést, amely az úrbéri robotoknak és szolgáltatásoknak szabott jogi keretet. Szabályozta az uradalmi regalék jogait, a házadót, az ígás-, a kézi- és a gyalogrobotot, a hosszú fuvarokat, a kirendet és a tizedet stb. Nem véletlen, hogy éppen ennek végrehajtásából adódott a legtöbb probléma, noha a 18. század végén, a 19. század elején az úgynevezett maradványföldekkel és a puszták bérletével is volt éppen elég bonyodalom.

A szerző kötetében régi térképek alapján pontosítja a település határát 1783-ban, s részletesen szól a bácskai sáncrendszeréről is. Amellett külön fejezetet szentel a Szécsen családnak, amelynek Temerin a 18. század utolsó éveiben került birtokába. Felvázolja a Szécsen család nemzedékrendjét és a család sorsának további alakulását. Szól továbbá a Szécsen testvérekről, és azoknak Széchenyi Istvánnal való kapcsolatáról. Ókrész kitér annak részletezésére is, miként került sor a 18. század végén a szerb jobbágyokna a sajkás-kerületbe való átköltözésére, ugyanakkor pedig a magyar népesség betelepítésére. Nagyobb teret szentel az 1828. évi adóösszeírás gazdag anyagának, amely nemcsak a múlt század eleji temerini társadalmi-gazdasági viszonyokat szemlélteti, hanem igen gazdag népesedési és családtörténeti anyagot is tartalmaz. A kötet kitér még az 1848/49-es szabadságharc temerini vonatkozásainak ismertetésére, meg a temerini menekültek áldatlan sorsára is.

Gondos utánajárás és körültekintő kutatás után tisztázza a szerző Temerin 18. és 19. századbeli pecsétjeinek helytörténeti vonatkozásait is.

A könyv egyik erényét, mondhatnánk érdekességét a jól összeválogatott peres ügyek, beadványok, panaszlevelek ismertetése képezi. Jóska haramia megfogatása és megszökése, egy ökörlopás históriája, Nagy Gábor megveretésének története, a temerini uradalom gabonaházának megrabolatása, vagy Zsivolits Gábor esedező levele érdekes és hiteles betekintést nyújt az egykori temerini jobbágyok életébe.

Ókrész Károly könyvét, amelyet Németh Mátyás gondosan összeválogatott felvételei és reprodukciói illusztrálnak, afféle temerini helytörténeti olvasókönyvként vehetik kézbe az olvasók, gazdag családtörténeti adatai folytán pedig mindenekelőtt az egykori temerini jobbágyok leszármazottai forgathatják érdeklődéssel.

JEGYZETEK BÉKÉRŐL ÉS HÁBORÚRÓL

Major Nándor: *A békecsinálás mestersége*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999

Egy év leforgása alatt a Forum Könyvkiadó – könyvkiadásunk sajátos színfoltjaként – ugyanolyan jellegű két könyvet jelentetett meg: Major Nándornak a *Magyar Szó* vasárnapi számaiban megjelent cikkeinek gyűjteményét. A két könyv – egy év különbséggel – történelmünknek ugyanazt a szakaszát ölelte fel: az első – *Kisebbségi breviárium* címmel – az 1993-tól 1997 nyaráig megjelent cikkeket, a második – *A békecsinálás mestersége* címmel – az 1994. július 24-c és 1998. április 19-c között megjelent cikkeket. Az egyéb rokonságok mellett (a mi világunk és történelmünk egy nehéz szakaszának megértésére, megmagyarázására és megváltoztatására, a problémáiról való elgondolkodásra és elgondolkodtatásra tett óriási erőfeszítéstől a megírás és megjelentetés módjáig) ezt a két könyvet egymás mellé állítja, hogy megjelentetésükkkel a Forum Könyvkiadó rehabilitálja a „politikai szöveget”, amelyet egy előző korszakban kompromittált, hogy a neves vezetők beszédeinek, cikkeinek kötelezően kiadott, senkit nem érdeklő gyűjteményével volt azonos. Ezzel a rehabilitálással érvényt szerezve annak az igazságnak, hogy az effajta szöveg is a gondolkodó ember reagálása az őt környező világra, amely reagálás – ha nem is mérhető a világra való reagálást jelentő vers, elbeszélés, regény stb. értékrendjével – megbecsülést érdemlő szellemi termék, amely – éppúgy mint minden más szellemi termék – lehet értékes vagy kevésbé értékes, másokat megragadó, vagy mások számára érdektelen.

Az *újságcikk rehabilitálása* – A könyv alcímeként ez áll: Politikai esszék Bosznia esetéről. Ebből a négy szóból három csak részben felel meg az igazságnak. Legelőször is – fordított sorrendben – az írások formálisan sem csak „Bosznia esetéről” szólnak, hanem ahhoz kapcsolódóan külön foglalkoznak a horvátországi polgárháborúnak erre az időszakra eső eseményeivel, kitérnek a két – horvátországi és boszniai – polgárháborút kiváltó okoknak a jelentkezésére két újabban elmérgesedő válságban: a kosovói és a montenegrói válság kieleződésében, sőt még e sok válságnak egy sajátos termékére, a jugoszláv jogutódlás kérdéseire is. Tartalmilag pedig egyáltalán nem „Bosznia esete” a lényeg, hanem a gondolkodó ember erőfeszítése, hogy tájékozódjon ebben a mi felfordult világunkban, amelyben az előző (vitathatatlanul diktatorikus módszerekkel kikényszerített) viszonylagos biztonság és béke helyébe egy esztelen, mindenkire, de elsősorban saját népére végzetes csapást mérő nacionalizmus és annak szörnyű következménye: a tegnapi szomszédok egymást gyilkolása lépett; eligazodjon a gomolygó világ által kiváltott viharos események között; eloszlassa azt a ködöt, amely már holnapunkat veszélyeztetve akadályozza a kibontakozáshoz szükséges világosan látást.

Csak részben igaz még egy szó ebben az alcímben: az a meghatározás, hogy esszékről van szó. Nem is csak azért, mert az „esszé” az irodalomelmélet egyik legkevésbé világos fogalma, amit igazolnak a különféle esszépályázatok, amelyekben a bírálóbizottságok eltérő mércék szerint határozzák meg: mit ismernek el esszének, vagy éppen nem osztják ki a díjakat, mert értékes műveket kaptak, de szerintük egyik sem tartozik az „esszé” kategóriájába. A köztudatban az esszé a kötetlen eszmevuttatástól az oldottabb hangvételű tanulmányig terjedő skála valamelyik pontján helyezkedik el. Az idegen szavak szótára pedig egyszerűen intézi el: „irodalmi v. művészeti tárgyról szóló hosszabb értekezés, tanulmány”. Itt most ezzel a Major-könyvvel kapcsolatban ki kell mondani: újságcikkekről

van itt szó. Nem kötetlenek, mert nagyon is konkrétan kötődnek a megírás hetének valamelyik konkrét eseményéhez, jelenségéhez. Nem hosszabbak, mert terjedelmüket keményen meghatározza az újság hasábjain neki biztosított hely. Hogy nem irodalmi vagy művészeti tárgyúak, azt jelzi a meghatározás negyedik szava: politikaiak. Az előző kötetben feltételeesen „belpolitikaiak”, itt most „külpolitikaiak”. Elég széles skálán mozognak: Vuk Drašković egyetlen interjújára vagy Dobrica Ćosić egyetlen cikkére való reagálástól egy esemény körbejárásán át valamely probléma ragyogó feldolgozásáig. A közös bennük, hogy a *Magyar Szó* vasárnapi számába készültek, a hét történéseire reagálnak.

Így lesz e két kötet (a most megjelenénel még fokozottabban) és a Forum Könyvkiadó érdeme az alkotómunka ilyen válfájának, a gondolkodó ember effajta reagálásának a méltánylása e cikkek összegyűjtése, megjelentetése formájában. Elismerés Majornak, akinek új kötetével kapcsolatban még inkább érvényes az a megállapítás, amit az előző kötet kapcsán leírtunk: „vagy kényszerből vagy magaválasztotta hivatásként eltökélte, hogy a politikával való foglalkozás, a tartósabb értékek létrehozására jobban alkalmas tudományos kutatómunka vagy irodalmi alkotás helyett gondolkodásának minden erejét, egész politikai tájékozottságát, filozófiai, irodalmi jártasságát a látszólag tisztavirág-életű írásokba viszi vele”. De főleg elismerés az alkotómunka, a szellemi erőfeszítés egy eléggé mellőzött és kevésbé méltányolt formájának.

Történelmünk egy szakaszának a tükre – A fenti módon minden elismerésünket megérdemlő hozzáállással összeállított kötettel kapcsolatban (azon túl, hogy méltányoljuk egy-egy írás okfejtését, a szerző ebben vagy abban megmutatkozó éleslátását) két kérdés vetődik fel. Az egyik: a vasárnapról vasárnapra megjelenő cikkek így kötetbe összeállítva adnak-e valamilyen egységes képet, felvázolnak-e valamilyen egységes mondanivalót, ami lehetővé teszi, hogy a kötet több legyen, mint emlékeztető a most velünk, hétköznapjainkban zajló történelem egy-egy eseményére? És másik: csak az adott hétre szánt reagálások tartalmaznak-e tartósabb értékelést, vagy pedig a későbbi fejlemények kérdésessé tettek egy-két vagy több megállapítást. A két kérdésre elég egyértelmű a válasz: a látszólag egymástól független és csak itt a kötetben fejezetekbe csoportosított írásokból világunknak és történelmünk e szakaszának elég teljes képe áll össze; és Major bátran állíthatja, hogy a későbbi fejlemények nemigen cáfoltak rá megállapításaira.

Ennél a kötetnél Major nem mondhatta el azt, amit az előző kötet bevezetőjében megállapított: „Magam is meglepődtem, hogy szövegeim úgy hatnak, mintha egy ültőmben írtam volna őket.” Itt világosan látszik, hogy nem egy ültőben írta: bizonyos időközökkel követték egymást azok az események, amelyekkel foglalkozik. Így aztán a meglepetés (kidomborítva a kötet értékeit) az, hogy egységes és kikerekített képet kapunk egy politikáról, amely olyan tragédiát zúdított a mi világunkra. Arról a politikáról, amely csak hatalomban és területben tud gondolkodni, tehát képtelen a kisebbségi kérdés megoldására, amivel katasztrófába vitte saját népét, de csapás volt az egész térségre és a benne élő valamennyi népre. Hiába mondták ki az alkotmányban, hogy Szerbia és Jugoszlávia a polgárok állama, ezt a területet és hatalmat csak nemzeti – szerb – alapon tudja elképzelni. Ezért képtelen rendezni a kisebbségek helyzetét, ami csak egyik megnyilatkozása annak, hogy képtelen megteremteni a tényleg egyenrangú polgárok társadalmát, arra alapozni az államot. Ezért Horvátországban és Boszniában a szerbek lakta területek megkaparintásával, a más nemzetiségű polgárok elűldözésével, a „minden szerb egy államban” elképzelés valóra váltásával próbálta befejezni Jugoszlávia feldarabolását. És amikor a Jugoszláv Néphadseregétől megszerezett tankok már nem segítettek, amikor

Horvátország szerbek lakta területei is visszakerültek, Boszniában már majdnem elfoglalták Banjalukát, akkor Horvátországban menekültté tette a szerbek százezreit, Boszniában pedig azzal a reménnyel fogadta el a békét, hogy semmit vagy legalább keveset kell változtatnia a politikán. Hogy aztán Kosovón visszatérjen a kiindulópont: a kisebbségi kérdést pedig meg kell oldani, mert csak állandó válság-feszültség forrása lehet, ha az államot nem érzi a magáénak minden polgára.

A változó és meglepetésekben gazdag politikai fejlemények vizsgálatának normális velejárója, hogy a későbbi fejlemények nem mindig igazolják a vizsgálódást egy adott pillanatban, sok minden hatása alatt papírra vető gondolkodó embert. Egy friss példa: az ilyen kiadványokat már régebben meghonosító, összehasonlíthatatlanul gazdagabb könyvkiadással és több szerzővel bíró Magyarországon, a sokkal jobb körülmények között dolgozó, minden itteni kötöttségtől mentes egyik legrangosabb „politológus”, Lengyel László *Párházból palotába* című legújabb tanulmánykötetében, közvetlenül a tavalyi választások előtt és a kötetben is megjelent tanulmányában kimutatta, hogy az MSZP nemcsak megnyeri, hanem gyakorlatilag már meg is nyerte a választásokat, anélkül, hogy ez bármit levont volna az elemzések értékéből. Major azonban büszkén elmondhatja: a későbbi fejlemények semmivel sem cáfoltak rá megállapításaira, sőt a montenegrói és a kosovói válságnak a kötet időrendben legfrissebb cikkének megjelenése utáni fejleményei fejtegetését igazolták. Igaz, hogy e fejtegetések alapján is meglepetés a „nemzeti homogenizációnak” az az új fejleménye, amely Vuk Draškovićot is bevonja a munkamegosztásba, amelyben Šešelj ágál az amerikai imperializmus ellen, Drašković pedig bizonygatja, hogy Amerika nagy demokrácia, és segítsége nélkül Kosovo még a Hitler–Mussolini által létrehozott Nagy Albánia része lenne, de ez nem a cikkek mondanivalójának, hanem a politika abszurditásának tudható be. Hogy Major egységes egészbe álló cikkgyűjtemény nyel, időtálló megállapításokkal járuljon hozzá bonyolult világunk jobb megértéséhez.

BÁLINT István

AFRIKAI CAPRICCIO

John Updike: *Konspiráció*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997

„Afrikában az a baj a kormányokkal (. . .), hogy valamire való kereskedelmi vagy ipari fejlődés híján a kormányban összpontosulnak egyedül az anyagi javak, így azt a javakat hajhászó emberek sajátítják ki maguknak” – olvashatjuk viszonylag a regény elején már. Leküzdhetetlen kényszert érezve, hogy nyomban leírjuk: amint tudjuk, tapasztalhatjuk, nem csupán Afrikában van ez így, hanem egyebütt is, hiszen . . . de talán mégse folytassuk!

Ne, ne most, hídjaink leszakadásának pillanataiban legalábbis ne! Próbáljunk meg mégis inkább komolyan foglalkozni egy komolytalan regénnyel. Pontosabban talán látólag komolytalannal.

Illetve más megközelítésben és elcsépelten szólva rendhagyóval is – már mint Updike viszonylatában. Főleg, ha a kiemelkedő amerikai szerző munkásságának fő vonulatára, a Nyúl-tetralógiára gondolunk, amelyet bízást minősíthetünk századunk második felében immár szokatlannak (ismét csak „rendhagyónak”?) mondható nagyrealista vállalkozásnak, mindennemű mitikusságtól és mágikuságtól hogyha úgy tetszik. Nem mintha a *Kons-*

piráció a fő útról való letérés egyetlen példája lenne: elvőgre *Az eastwicki boszorkányok* ugyancsak John Updike műve.

Amiért is elmondhatónak látszik: Updike opusában akad egy-két kivétel az útpadkán, egymástól is alapjaiban eltérő, példánk esetében olyképpen, hogy a *Konspiráció* már csak azért sem hasonlítható *Az eastwicki boszorkányok*hoz, mert a szó szigorú értelmében realistának nem minősíthető ugyan, ámde a kimondottan meseszerű csodák is hiányoznak belőle – ezért nevezhető talán leginkább bájosan naiv karikatúráregénynek. Vagy úgy meseszerűnek, hogy a meseszerűség elemei legfőképpen a leegyszerűsítés és sarkítás jegyében mutatkoznak meg benne, ilyen jellege teszi karikatúrisztikussá és persze szatirikussá is egyúttal. E tekintetben, szatirikus mivoltában némileg ismét csak rendhagyóvá és szokatlanná. Főleg amiért mi itt, ex-szocialista térségünkben megszoktuk, hogy egy becsületes szatíráról mindenekelőtt azt várjuk el, hogy bizonyos néhai hivatalos elvárásokkal ellentétben, többé-kevésbé álcázottan, de a fennállót tűzze tollhegyre, „befelé” vágjon. Lévé, hogy ha nem ezt tette, ha éle történetesen kifelé, a „másik tábor” felé irányult, úgy tetszik, nagyon is indokoltan hajlamosak voltunk benne megrendelt propagandaművet, megbocsáthatatlanul „kincstárit” látni.

Márpedig Updike műve, első pillantásra legalábbis, „kifelé vág”, a két, megírásakor még fennálló nagyhatalmi tömb, illetve „társadalmi rendszer” viszonylatában döntően Amerika- és Nyugat-párti. Napjainkban úgy-ahogy igazolhatóan, de kissé zavarba hozóan is, ám egyúttal meg is magyarázva, miért is nem válhatott ez a még 1978-ban megjelent regény jóval előbb magyarul olvashatóvá. Alkalmasint a maga idején tetetve fel velünk a kérdést: lehet-e egy szuperhatalom frója „patrióta”, összeegyeztethető-e „patriótasága” a bennünk akarva-akaratlanul is ellenzékiességgel összekapcsolódott frószereppel. Bármenny nyire demokratikus ország polgáráról legyen is szó, méghozzá a világ leghatalmasabb demokráciájáérról is egyben. Más kérdés persze, hogy mit is tegyen az író, ha történetesen a diktatúráról kíván (a fülszöveg szerint) „fergeteges szatírat” írni, olyan valamiről tehát, aminek nyersanyagát odahaza nem találhatja. Vagy ha eme indítatásához belőle kikívánkozó afrikai úti élményei is hozzájárulnak. Mi egyebet, mint hogy kieszal a maga számára egy kietlenül sivatagos képzeletbeli afrikai országot, a korábban francia gyarmatként Noire-nak nevezettet, majd függetlenedését követően a Bibliából ismert Kús névre átkereszteltet – megfelelően a térség valaha létező birodalmait legalább nevükben feltámasztani igyekvő, voltaképpen identitástudatot megalapozni kívánó valóságos gyakorlatát. Hozzá karizmatikus vezért, azaz diktátort is kreálva Hakim Félix Ellellou ezredes személyében, ugyancsak fiktív regényalakként természetesen, ámde fantazmagorikus megszállottsága folytán nagyon is valóságosnak, sőt ismerősnek tetsző egyúttal. Szó szerinti értelemben valószerűnek cseppet sem mondható tettei ellenére, vagy éppen ezek miatt, hiszen Ellellou (eredetileg írástudatlan, ám később belügyminiszterré avanszáló szeretője biztatására) személyesen fejezi le valamikori pártfogóját, országa trónfosztott, s egy ideig házi őrizetben tartott egykori uralkodóját. Hogy annak elrabolt, majd szovjet műszaki segédlettel megszólaltatott és ellene propagandát folytató fejével már csak a regény vége felé, közvetlen bukását megelőzően találkozhatson. Utolsó, Harun al Rasid példáját követő, népe hangulatát kitapogatni kívánó álhús útja végetértével, legközelebbi munkatársairól, illetve őt Mercedesével távolról követő sofőrjéről és testőréről is cserben hagyottan. Amikor is a róla elnevezett, ám az általa gyűlölt Nyugat (mindenekelőtt Amerika) fogyasztói társadalmának termékeitől egyre feltartóztatatlanabban elárasztott városban kell tapasztalnia kísérlete bukását. Legfőképpen ideológiájáét, kénytelen-kelletlen belátva (s ennek hatására az őt álneven francia földre nyugdíjba küldő új hatalom

nagylelkűségét is elfogadva), hogy a marxizmus és az iszlám összeházasítása menthetetlenül életképtelen, s mint ilyen nem verhet gyökeret Kús földjén. Feltehetőleg Allah akaratából, hiszen Ellellou bukását követően a kiszikkadt pusztaságoknak életet adó eső is megered végre. Úgy tetszik, a mindenképpen csak Nyugat felől várható fejlődést elősegítő politikai fordulatra adva a maga felülről jövő áldását.

Jóval Mr. Gibbsnek, annak az amerikainak az önkéntes máglyahalálát követően, akinek segélyként hozott élelmiszer-szállítmányát tuaregeknek álcázott, de vodkaszagot árasztó szovjet ügynökök gyűjtják föl ugyan – ámde Ellellou jóváhagyásával és szeme láttára.

Végző fokon tehát a diktátor féktelen Amerika-gyűlöletének következtében.

Ákár kulcskérdésként is Updike „afrikai capricciójának”, amelyet éppen e jelenséggel összefüggésben kell mégiscsak többnek tekintenünk holmi játékos alkotói szeszélynél. Pontosabban abból adódóan, hogy Kús földjének későbbi diktátora ifjan Amerikában hallgatott művészettörténet és államtudományokat, amiért is élete e szakaszában nem csupán felesége egyikére, még hozzá fehér bőrűre sikerül itt szert tennie, hanem a rasszizmust is saját bőrén kell tapasztalnia olyképpen, hogy ebből eredően is kerül kapcsolatba radikális afro-amerikai körökkel, nem beszélve arról, hogy a bőség társadalmá a maga fogyasztói kultuszával, az elidegenülés egyéb jelenségeivel együtt, akár még tőlük függetlenül is képes kiváltani belőle a nincstelenség ellenérzését. Olyanféle gondolatokat hozva felszínre, mint amilyen az is, hogy: „Nem a szegénység a mi bajunk. A mezítlábas nem érzi szegénynek magát, míg meg nem lát egy cipős embert. Akkor szegyenkezni kezd. A szegyen itt a baj. A szegyen, amit becsempésznek Kúsba. Fordulatra lenne szükség, hogy újjáéledjen nincstelenségünk büszkesége.” Mintegy a külvilág friss levegőjéről érkezettek romlatlan szaglásával érezve meg a civilizáció szobalevegőjének fülledtségét, szükségképpen „antifogyasztói” gondolatok iránt válna fogékonná mindenekelőtt. Olyanok iránt, amilyen az is, hogy Amerika „ahol a falakat és polcokat ellepték az ipari tömegtermelés hatására hatalmas, zürzavaros rendszerbe szerveződött, fogságba ejtett lelkek, amelyek szenvedélyesen, harsányan követelték, hogy kiszabaduljanak a vásárlás megváltása által”. Voltaképpen már ekkor is úgy állítódva be, hogy majdan egy „abszolutista álom éln” képzelje magát. Tömegeket mozgató populista népvezérként, valóságos demokrácia megalapozója helyett – amely utóbbinak létrehozása, ha belegondolunk, célkitűzésként a szükségképpen bukásba torkollónál sokkal inkább mondható utópiának. Hiszen egy ilyen, valósan demokratikus elképzelésből az általa vezetettek miképpen is érthetnének meg bármit is, ha azt vezetjük sem érti, s ezért megértetni sem képes az általa vezetettekkel. Ámde éppen az itt a kérdés, értheti-e azt egy merőben idegen, távoli, sőt múltat megtestesítő világból odacseppent valaki, annak ellenére is akár, hogy sikeresen szerez diplomát művészettörténetből és államtudományokból. Különösen, ha eleve fanatikusan profetikus indulatok vezérlik, ellentétben korábbi munkatársával, majd ellenfelével, az Amerika káprázatától elbűvölt Michaelis Ezanával, aki éppen taktikus egyensúlyérzékkel párosult mohó hedonizmusával lesz az egyfajta Don Quijoténak is elképzelhető Ellellou földközeliiben pragmatikus Sancho Panzája. Nem feltétlenül érte is a konzumimperializmus világát, de elfogadva azt, amit kínál – úgy a maga, mint mások számára. Óhatatlanul annak minden kisserűségével együtt, azt tehát, amit Hakim Félix Ellellou későn és igencsak sajátosan fogalmaz meg a maga számára: „Nagy eszme sokkal inkább lehet téves, mint a kicsi, mert a nagyságrendje valószínűtlen. A kínai Nagy Fal például rendkívüli ostobaság. A világ jelenlegi két legjelentősebb vívmánya a maoizmus és az amerikai televízió, és mindkettő fölöttébb nagy marhaság.”

Utólagosan, vagyis a bukottság állapotában látva tisztábban, mintegy korábbi megszállottságának terhétől megszabadultan.

Korábbi önmagával ellentétben, amikor is csupán tételszerűen képes leszögezni olyanféle igazságokat, hogy „A profit világában nincs szó a szájalomra”, ami ugyan így, pusztán önkörére korlátozva, akár még helyálló is lehet, ám hogy a dolgok egészére vonatkoztatva ez azért még sincs így, azt akár Marxtól is megtanulhatta volna. Vagy csupán nyitott tekintettel véve szemügyre a Nyugat, s külön Amerika világát, ahol a legönzettelenebb idealizmus olykor a legridegebb üzleti szellem tözsomszédságában is megtalálható, hol egymás hatását oltva ki, hol viszont egymást kiegészítve, működőképesen ellensúlyozva. Egyebek mellett a politika síkján is új távlatokat nyitó sikereket, de egyszerre elbizakodott és naiv tájékozatlanságból fakadó kudarccokat, sőt óriási melléfogásokat is eredményezve – ez utóbbiakat főleg ott, ahol a maga anyagelvű pragmatizmusából kiindulva mindent az egyéni jólét és az egyéni szabadság felől közelít meg, nem tudva mit kezdeni egyes tőle távoli kultúrák kollektívizmusával, mítosz-, kultusz- és őstönvilágával, benne is ugyanazt a józan rációt, mindenekelőtt az angolszász *commonsense*-t tételezve föl, ami őbenne munkál. Azt, aminek szintén meglehetnek a maga irracionális musba átcsapó szélsőségei, ezért is képes a már említett Mr. Gibbs (természetesen Updike karikírozásában) másodosztályú cirok- és zellerkrémeves-szállítmányának tetején máglyahalált szenvedni. Ami viszont Ellellou számára hat eszelős képtelenségnek. Mert hát, csakugyan: „Micsoda tétova jó szándék vezette őt ide, miért küldte hozzánk a különös nemzetközi árnyait villódzó televízió reszketeg kék fénye ezt a férfit, aki elehalt abba, hogy elhítte, biztonságban lehet minden körülmények között?” Ellellouban ugyanis egyszerűen fel sem merül, hogy egy Mr. Gibbs-szerű figura esetleg kockázatot vállalni is kész küldeté-sének sikeréért.

Voltaképpen annak megfelelően, hogy Updike regényében két világ egymást sokkal inkább félreérteni, semmint (legalábbis azon nyomban) megérteni képes világ kerül szembe így és felesel is egymással. Kétféle szellemiség, amelyek közül (legalábbis a magunk megítélése szerint) a szükségképpen vereségre ítéltnek éppúgy meglehetnek a maga igazságai, mint a győztesen előrenyomulónak, sőt nemegyszer minden önmagába nem beépíthető kíméletlenül lerombolandónak. Annál is inkább, mivel ilyen jellegű igazságok szembenállása esetén aligha beszélhetünk holmi „harmadik”, „objektív” igazságról is, hordozóikon kívül is létezőről, hanem csakis olyanról, amely az érdekelt felek tudatában létezik, és fejt ki a maga hatását. Az érintettek esetében sajnos akkor is öntörvényűen, ha ma mi itt, Afrika nélkül is épp eléggé megtanulhattuk már, mennyi baj is származhat, holmi „ősi”, ráción inenni, történelmi lerakódásokból eredő igazságokból. Azokból, amelyek makacs továbbélésükkel tragédiák okozói is lehetnek ugyan, ámde eltűnésük nyomán sokakban üresség maradna csupán. Morálisan is akár, ámde nem kevésbé „esztétikailag”, érvénytelenedésük révén a világ egy kaptafára szabott elszürküléséhez is hozzájárulva. Emiatt kell végeredményben Ellellou gondolataira is odafigyelnünk. Nem utolsósorban azoknál a részleteknél, ahol a messzi idegenbe szakadt diák, illetve későbbi diktátor agyán átszűrve Amerika mutatkozik meg, gyakran leleplezőnek is mondható görbe tükörben. Végző fokon egy szuperhatalom „nagy társadalmá” számára is az önismeret egy módját kínálja.

Főleg e sajátosságai révén készítette bennünket is arra, hogy Updike némileg problematikusnak mondott „patriotizmusát” ne tekintsük egyoldalúnak, hanem inkább árnyalt-nak lássuk. Végző fokon arra tehát, hogy a szerző játékoság jegyében fogant, számos esetben vidámnak ható regényét annyira mindenképpen komolyan vegyük, amennyire

mondanivalójának súlya erre rá is kényszerít minket. Túl azon, hogy azt lássuk benne csupán, ami jellegét elsődlegesen meghatározza: sziporkázó eszközökkel megírt regényt, élvezetes olvasmányt mindenkéltől.

VARGA Zoltán

S Z Í N H Á Z

„HOVÁ LESZ ÉNEM ZÁRT EGYÉNISÉGE”

Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Illyés Gyula Színház, Beregszász

Cirka fél év alatt kétszer láttam a beregszászi társulat *Tragédia*-előadását. Tavaly nyáron szabadtéren Palicson, és az idén év elején az Újvidéki Színház negyedszázados jubileumán. A két előadás két teljesen másféle élményként maradt bennem.

A palicsi „változat” elsősorban fiatalos lendülete miatt tetszett, s nem utolsósorban azért, mert azt példázta, hogy lehet olyan hátrányt, mint a nincstelenség, a szegénység, előnnyé változtatni. Nemcsak a világtörténelem nagy korszakait bemutató látványos színpadképekre s az egyes színekben használatos kellékekre gondolok, amelyet a beregszászi *Tragédia*-előadás szinte diákszínházra emlékeztetve nélkülöz, egy vasasztal és függőlámpa uralja a színt, alig van más rajta, hanem arra is, hogy a Lucifert alakító Trill Zsolt mellett a társulat nem rendelkezik a Madách-mű megkívánta formátumos színészegyéniségekkel, hogy inkább kezdő, tapasztalatlan, mint művészileg érett tagjai vannak, s az előadás mégis figyelmet érdemlő, helyenként kitűnő. Mert Vidnyánszky Attila rendezése a *Tragédia* szuverén értelmezésére vállalkozik, s ebben odaadó partner a fiatal együttes.

Másodjára viszont a miért s miben vagyunk bűnösök, hol rontottuk s rontjuk el az életünket gondolat erőteljes hangsúlyozása ragadott magával.

Vidnyánszky Attila rendezésének középpontjában ugyanis Ádám harmadik színben elhangzó, önmagához intézett kérdése áll: „Oh, e zűr között / Hová lesz énem zárt egyénisége, / Mivé leszsz testem, melyben szilárd / Eszköz gyanánt oly dörén megbízam / Nagy terveimben és nagy vágyaimban . . . Oh, miért lökém el / Magamtól azt a gondviseletet, / Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült, / S tudásom óhajt, – oh de hasztalan”; s mire Éva, mintegy figyelmeztetve a gesztus dőreségére, megjegyzi: „Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.”

A beregszásziak *Tragédiája* nyilván semmiképpen sem független saját helyzetüktől, sorsuk alakulásától, erre a miért jutottam ide kérdésre keresi a választ, fiatalokra jellemző érdeklődéssel és a fiatalság jogán. Ennek rendeli alá az egyes színeket, melyek előadásbeli szerepe elsősorban a központivá tett kérdés koronkénti sikeres vagy kevésbé sikeres illusztrálása. A befejezés azonban nem lehet csupán illusztráció, a zárójelenetben szükségyszerűen válaszolni is kell a feltett kérdésre. Az előadás sugallta válasz, ha jól értelmezem, a *Tragédia* ismert zárómondatában („Mondottam ember: küzdj’ és bízva bízzál!”) szereplő küzdelemre utal, ennek vállalásában látja az emberi élet értelmét. A befejezés

azonban nemcsak a központi kérdésre ad választ. Azzal, hogy Ádámnak az őt visszahúzó, szándékában akadályozó Luciferrel a hátán végül sikerül felkapaszkodnia a világot jelentő/jelképező lámpára (fülében csenghet a luciferi parancs: „Fel a porból, állat!”), a küzdés nyer értelmet, egyúttal mintegy választ is kapunk a színenként vissza-visszatérő reménytelenségre, kilátástalanságra. A meg-megismétlődő pesszimizmus optimizmusba vált: az ember legyőzte az őt gátló körülményeket. S hogy ebben nem volt senki sem segítségére, hogy sikere saját felismerésének és elszántságának eredménye, tanúsít(hat)ja, hogy a *Tragédia* zárómondatát nem az Úr mondja, mintegy tanácsul Ádámnak, hanem Ádám ismétli önbiztató kitarással. Ám hogy a befejezés ilyképpen alakulhasson, ne legyen váratlan, előkészítetlen, arra jó előre gondja van a rendezőnek: miután elhangzik az előadás központi kérdése, az Úr egy lesz Ádámmal, ugyanaz a színész (Varga József) alakítja.

A szerepösszevonásnak azonban fontosabb szerepe is van ebben a *Tragédia*-előadásban annál, hogy a befejezést elfogadtassa, bár ez sem elhanyagolható mozzanat. Az Úr-Ádám-azonosság azzal válik az egész előadás értelmét meghatározó, tartó ívvé, mondhatnánk, kap mélyebb értelmet, hogy az Úr önhittségét, amire a mű első színe utal, valójában az ember önhittségeként kell felfogni. S ha erről van szó, akkor egyértelmű, hogy a színenkénti kudarcok okozója az ember, aki önmagát istennek képzei. Hogy ebből kigyógyuljon, fel kell ismernie a küzdés fontosságát, szerepét. S ezt példázza az előadás említett zárójelenete a fény felé kapaszkodó emberrel.

A beregszászi *Tragédiát* a megszenvedett, a kiküzdött remény szép példájaként él(het)jük meg. S bár nem hibátlan az előadás, néhány megoldása, a már említett zárójelenet mellett, annak ellenére, hogy a rendezés a sokágú, gondolatilag komplex művet lényegében egyetlen kérdésre karcsúsítja, a Madách-mű előadás-történetében is figyelmet érdemlő.

Mindenekelőtt talán a műben vörös fonálként végigvonuló érzelem szerepének, jelentőségének hangsúlyozását kell említeni. Az Ádám-Lucifer-konfliktusban az utóbbi megkutatója, több jeles tanulmányból és elemzésből tudjuk, az a férfi-nő közötti érzelmi kapcsolat, egyszerűen szerelem, amellyel szemben Lucifer tehetetlen, jöllehet mindent megtesz annak érdekében, hogy elpusztítsa, illetve hogy Ádámot kiábrándítsa. Erre utal az előadás két hangsúlyos pillanata. A londoni színi haláltáncjelenetében Lucifer buzgón maga ássa a sírt, melybe a szereplők elmondván búcsúmondatukat eltűnnek, diadala mégsem lehet teljes, mert a jelenet végén a sírgödör túlsó oldalán Éva néz vele szembe, akit Lucifer a többiekkel ellentétben nem tud a sírba parancsolni. Ezzel a megoldással, hogy a halált Éva Luciferrel dacolva győzi le, kap indoklást a haláltáncjelenet zárópillanata, ez magyarázza meg, miért marad Éva életben. Amit az elmélet az érzelem győzelmének nevez, az a beregszászi előadásban testet öltve jelenik meg, emberi valóságában látható. Az érzelem vonatkozásában az előadás másik hangsúlyos pillanata az eszkimószínen játszódik le. Lucifer a végső elkeseredés, az utolsó érv bedobásának szándékával szólítja fel Ádámot, hogy tekintse meg vendéglátójuk nejét, abban bízva, hogy a nő siralmas látványa megtöri Ádámot. Ennek a pillanatnak minden *Tragédia*-megjelenítésben fontos szerepe van, de legtöbbször Lucifer alattomos ravaszsgal invitálja Ádámot a látvány megtekintésére. Ebben az előadásban viszont mérhetetlen dühvel, a szerencsejátékos végső elkeseredésével teszi ezt. Különösen akkor értjük meg ezt a luciferi gesztust, lesz világos az elkeseredés mértéke, ha a jelenetet látva felidőzódik bennünk, hogy a történet elején éppen Lucifer adja Ádám kezébe a szerelem jelképét – az almát. Ha összekapcsoljuk a két jelenetet, láthatjuk, Lucifer elszámolta magát, az emberben levő gonoszság,

bármennyire is igyekvő, nem tudja legyőzni az önmagában bízó, a küzdő embert (ezt példázza az előadás zárójelenete!), ha Lucifer tragédiájáról beszélhetünk, akkor ez a két jelenet alapján valóban indokolt.

Talán nem véletlen, hogy a beregszászi előadás központi kérdésével összefüggésben éppen az érzellemmel kapcsolatos jelenetek ragadták meg figyelmünket. Ez az előadás ugyanis az életről akar szólni. Készítőit nem olyan nagyszerű, megváltó gondolatok foglalkoztatják, mint a szabadság, a testvériség, vagy fontos kérdésről gondolkodnak, mint amilyen a tudomány boldogító szerepe (a tudomány kérdése lényegében háttérbe is szorul), hanem az élet köznapibb, földközeli mozzanatai érdeklik őket. A beregszászi előadás a *Tragédia* bölcséletét nem világfilozófiaként kezeli, hanem emberi mértékre szállítva a mindennapi élet tartozékaként tekinti és ábrázolja.

Merész, de figyelemre érdemes vállalkozás Vidnyánszky Attila és társulatának a hagyományos színpadi megoldásokat az oratóriumszerű szövegmondással és a most divatos mozgásszínházi gesztusokkal vegyítve ábrázolt *Tragédia*-olvasata.

GEROLD László

A HÍD IRODALMI DÍJ ÉS A FORUM KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ ÁTADÁSÁNAK DOKUMENTUMAI

(1999. június 19.)

HÍD IRODALMI DÍJ

JEGYZŐKÖNYV

a Híd-díj bírálóbizottságának 1999. május 19-én tartott üléséről

A Híd Irodalmi Díj bírálóbizottsága – Bordás Győző, Dudás Károly, Fehér Kálmán, Gobby Fehér Gyula (elnök) és Pap József – második ülésén egyhangúan úgy döntött, hogy az 1998. évi Híd Irodalmi Díjat

*Bányai János HAGYOMÁNYTÖRÉS
és Kontra Ferenc GYLKOSSÁG A JOGHURT MLATT*

című kötetének ítéli oda. A bírálóbizottság Bányai János kötetének sajátos koordináta-rendszerét, irodalomértését és következetességét becsülte meg, Kontra Ferenc kötetének pedig egyéni hangvételét, a valóságunk sajátos láttatását értékelte.

VALLOMÁS EGY OLVASÓRÓL

Nem igaz, hogy a kritikus és az esszéíró másodlagos író. Még akkor sem, ha ezt ő maga nyilatkozza. Ma nem engedjük meg neki a túlzott szerénységet. Ez a díjazott könyv éppen azért vált kedvencünké, mert igazi író írta. Egy olyan író, aki sokat tud az irodalomról. Egy olvasó író, aki rászánta magát, hogy vallomást tesz. A *Hagyománytörés* is, akárcsak az utóbbi évek Bányai-művei, nyíltan megvallja az író ízlését, hajlamait, elfogultságait, választását. Miért ne arról írna, ami közel áll szívéhez? Vallomások ezek

az írások, méghozzá egy öntudatos, rendszeresen átgondolt, szigorúan választott szövegekhez ragaszkodó poétikának a vallomásai. Bányai János érett író, arra gondolok, hogy igen pontosan tudja, miről és kiről szeretne írni, kivel, milyen szövegekkel szeretne bíbelődni, napokat, esetleg heteket foglalkozni, mit akar vallani. Ezért válnak írásai telítettké, gazdagokká, az irodalomértés és -értetés csodálatos mutatványává. Ha már kiindulópontja, motivációja, témája az irodalom és a szöveg, akkor bátran választ, élvezettel járja körül témáját, és olyan önismeretet tanúsító biztonsággal vezeti olvasóját az általa olvasottak megismerése felé, hogy azt csak élvezni tudjuk mi is, művészetekkel néha egybezárt olvasók. Olyan irodalom a *Hagyománytörés*, amely önmagában is kitűnő művészi alkotás. Bányai saját irodalomtörténetének egy szegletét mutatja be, olyan művészi szinten, hogy örömmel tartunk vele, hiszen nemcsak azt élvezzük, hogy mindent tud, feltárja számunkra ezt az irodalomtörténetet, hanem az eszközeit is, amellyel ezt teszi, pontosságát, megfogalmazásait, célravezető kérdéseit, alaposan meggondolt mondatait, néha megérezhető szemérmességét. Ennek a könyvnek minden mondatából érezhető az író egyénisége, minden mondatában élvezhető az író tudása, írói tudása. Örülök, hogy kortársam valaki, aki így ismeri, így érti az irodalmat, és aki így tud az irodalomról írni. Annak is örülök, hogy ma ezt elmondhattam róla.

GOBBY FEHÉR Gyula

MIT AKAR(HAT) AZ IRODALOMKRITIKUS?

Nehéz kérdés, de megválaszolható, ha nem áll túl magasan a teoretikus mérce. A kritikus egyszerűen számot ad az olvasmányairól. Eközben valami fontosat, szerinte fontosat akar mondani versekről és regényekről. De megnézi azt is, mi volt (mi történt) előttünk az irodalomban. Meg akarja tudni, hogy milyen volt a múltunk, hogy ezáltal jobban tudhassa, milyen a jelenünk, esetleg arra is gondolhasson, mi tart felénk az időben.

Ennyit akar(hat) az irodalomkritikus. Ez sok is, meg kevés is, ám egyetlen szóval is ki lehet fejezni. A kritikus meg akarja érteni az irodalmat. Mint mindenki más, mint minden olvasó. Megérteni a költészetet, mert ezáltal önmagát érti meg. A kritikus is, az olvasó is. És ez mindennél fontosabb, hiszen nem érthetem meg magamat, nem is jöhetnek rendbe magammal, ha nem értettem meg a másikat, a különbözőt, az idegent.

Ezért olvas az olvasó, ezért olvas a kritikus is. A kritikus beszámolója az olvasmányairól a másik (a különböző, az idegen) beszédének elfogadása és megértése. Megértés nélkül nincs itt, nincs velünk a másik. A másik beszéde nélkül, csupán a magunkéba zártan, reménytelenül hiányosak vagyunk.

Ezt (is) akarja az irodalomkritikus: magányát megosztani mások magányával.

Jogosan kérheti valaki rajtam számon az *itt és most*-ot. A *napit*, ami a jelenünk.

Ebből aztán tényleg nem lehet kilépni. És a kérdés elől sem kitérni.

Kérdéseink vannak, múltat, jelent, jövőt faggató kérdések; előttünk a „mi lesz velünk” borzongató kérdőjele, és az is, választhatunk-e még sorsot magunknak, vagy minden megpecsételődött körülöttünk; azok jártak jól, akik erre már korábban rájöttek, és

itt hagyták nekünk a megkérdozettség gyötrelmét. Tudunk-e ezzel együtt élni, van-e számunkra vigasz?

Amikor regényt, verset olvasunk, amikor az irodalomról beszélünk, ezek a kérdések vesznek körül bennünket; szorításuk akár halálos is lehet.

Mit mondhat erre az irodalomkritikus?

Se többet, se kevesebbet, mint azt, hogy megkérdozettségünket cipeljük csak küzdelmesen a hátunkon, a költészet megértésével meg állítsuk magunk mellé a másikat, a különbözőt, még akkor is, ha ettől nem vigasztalódunk meg.

BÁNYAI János

SAJÁTOS VILÁG

A *Gyilkosság a joghurt miatt* nemcsak a címe miatt időszerű. Kontra Ferenc az az író köztünk, aki bátran és őszintén vállalkozott rá, időálló prózát, művészetet teremt, mikor leírja a ma eseményeit. Nagyon nehéz dolog. Sokaknak nem sikerül. Vannak érdekes riportjaink, vannak karikatúránk, vannak fényképes beszámolók a nap eseményeiről, a közelmúltunkról, de csak most mondhatjuk el, van már egy sajátos írói világ is, megszületett az irodalom, amely majd megőrzi az olvasóknak e kornak arculatát. S amilyen bátorsággal nyúl a téma felé, Kontra ugyanolyan bátorsággal használja az írói eszközöket is. Oly módon ír mai, nagyon olvasmányos, nagyon jellegzetes, nagyon emlékezetes történeteket, hogy elbeszélismódja, mondatai, eszközei is nagyon maiak, nagyon őszinték, sajátos világához méretezettek. Tehetsége ebben a kötetben is felragyog, és ha a kritika sötét hangulatúnak, nehéznek meg a háborúról szólónak nevezi ezeket a novellákat, csak sajnálhatjuk, hogy az írónak még nem jutott ideje sajátos humorát, könnyedségét meg szellemességét csillogtatnia, de a kor, amelyben élünk, s amelyet Kontra legújabb könyveiben megjelenít, eleve megszabja világának körreit. Írónknak nem kell messzi háborúba utaznia, nem kell kilométerek ezreit megtennie, nem kell a középkorba hátrálnia, hogy sajátos élményei legyenek, amelyek sötétek ugyan, de személyesek és igazak. Írónknak elég családjá történetére gondolnia, elég hazalátogatnia szülőfalujába, elég saját élményeit sorba vennie. A *Gyilkosság a joghurt miatt* című könyv igazi elbeszélő műve. A líra, amely minden írásában jelen van, csak még sajátosabbá teszi, személyesebbé avatja az elbeszéléseket. Nekem nagyon tetszik, hogy végre van egy írónk, aki igazi témához nyúl. Bizony, az elbeszélő nem kerülheti meg a halált, a gyilkosságot, a bűnt, a gyűlöletet, a háborút. Kontra Ferenc szembenéz saját múltjával, szembenéz élete nagy témáival, szembenéz jelenünkkel is. Ha műveinek sorát tekintjük, azt is mondhatnánk, ez a bátorság terelte a fiatal költőt az elbeszélés másfajta, de szintén kemény munkát igénylő műfaja felé. Minden új írói világnak időre van szüksége ahhoz, hogy meglelje olvasóit. Úgy vélem, Kontra Ferenc sajátos világa egyre több olvasót hódít meg magának.

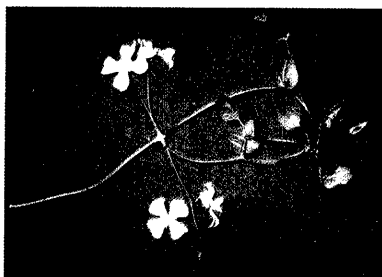
GOBBY FEHÉR Gyula

NEM PUBLIKÁLOK BÜNTETÉSBŐL

Amikor Gabriel García Márquez átvette az irodalmi Nobel-díjat, akkor egy sárga rózsát tartott a kezében, nem a titkos értelmű rózsza volt ez, hanem az a mágikus virág, amely színével a zsarnokság mindenféle megnyilvánulása ellen tiltakozik, ahogyan azt *A pátriárka alkonyában* leírta, illatával pedig az érzékenység megtestesítője, ezért került a *Szezelem a kolera idején* borítójára.

Én is virágot hoztam most erre a díjátadásra, felemelem, hogy mindenki jól láthassa, természetesen nem azért teszem, hogy kedvenc íróimra hasonlítsak, hiszen aligha érhet bármit is az irodalomban, ami hasonlít. A teraszunkon nyílt ki ez a virág. Aki ismeri, az tudhatja, hogy valójában kétszer ekkora és sötétlila színű. Immár irodalomtörténeti jellege van ennek a növénynek, egyik íróbarátom hagyta rám ugyanis, miután a házunkból elköltözött. Most nem ismerne rá, mert olyan mértékben elhatalmasodott az ólom koncentrációja a levegőben és az uránium-oxid a természetben, hogy bizonyos növényeken ennek szembeötlőek a jelei, ahogy ezeken a szirmokon is.

Egészen addig nem vettem komolyan, hogy a virágok lelkünk barométerei, amíg végig nem hallgattam a rádióban egy ökológusnőt, aki azt mondta, hogy miután belélegezte Újvidék ólomdús levegőjét, ha most terhes volna, a gyermekét biztosan nem tartaná meg. Nem tartom meg én sem a naplófeljegyzéscimmet, melyek az utóbbi három hónapban születtek, mert csenevészek és kifakultak magzatburok nélkül, ahogyan ez a virág. Ami így fertőződik meg, azt jobb eldobni; egyetlen gombnyomással kitöröltem nyolcszáz sort, mert az irodalomban sem érdemes kockáztatni, hogy aztán egész életemben úgy nézzenek valamire, mint egy torzszülőltre. Sosem fogok büntetésből publikálni.

Kiskoromban kertész szerettem volna lenni. Ha kitartok elhatározásomnál, akkor most tudnám, mit ültessek magam köré, ami kibírja. Kaktusznak kellene lenni, nem pedig sápadni el, ha nincs levegő sem az íráshoz, sem az élethez.

Márquez akkor vette át a Nobel-díjat, amikor az *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* megjelent, amit leírt, megtörtént eseményeken alapult. A véletlen úgy hozta, hogy a *Gyilkosság a joghurt miatt* szintűgy. Egyiket sem lehetett megakadályozni.

FORUM KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ

JEGYZŐKÖNYV

A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága (Léphaft Pál elnök, Maurits Ferenc és Náray Éva) 1999. május 21-én megtartott ülésén úgy döntött, hogy az 1998. évi Forum Képzőművészeti Díjat Mezei Erzsébet zentai grafikusművésznek ítéli oda.

Mezei Erzsébet alkotótevékenységével, kiváltképp sajátos hangulatú monotípiáival gazdagította a vajdasági képzőművészeti életet. Grafikus munkássága mellett a zsűri méltányolta Mezei Erzsébetnek a zentai gyermekkerámia művésztelep keretében kifejtett pedagógiai tevékenységét is.

JELEKKÉ NEMESEDVE

Hölgyeim és Uraim!

A kép szóval nem mondható el, így Mezei Erzsébet képeit és munkásságát méltatva én másról beszéljek majd.

– Sok helyen jártam, de kisebb tantermet életemben nem láttam! – mondta egyik élő klasszikusunk, amikor (majdnem tíz éve annak már), az ürögi magyar osztály ajtaját egy látogatáskor mögöttünk becsukták. A gyermekrajzok, mint az imádság a kápolnát, úgy tartották össze a kis osztályt. A behavazott út menti jelek nélkül is éreztük, szórványba jöttünk. Ahogy egy másik klasszikusunk mondaná: Ott álltunk Mitteleuropa lerugdalt párkányán.

Itt, ebben az újvidéki kis magyar tanteremben hasonlóan érzem magam. Mezei Erzsébet sajátos hangulatú monotípiáin a dolgok és a gyerekkori élmények jelekké, képekké nemesednek. Mint egy tisztaszobában az almárium, a képek, a monotípiák és a tanítványai által készített kerámiák múlttal és jelennel megrakva állnak.

– Művész hazája a nagyvilág – tartja a hangzatos vélemény, de valahonnan azért el is kell indulni, és szerencsésnek mondható az, aki nem feledkezik meg az út menti jelekről: Mátyás-napról, Szakadóról, pléhkrisztusról, csürkemártásról és Miatyánkról. Szerencsésnek mondhatók, akik magukkal viszik az út menti jeleket, mert könnyebben hazatalálnak önmagukhoz. Azt hiszem, hogy Mezei Erzsébet szerencsés ember, mert a gyerekkori jeleket nemcsak magával vitte, hanem bátran hordozza, és belőlük bármikor ki tudja rakni a hazavezető utat. Ez az út számunkra sem idegen, mert a feketébe foglalt égetett zöldből, ezüstösszürkéből és csendes lilából épült monotípiák stációkként mesélik újra valamennyiünk történetét.

Az ember egész életében úgy is egy helyben utazik. Mindig ugyanazt a történetet meséli, és bárhova megy, mindig a saját pléhkrisztusa alá ér.

Boldogok azok, akik szóval vagy képpel házioltárt tudnak állítani, és az ilyen kis osztályt is össze tudják tartani.

LÉPHAFT Pál

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Szeli István*: Emléksorok Tóth Horgosi Pálról 327
Rácz Eleonóra: Idegen eredetű szavaink (*tanulmány*) 335
Pusztai Ilona (Budapest): A szentimentalizmus érzelmességétől a biedermeier érzelgősségéig (*tanulmány*) 345
Varga István: Két íróról (*tanulmány*) 359
Guelmino János: Velünk élő állatok (*tanulmány*) 367

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bence Erika*: Önéletrajz történelmi keretben (Varga Zoltán: *Bábel árnyékában*) 375
Németh Ferenc: Temerini jobbágyorsók letűnt századok viharáiban (Ökrész Károly: *Míg Temerinbe' Magyar szántani fog...*) 377
Bálint István: Jegyzetek békéről és háborúról (Major Nándor: *A békecsinálás mestersége*) 379
Varga Zoltán: Afrikai capriccio (John Updike: *Konspiráció*) 381

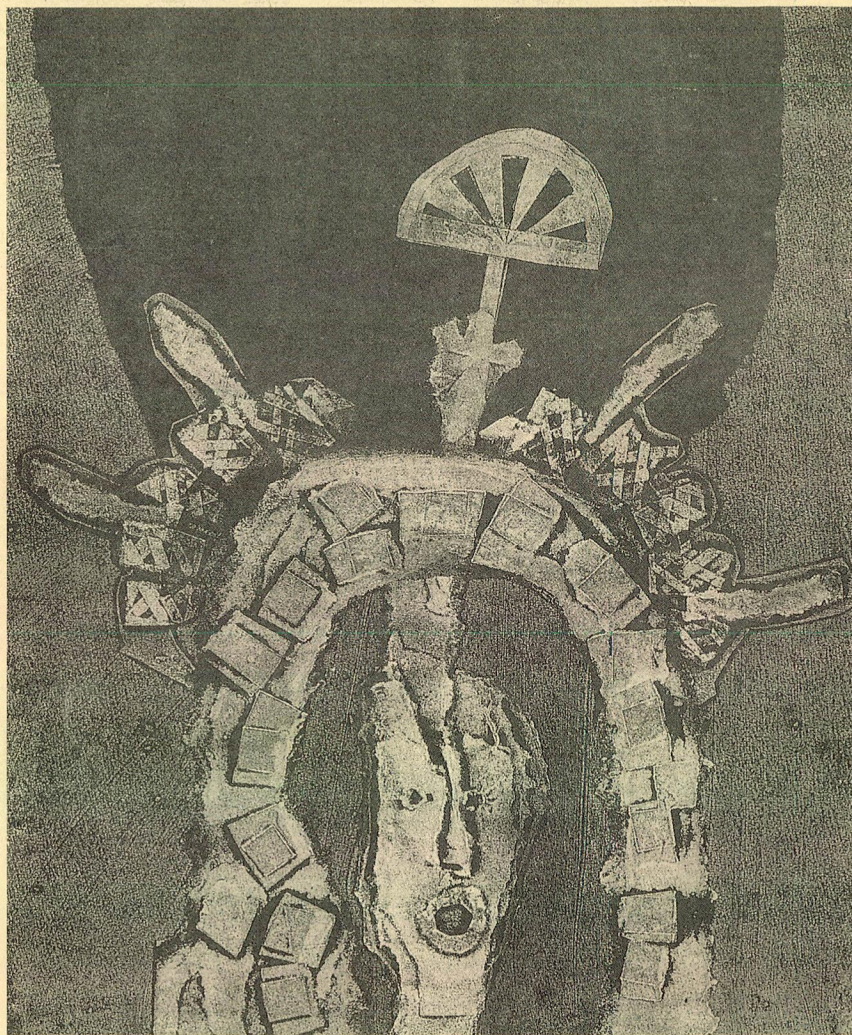
S z í n h á z

- Gerold László*: „Hová lesz énem zárt egyénisége” 385

- A Híd Irodalmi Díj és a Forum Képzőművészeti Díj átadásának dokumentumai*
Jegyzőkönyv 388
Gobby Fehér Gyula: Vallomás egy olvasóról 388
Bányai János: Mit akar(hat) az irodalomkritikus? 389
Gobby Fehér Gyula: Sajátos világ 390
Kontra Ferenc: Nem publikálok büntetésből 391
Jegyzőkönyv 392
Léphaft Pál: Jelekké nemesedve 392

Számunkat Mezei Erzsébet grafikáival illusztráltuk

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, Újvidék városi önkormányzata, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a budapesti Illyés Közalapítvány támogatja

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1999. május–június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztéségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírőszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 240 dinár. Egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079